

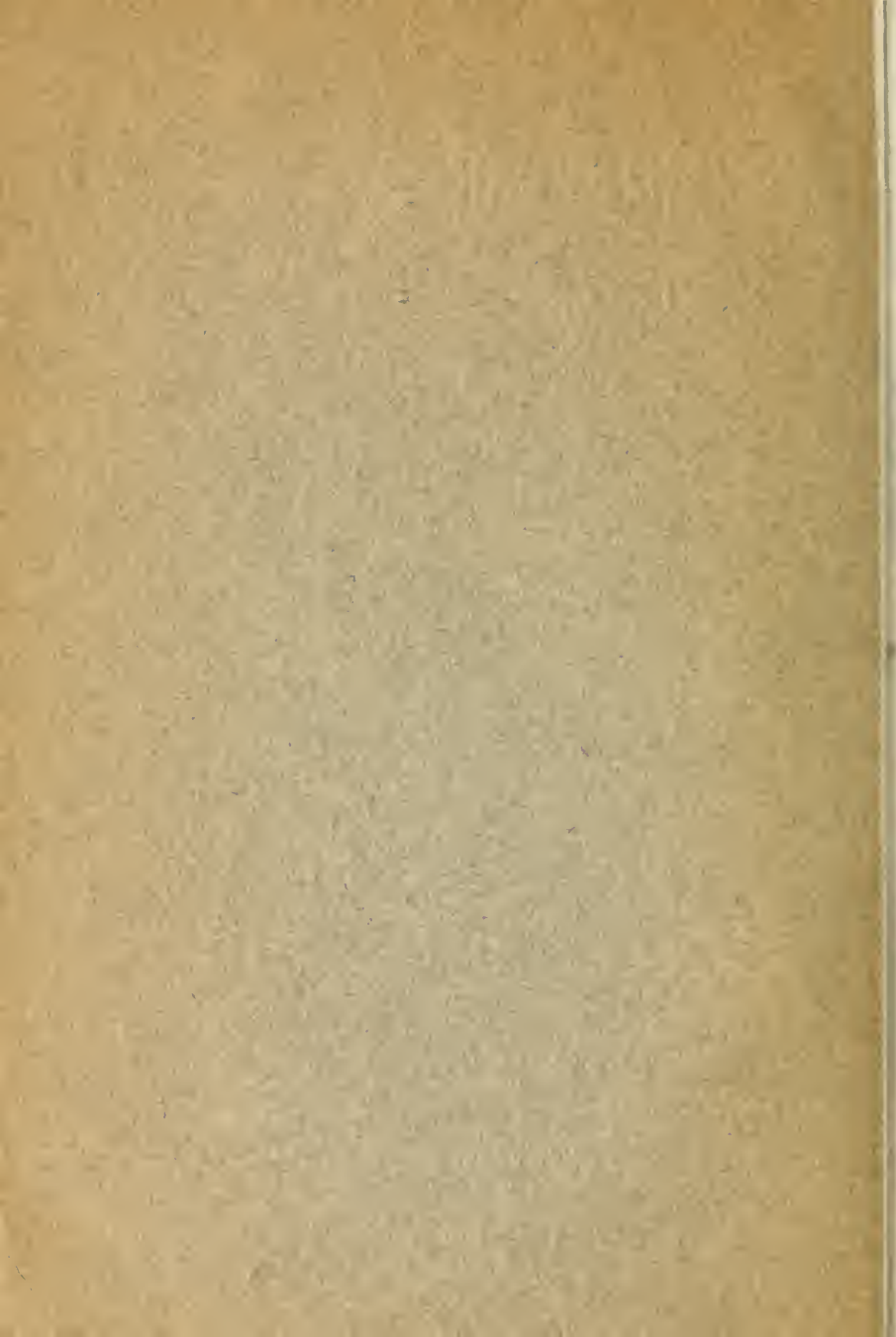
2. 3/8
ПЕВЧЕНКІВСЬКИЙ

ЗБІРНИК

т. I.

Петербург.

1914.

ч. 313

Шевченківський збірник

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ

ЗБІРНИК

т. I.

Петербург.

1914.

26'
55546
- 851000

555155

8. 4. 57

ЗМІСТ.

	<i>Стр.</i>
<i>О. Олександренко. З петербурзьських років (1838—1843) . . .</i>	<i>1 — 16</i>
<i>Ол. Грушевський. Шевченко і Куліш</i>	<i>17 — 47</i>
<i>О. Олександренко. Оксана</i>	<i>48 — 68</i>
<i>Ол. Грушевський. Три літа</i>	<i>69 — 89</i>
<i>К. Широцький. Т. Шевченко як ілюстратор</i>	<i>90—119</i>
<i>М. Макаренко. З артистичної спадщини Шевченка . . .</i>	<i>120—126</i>
<i>Ол. Новицький. Шевченко та Гогарт</i>	<i>127—134</i>
<i>Ол. Грушевський. В киргизських степах</i>	<i>135—160</i>

МАЛЮНКИ.

«Коло Канева» (колл. сен. Е. Е. Рейтерна)	коло ст.	3
«Въ Межирічи» (колл. сен. Е. Е. Рейтерна)	коло ст.	65
Видъ пожара въ киргизской степи (колл. Н. М. Миронова)	коло ст.	121

З петербурзьких років (1838--1843).

Визволення з кріпацтва почало нову епоху в житті Шевченка. Це була надзвичайна відміна, яка рідко коли трапляла ся з людьми. Ще вчора се був лише кріпостний хлопець, замурза, учень „комнатного живописця“ Ширяєва. Нині Шевченко стає вільною, незалежною людиною, учнем Академії (се була його чарівна мрія) і бажаним гостем в товаристві освічених людей. І ся відміна стала ся так швидко: „быстрый переходъ съ грязнаго чердака грубаго мужика-малыра въ величественную мастерскую величайшаго живописца“ згадує пізніше сам Шевченко про сю відміну. „И, ничтожный замарашка, на крыльяхъ перелетѣлъ въ волшебныя залы Академіи Художествъ и пользовался наставленіями и дружескою довѣренностью величайшаго художника въ міръ“... Може хто зауважить, що визволення підготовляло ся по-волі і сам Шевченко знав про се підготовлення ще в 1837 р., що вже з початку 1838 р. Шевченко ходив на лекції малювання „Общества Поощренія Художествъ“, отже тут не було такої наглої відмини. Се не вповні вірно, до самого остатнього часу Шевченко не був вповні певен в своїм швидкім визволенню і тільки мріяв про Академію та привабливу долю артиста-малыра. Через те, споминаючи про сю велику для нього подію 22 квітня 1838 р., Шевченко завжди зазначував, що се стало ся несподіванню, раптом мов у сні, мов на крилах перелетів він з мешкання Ширяєва до Академії.

Перші місяці шли швидко, мов сон який чарівний в захопленню волі. Тепер уперш прокинуло ся в душі 24-літньої людини все те, що спало раніше пригнічене

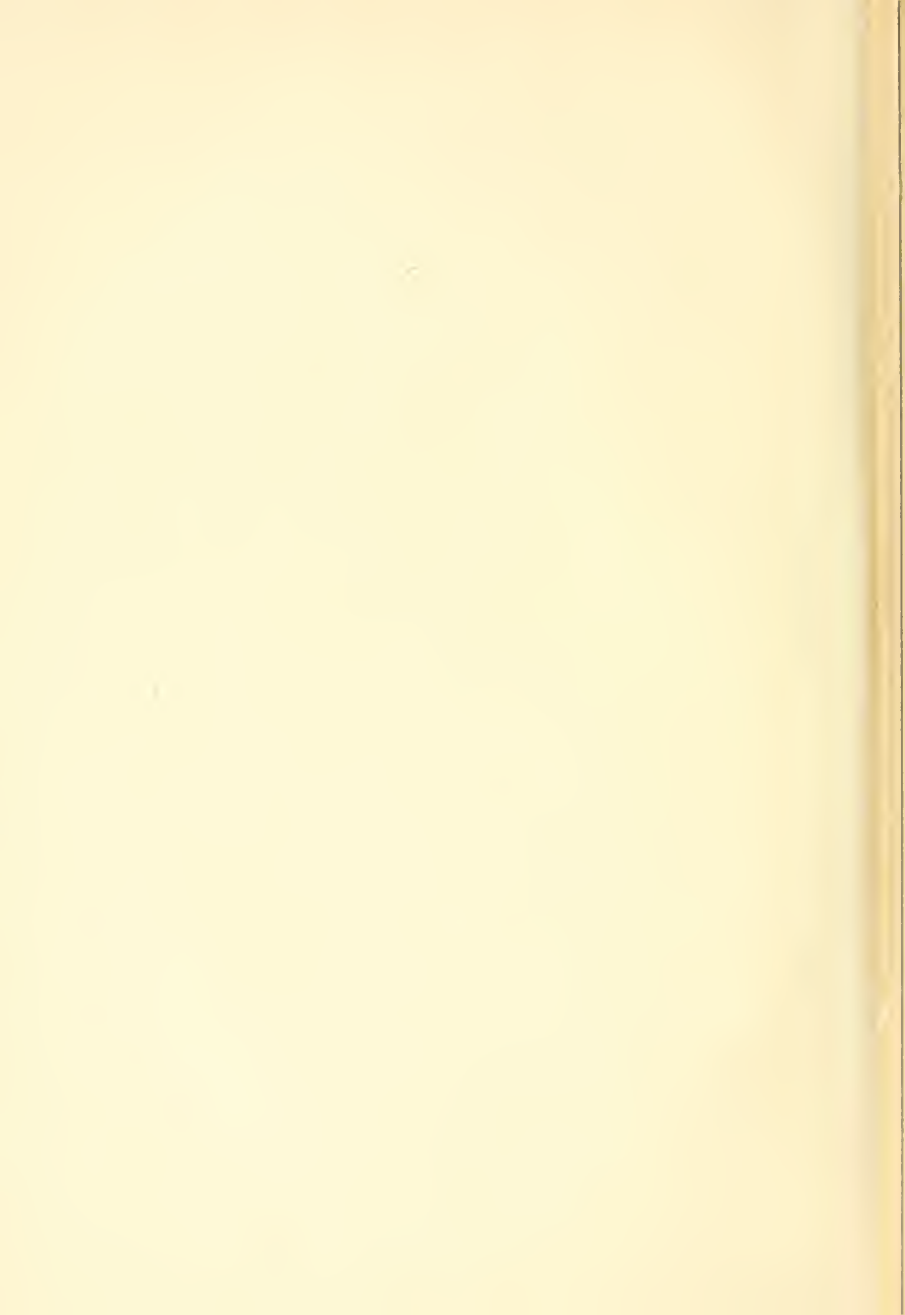
тягаром кріпацтва, тепер уперш виявила ся вповні його природна вдача, яку мусів тайти учень Шпрієва. Шевченко з великим запалом береть ся до вчення, уважно слухає лекції та багато читає. Своїм у читанні падає Шевченко велике значіння, він сподівається ся отримати читанням заповнити прогалини свого знання. Гребінка дає вказівки, що потрібно прочитати з російських та європейських видатних письменників. Шевченко уважно прислухається до цих вказівок, перечитує ліпші твори російських письменників, знайомить ся з творами чужоземних письменників в російським перекладі, як Шекспір, Шіллер, Гете та інші. З другою боку Брюлов радить йому уважно читати ті твори, які дають малярам багато тем завдяки своїм драматичному повному життю змісту. І Шевченко перечитує біблію, Гомера, книжки з історії Греції та Рима, книжки з історії середньовічної та роману Вальтер-Скота. Часто Шевченко читав в голос, а Брюлов при тім малював, і в звязку з читанням повставали живі багаті змістом розмови: Шевченко дуже цінив отсі розмови і з великою прихильністю згадував про них багато років пізнійше.

Як людина чужої приязної вдачі Шевченко любив бувати в товаристві освічених поступових людей. До Брюлова горнули ся молоді маляри, а він відносив ся до них, як старший товариш, за що йому також відзначували щирою ємпатією. Брюлов дбав про те, щоб розвинути артистичне почуття молодих малярів і через те прогулки з Брюловим ставали імпровізованими лекціями з історії штуки. Много років пізнійше згадував Шевченко отсі розмови з Брюловим і записував з пам'яті його оцінки та характеристики відомих творів. Сам Брюлов не був вузькою людиною, не замикав ся в своїй спеціальності, але навпаки цікавив ся ріжними питаннями. Він мав багато приятелів серед письменників, був в дуже гарних відносинах з Жуковським. Через Брюлова і Шевченко зав'язав деякі цінні знайомості з тодішніми артистами і письменниками.

Коло Канева

Т. Г. Шевченко „Коло Канева“.
Колл. сен. Е. Е. Рейтерна.

Але молодість також мала свої певні права. Не весь час уходив на лекції та читання. Молодь сираяляла товариські вечірки, не часто, бо у всіх бракувало грошей. Не ухилив ся від того і Шевченко. Мало він мав веселих хвилин, коли був учнем Ширлева. Через те тепер Шевченко охоче горнув ся до веселої компанії молодих веселих безжурних товаришів. Часом збирали ся в квартирі когось з товаришів, часом уряджували прогулки в околиці столиці. Багато було молодого безжурного щирого весілля, багато співів та жартів, не обходило ся без горілки, оскільки дозволяли гроши. Де хто з старших товаришів Шевченка дивили ся на се ворожо, забуваючи про молодий вік Шевченка та про його настрій після визволення. Сошенко навіть зовсім розірвав знайомість з Шевченком, бо не міг спокійно дивитись на тодішнє веселе та перозсудливе життя Шевченка. З біографів Шевченка. Чалний вповні поділяє погляд Сошенка. Кошеский виправдує Шевченка, доводячи, що вимоги Сошенка були дуже суворі, майже аскетичні. Але все, що ми знаємо про тодішні відносини Шевченка, все свідчить проти дуже гострого осуда Сошенка. Шевченко не тільки не гаяв час в веселих товариських гулянках, але багато робив, ретельно ходив на лекції в Академії та систематичним читанням пошпрував свою освіту. Закиди Сошенка можна приймати лише з певною обережністю...

Згадуючи минуле, Шевченко завжди з щирим почуттем споминав свої академічні роки 1838—1843 та свій тодішній Петербурзький побут. „Видѣль во снѣ Петербургъ и свою милую академію... Съ недавняго времени мнѣ начали представляться во снѣ давно видѣнные мною милые сердцу предметы и лица (себ то з академічних років)... Д. Кудлай замѣчательнѣ тѣмъ, что онъ другъ и дальній родственникъ моего незабвеннаго друга и товарища покойнаго Петра Степановича Петровскаго: многое и многое разбудить онъ въ моемъ сердцѣ своимъ живымъ воспоминаніемъ о прекрасныхъ минувшихъ дняхъ”...

Таких виразів можна було б навести далеко більше, але досить і цього. Ми бачимо, що Шевченко з великою втіхою згадував свої академічні роки, Академію и Брюлова, вчителів і товаришів, години улюбленої праці і веселі товариські розмови...

В цих споминах відбивається ясний, бадьорий, веселий настрій тих давніх років...

Але чи був Шевченко вповні щасливий в ті давні роки?

Він став вільною, незалежною людиною, минули важкі роки кріпацтва, здійснила ся фантастична мрія—Академія і улюблена артистична праця, навколо ширі веселі товариші і цікаві видатні люди... Чи був Шевченко вповні щасливий? Чи було йому досить цього? Чи може бракувало чого?

Так, бракувало...

Він всеж таки почував, що він на чужині...

Сошенко дорікав Шевченкові, що він не пильнує своєї академічної малярської праці, а пише замість того малюнострібні вірші. Шевченко не міг послухати такої ради, не міг кинути писати, бо як раз в цих поезіях знаходила собі вперлов глибока туга за Україною, яку він так кохав і так давно не бачив...

Розумів се і сам Шевченко...

„Я жилъ у него (себ то Брюлова) на квартирѣ или, лучше сказать, въ его мастерской. И что же я дѣлать? чѣмъ занимался я въ этомъ святилищѣ? Странно подумать... Я занимался тогда сочиненіемъ малороссійскихъ стиховъ, которые впоследствии упали страшной тяжестью на мою убогую душу“...

„Въ тѣни его изящно-роскошной мастерской, какъ въ знойной дикой степи надгробниковой, передо мною мелькали мученическія тѣни нашихъ бѣдныхъ гетмановъ...“

„Передо мною красовалася моя прекрасная, моя бѣдная Украина, во всеї непорочної меланхолической красотѣ своей... Нія задумывался: я не могъ отвести своихъ духовныхъ очей отъ этой родной чарующей прелесть“...

Се пізнійші спомини Шевченка, але вони вірно розкривають перед нами духовні переживання давніх петербурзьких років. Її характеристика настроїв та переживань знову зходить ся з паяками в листах та поезіях Шевченка з того часу. В споминах Шевченка ніби зібрано до купи всі єї окремі рисочки, розкидані в ріжних творах 1838—1843 р.

В цих коротеньких згадках Шевченко зазначив коротенько хід своїх думок.

„Передь его дивными произведеніями я задумывался и летѣлъ въ своемъ сердцѣ своего слѣпца-кобзаря“...

Ми знаємо дуже добре сього сліпця-кобзаря, се ж Перебендя—

Перебендя, старий, сліпий—
 Хто його не знає?
 Він усюди вештаєть ся
 Та на кобі грає.
 А хто грає, того знають
 І дякують люде:
 Він їм тугу розганяє,
 Хоть сам світом пудить...

„Передо мной разстилалась степь усеянная курганами...“

Було колись: Запорожці
 Вміли папувати!
 Панували, добували
 І славу і волю, —
 Минуло ся: остали ся
 Могили по полю...
 Високіі ті могили,
 Де лягло спочити
 Козацькее біле тіло
 В китайку повите...

„Я задумывался и летѣлъ въ своемъ сердцѣ своихъ кровавадныхъ гайдамаковъ...“

„Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бѣдная Украина“...

Постаті сьогочасного українського життя, чарівні українські краєвиди, яскраві спомини минулого...

Се захоплювало душу поета і на крилах уяви перепосило її на рідну Україну з майстерні Брюлова, з класу Академії, де Шевченко все ж таки почував себе мов на чужині.

Туга за Україною—ось що отроювало душу поета і перешкоджувало йому почувати себе вповні щасливим.

І ся туга за Україною відчуваєть ся завжди в петербурзьких поезіях Шевченка...

Иноді письменник просто висловлює свої почуття та сум за Україною, наприклад в епілозі до Гайдамаків; иноді втіляє свою тугу, своє сумне почуття самоти в поетичних утворах своєї фантазії, в жіночих постатях, повних кохання та суму.

І туга і сум їх—се відгомін почувань самого поета.

Туга за милим.

В петербурзьких поезіях Шевченко досить часто вертаєть ся до теми, яка знаходить в його творах кожний раз новий вислов з новими відтінками...

Ся тема—туга дівчини за милим.

Українська народня поезія любить сю тему і розроблює її в ліричних або драматичних тонах...

Певно і на Шевченка вплинули єї постаті українських народніх пісень...

Там в піснях, як знаємо, дівчина сумує сама—одна, бо милий поїхав далеко і невідомо, де він, чи живий, чи вмер...

Що дня виглядає дівчина милого, що дня виходить за село на шлях подивитись, може побачить його зда-лека—ні, нема...

Отеми постатям народньої української поезії вповні відповідають сумні дівчата в творах Шевченка...

Чи дівчина, що милого
 Що день виглядає,
 Вяне, сохне сиротою,
 Де дітись, не знає,
 Піде на шлях подивитись,
 Поплакати в доли...

Катерина виглядала свого коханого москаля з далекого турецького походу і нинішнім ходила до криниці брати воду і, може, чекати милого.

Причинна також сумувала на самоті. Поїхав її милий далеко і не повернувся, як обіцяв. Вона нічого не знала про долю милого, що з ним сталося, чи живий, чи може вмер. Що дня виходила за село і дивилася на шлях, може вже парешті вертається милий...

В поезії «Вітре буйний, вітре буйний» знов скарга закоханої дівчини, що милий не повернувся і нема від нього ніяких звісток...

Немає ніяких звісток і нікого запитати про долю коханого.

Кого ж сиротина, кого питає?
 І хто їй розкаже і хто тє зна,
 Де милий вчуже?..

До кого звернути ся закоханій дівчині з таким запитанням—

Де милий вчуже: чи в темному гаю?
 Чи в бистрім Дунаю кося начува?

Се запитання вповні відповідає поклику до буйного вітра—

Вітре буйний, вітре буйний,
 Ти з морем говориш

Вітер має спитати у моря про долю милого, так само як голубка (щаслива) питає на тебе про долю голуба, свого милого: у бідної дівчини немає можливості запитати самій і розвідати ся про долю милого. Дівчина доручає вітру, щоб він запитав сине море, де воно поділо милого.

Воно скаже, сине море...

Не в сїм лише випадку повіряє закохана дївчина
свої скарги та жалї вітру. Буйнесенький вітер або сам
знає, де милий і що він робить—

Коли ж милий на тїм боці,
Буйнесенький знаєш,
Де він ходить, що він робить:
Ти з ним розмовляєш,

або може дізнатись про милого від моря—

Воно знає, сине море,
Де його поділо...

Буйнесенький вітер може передати милому скарги
закоханої дївчини, нагадати йому, коли він вже забув
про неї—

Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море
Чорвявому, зрадливому
На лютєє горє...

Виспівувати в сумній піснї своє горє, доручати свою
тугу буйнесенькому вітру, що б переказав її милому, се
єдине, що лишаєть ся бідній закоханій дївчинї. Вигля-
даючи за селом на шляху милого можна тільки зітхати
з сумом—

Як би то дали ся орлині крила,
За синім би морем милого знайшла...

Н а с а м о т і.

З тугою за милим тісно сполучаєть ся в поезіях
Шевченка сумне почуттє самоти.

Закохана дївчина тужить за милим і вже ніщо не
може розважити, розвіяти її тугу, ніщо її не тішить...

Нема милого і нічого не лишилось веселого, або ра-
дісного: навколо все непривітне, все чуже.

Найближчі люди і ті здають ся чужими, непривіт-
ними, коли нема милого...

Свої люде—як чужії,
 Нї з ким говорити;
 Нема кому розказати,
 Чого серце хоче,
 Чого серце, як голубка,
 День і ніч воркує?

Та ж сама думка в иньшій місті—
 Без милого батько, мати,
 Як чужії люде;
 Без милого сонце світить—
 Як ворог смієть ся

До цієї думки часто звертаєть ся Шевченко в поезіях про нещасне кохання—

Без милого скрізь могила—

се найбільш яскравий і стислий вислов цієї думки. Дівчина, що тужить за милим, усюди почуває себе самотною.

Але поет не здовольняєть ся снм, йому цього за мало, він хоче збільшити вражіння і підчеркує ще самотність закоханої дівчини.

Іноді се самотність реальне, закохана дівчина впрісла сиротою, без батька і матери і завжди почуває себе самотною. Таке самотність збільшує тугу за милим, бо закохана дівчина сама одна, без родичів або близьких.

Кого ж їй любити? Нї батька, нї невьки:
 Одна, як та пташка в далекім краю
 Пошли ж ти їй долю—вона молоденька,—
 Бо люди чужії її засміють

Так характеризує поет Причину.

В иньших випадках туга за милим збільшуєть ся таким же гірким почуттем самотності, але духовного самотності. Закохана дівчина має і батька і певьку, але вони здають ся їй в її розпущі чужими—

Без милого батько, мати
 Як чужії люде

вона сирота (не в простім значінню того слова), самотня.

Слово сирота вповні відповідало тодішнім настроям поета і через те він дуже охоче ним користувався.

Часом не можна з певністю простежити: чи сирота значить в сьм випадку реальне сирітство, без батьків, або духовне сирітство: без милого дівчина відчуває себе самотньою і батьки здають ся їй далекими, чужими.

Наведемо кілька прикладів.

В поезії „На що мені чорні брови?“ читаємо:

Чужі люде не питають,
Та й на що питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай дітя тратить!

Здавало б ся, що се сирітство реальне, без батька і неньки, але в иньшій рядку читаємо—

Свої люде—як чужий,
Ні з ким говорити...

Може дівчина і має батька і неньку, але вона не може з ними щиро поговорити, поділитись своїм горем і через те вона для неї так пїби чужі—

Не питають,
Та й на що питати...

Приймаючи до уваги сей рядок

Свої люде—як чужий
можна гадати, що в виразі

Тяжко мені сиротою
На сїм світі жити

„сиротою“ се є поетичний вислов, а не реальне сирітство закоханої дівчини.

Такий же поетичний вислов знаходимо і в поезії „Тополя“.

Не співає черпобрива,
Стоя під вербою;
Не співає—сиротою
Білим світом пудить...

але се не реальне сирітство, бо читаємо

Без милого батько, мати—
 Як чужії люде;
 Без милого сонце світить—
 Як ворог смієть ся

Згадки про сирітство часто зустрічають ся в поезіях Шевченка цієї доби: згадки єї роблять таке вражіння, що Шевченко тоді надавав їм певне значіння незалежно від поетичного розроблення теми, навіязуючи єім згадкам окреме внутрішнє розуміння зв'язане з його власними переживаннями.

Наведемо кілька прикладів.

Така її доля... О, Боже мій милый!
 За що ж ти караш її молоду?
 За те, що так щиро вона полюбила
 Козацькі очі? Прости сироту!

або:

Не розплете довгу косу,
 Хустку не зав'яже;
 Не на ліжку, в домовину
 Сиротою ляже...

далі:

Пошли ж Ти їй долю,—вона молоденька,
 Бо люди чужії її засміють...

ще:

Кого ж сиротина, кого запитає?

ще:

Чи сирота, що до-світа
 Встає працювати,
 Опинить ся, послухає...

ще:

Чи дівчина, що милого
 Цю день виглядає,
 В'яє, сохне сиротою
 Де дітись, не знає...

ще:

Праведная душе! прийми мою мову,
 Немудру та щиро, прийми, привітай!
 Не кинь сиротою, як кинув діброви...

ше:

Прилинь, сизий орле! бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю...

нарешті:

Сироту усюди люди осміють!..

Се далеко не всі згадки про сирітство, які можна б було притягнути до нашої цілі: але і цього досить.

Перечитуючи петербурзькі поезії Шевченка та зазначаючи згадки про сирітство, легко зауважити, що є певний зв'язок між характеристиками дівчих осіб (сирота — Причинна), загальними сентенціями про сирітство (сироту усюди люде осміють) та власними признаннями поета (бо я одинокий, сирота на світі, в чужому краю)... Дійсно, є якесь глибоке внутрішнє споріднення між сими згадками, між поетичними висловами письменника та власними його переживаннями. Туга закоханої дівчини за милим, почуття самоти та сирітства — отесі настрої не були чужими та далекими для Шевченка і він також переживав подібні ж настрої туги та сирітства.

На чужині, серед чужих людей....

Залишимо тепер поетичні вітвори і зостановимось на власних признаннях поета.

Ми зазначили вище, що дівчі особи творів Шевченка сумують, відчувають себе самотніми, страждають від гнітучого почуття сирітства...

Се переживав і сам поет в Петербурзі.

Коли пройшли перші місяці безжурної радості визволення, Шевченко почав спокійніше розглядатись в умовах петербурзького життя.

І тоді знов його огорнула туга за Україною, та сама туга, яка колись мучила учня „комнатного живописця“ Ширяева і примушувала шукати відпочинку в споминах про рідну Україну.

Ся туга за Україною відбила ся в поезіях Шевченка петербурзької доби.

В поезії „На вічну пам'ять Котляревському“ читаємо—

Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Припливи до мене хоч на одне слово
Та про Україну мені заспівай.

Поет почуває себе сиротою на чужині

Прплинь, сизий орле! бо я самотний
Сирота на світі в чужому краю...

Самота гнітить поета

Я сирота, мій голубе...

Думкою лише він на рідну Україну

Та ба! доля приборкала
Між людьми чужими...

Далеко, далеко ся рідна Україна!

Поетичний вислов цього віддалення та туги за рідним краєм—велике, глибоке море, що відділяє від рідної землі

Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік,—човна не дають!
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина;
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

Подібний же поетичний вислов знаходимо в поезії „Тече вода в синє море“:

Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав: доля зострінесть ся
Снітало ся горе.
А журавлі летять собі
На той бік клячами...

стежить сумними очима козак за журавлями, але нема повороту на рідну Україну: нема човна, чекали б ми аналогічного закінчення, але поет ужив иньший закінчуючий аккорд—

шляхи біті
Заросли тернами...

Се лише поетичний вислов, а такий же самий стогін туги можна знайти і в власних признаннях поета.

Ось приклад: в поезії „М. Маркевичу“ читаємо

Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба! доля приборкала
Між людьми чужими...

Ся скарга, що доля закинула серед чужих людей, непривітних та суворих, зустрічається не раз в поезіях Шевченка петербурзьської доби.

Нагадаю паралель „Човен“—

Не довгий шлях,—як човнови
До синього моря
Сиротині на чужину,
А там і до горя.

«На чужині» се синонім самоти, нудьги.

На чужині не ті люде,
Тяжко з ними жити:
Ні з ким буде поплакати
Ні поговорити.

Ся думка висловлена більш конкретно в поезії „До Ошовяпенка“—

Ех, як би то! Та що й казать, —
Кебети ве маю.
А до того Московщина,
Кругом чужі люде...
... Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!...

Здається, чужі люде не повинні бути обов'язково ворожими, досить того, що вони непривітні, суворі і байдужі до горя поета.

Човен гойдають байдужі хвилі і нищать його, так і еспроті на чужині—

Пограють ся добрі люде
Як холодні хвилі,

байдуже

Потім собі подивлять ся,
Як сирота плаче;
Потім питає: де сирота?
— Не чув і не бачив....

Ті люде, що байдуже дивлять ся на тугу сироти на чужині, можуть бути і добрі люде, але для сиротини вони—чужі, далекі.

Тяжко з ними жити: бо вони не зрозуміють тугу поета; в гіршому випадку здвигнуть плечами, не розуміючи чужого горя, а в гіршому—може, навіть і висміють.

Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву...

Чи було так в дійсности, чи зустрів ся поет дійсно з глузливим відношенням до своєї туги, до своїх інтимних переживань? Здається, цього не було, але поет не був певен, що його вповні, як слід, зрозуміють і се замикало йому уста, коли просили ся з вуст горячі, щирі, сердечні слова.

І між прихильних людей Шевченко не міг бути вповні щирим, бо не знав, як зрозуміють його нетер- бурзські товариши, артисти та письменники.

Відомий докір—

Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Ви розумні люде,
А я дурень....

не був вповні безпідставний: приходилося не раз зустрі- чати ся з людьми, які не могли добре зрозуміти думок поета, його туги, його поривань і байдуже дивили ся

Як сирота плаче...

Де було шукати захисту від порад „мудрих людей“ від тих, що не розуміючи, хотіли допомогти своїми щирими поясненнями та заохочуваннями?

Сей захист, дійсно, був.

Се згадали про Україну, про її сьогочасне життя та про її минулу долю: її згадали, хоч і не заспокоювали вповні тугу за Україною, яку так болюче відчував поет, давали принаймні тимчасовий відпочинок від сумних переживань самоти та нудьги.

Вище наведено було згадки самого поета, як перед картинами Брюллова в уяві його вставала далека Україна, «прекрасная, бѣдная Украина во всей непорочной меланхолической красотѣ своей... разстилалась степь уѣзная курганами»...

Сі вказівки вповні відповідають малюнкам поезій петербурзької доби. «Непорочная меланхолическая красота Украины... степь уѣзная курганами» це не тільки вставало в уяві артиста, але і відбилося в творах поета.

В поезії «На вічну пам'ять Котляревському» читаємо про Україну

Там море грає,
Там сонце, там місяць яснійше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє...

В поезії «Іван Підкова»

Високі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять...

знов, як бачимо, стеновий краєвид з могилами, що розмовляють з вітром про минуле України.

Старий кобзарь Перебендя сидить на могилі та грає на кобзі“:

Кругом його степ, як море,
Широке, синіє:
За могиллю могила,
А там тільки яріє.

Згадуючи минуле в поезії „До Основ'яненка“. Шевченко знов таки малює степ і могили—

Сонце гріє, вітер віє
 На степу козачім.
 На тім степу скрізь могили
 Стоять та сумують;
 Питають у буйного....

Безмежний степ, сумні могили, свідки минулого, їх тиха розмова з вітром, се улюблена тема поезії Шевченка цієї доби...

Малюнки „прекрасной, бѣдной Украины во всеї ея неповоротливой меланхолической красотѣ“ розкидано усюди в петербурзьких поезіях.

Згадаємо, наприклад, початок балади „Причинна“, відомий малюнок бурхливої ночі

Реве та стогне Двiпр широкий,
 Сердитий вітер завива....

В поемі „Катерина“ знаходимо мальовничий зимовий краєвид—

По-під горою ярм-долом
 Мов ті дїди високочолі
 Дуби з гетьманщини стоять:
 В яру гребелька, верби в ряд
 Ставок під кригою в неволі...

.

Надув ся вітер, як повіє!
 Нема нічого, скрізь біліє....

Частіше малює Шевченко спокійні ясні краєвиди: в тій самій баладі „Причинна“, де починається з малюнка бурхливої ночі, далі малює поет спокійну місячну ніч: буя втихла—

Розбивши, вітер, чорні хмари,
 Ліг біля моря відпочити;
 А з неба місяць так і сяє...

потім після опису трагічної смерті причинної—чудовий малюнок ясного безжурного ранка.

Защебетав жаворонок,
 У-гору летючи;

Закувала зозуленька
 На дубу сидячи;
 Защебетав соловейко—
 Пішла луна гаєм;
 Червоніє за горою;
 Плугатирь співає.

В поезії „На вічну пам'ять Котляревському“ такий же явний спокійний ранок

І сонце гляне—рай та й годі!
 Верба смієть ся—свято скрізь!

Шукаючи відпочинку в споминах про далеку рідну чарівну Україну, Шевченко, хоч на хвилину, забував своє петербурзьке життя та чужих людей, які не розуміли поета і завдали йому не мало гірких хвилин. може нподі зовсім того не бажаючи.

Не вважаючи на раптовну, майже фантастичну зміну долі, не вважаючи на щирі приязні Брюлова та інших, Шевченко все ж таки не рідко почував себе самотнім в Петербурзі, сиротою серед чужих, байдужих та непривітних людей.

В такі години і ридили ся в душі поета поезії перейняті сумним почуттям самоти та сирітства, гірким жалем людини відірваної від рідної землі та покинутої далеко, далеко на непривітну чужину...

О. Олександренко.

Шевченко і Куліш.

Важко знайти в історії літератури другий такий трагічний епізод, як відносини Куліша до Шевченка. З початку обоїзльва глибока щира сімпатія і пошана перед великим Генієм поета, потім відносини стають менш щирими, хоч з зверхнього погляду лишають ся зновні приятельськими. Так було до самої смерті поета. Раптом погляди Куліша різко змінюють ся. Відома душевна криза відбиваєть ся і на оцінці творчості Шевченка: Куліш починає обкидувати багном і самого небіжчика Шевченка і його музу. Був потім момент вагання і спростовання: Куліш почав було виправдуватись і брав назад свої закиди, але знов вибух гострої ненависти та обкидування грязюкою...

Дуже сумне вражіння робить отся ворожнеча Куліша до пам'яті великого поета, колишнього щирого друга. Ся ворожнеча закрила давнє щире приятелювання двох письменників і часто, пригадуючи відносини Куліша до Шевченка, згадують лише сю остатню ганебну ворожнечу та сліпе злістнє обкидування грязюкою покійного кобзаря.

Між тим в часи приятелювання Шевченка з Кулішом кобзарь піднадав впливові свого друга, щиро ділив ся з ним своїми думками і планами і уважно прислухав ся до його порад і вказівок.

Можно думати, що Куліш мав замітний вплив на вироблення поглядів Шевченка.

Не відразу склалися погляди Шевченка на українську старовину. Спомини дитячих років, оповідання діда, відомості зачерпнуті з книжок, пояснення Гребінки і Кухаренка — не відразу се зложило ся в ясну вироблену систему поглядів і оцінок.

Минулі епохи українського життя, течії в суспільнім побуті, діяльність окремих проводирів українського життя — се все збуджувало дуже багато важких питань, на які не було відповіди.

Оцінка минулого в народній самосвідомості, схема „Історії Русовъ“, поправки Бантиша-Каменського та напетірики Н. Маркевича — не завжди се все зходило ся між собою і часто вимагало рішення опертого на ширшим і глибшим знання історичних джерел.

В сїх сумнівах багато допомогли Шевченкові Куліш, а потім Костомаров. Вони пояснили де-які темні моменти минулого життя України, зауважили помилки народніх переказів і „Історії Русовъ“ та дали вказівки до розуміння соціальної історії українського народу.

Як і де особисто познайомив ся Куліш з Шевченком, про се ми не маємо ясних вказівок. В споминах про давнє київське життя, Куліш пригадує про свою зустріч з Шевченком в Київі. Шевченко зайшов до Куліша, коли той малював «утоная въ нѣрѣхъ лнній, тоновъ и красокъ», і замість привітання, запитав: а вгадайте хто? З цього оповідання Куліша¹⁾ виходило би, що до цього часу він не знав поста і Шевченко звернувся з своїм запитанням до незнайомої людини. Се було вперш, що перед Кулішом з'явився Шевченко «невѣдомая еще мною фигура Шевченка», як говорить ся в сїх споминах Куліша.

Коли порівняти з сим посвідчення Шевченка на допиті, то вийде певна ріжниця. По словам Шевченка виходило би, що він спізнав ся з Кулішом особисто ще в 1842 р.²⁾, але після того не бачив ся. Тоді запитання Шев-

¹⁾ Кониський. Тарас Шевченко т. 1, с. 153.

²⁾ Кониський змінює на рік 1843. ibid с. 152.

ченка, чи пізнає його Куліш, моглоб значити, чи ще пам'ятає його Куліш з обличчя або чи не змінив ся він о стільки, що Куліш не зможе його пізнати через кілька років відсутности¹⁾.

Як порівняти між собою різні звістки про відносини між Кулішом та Шевченком, найлегше прийняти таку середню розв'язку цього питання. Шевченко познайомив ся з Кулішом ще в перший приїзд свій до України, але тоді бачив ся з ним не часто, один-два рази, а потім листував ся з Кулішом. Через те стає зрозумілим запитання Шевченка при побаченню з Кулішом і Куліш, з свого боку, не зазначив в своїх споминах виразно ту першу зустріч з Шевченком.

В перший свій приїзд Шевченко після кількох важких років життя на півночі знов побачив рідну Україну, знов побачив рідні місця, про які з сумом згадував там на чужині. Але тепер Шевченко вже нинішніми очима дивив ся навколо себе. Йому не тільки хотіло ся після довгої відсутности подивити ся на знайомі місця —

Де ходили гайдамаки
З святими ножами
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами

і пережити свої давні дитячі вражіння. Він цікавив ся тепер і колишнім життям України, її минулим пережитим, повним сумних подій. В Петербурзі Шевченко близько почав знайомити ся з історією України, перечитав нечисленні історичні розвідки про українську старовину і, не задовольняючись сям, розпитував, де тільки міг, про минуле України. Поміг йому в цьому Гребінка, що добре знав минуле Півнобережжя, а Кухаренко багато розповідав про останні часи Січі та її відродження на Кубанщині. Сі оповідання доповняли відомості зачерпнуті з книжок. Збираючись на Україну, Шевченко думав поїздити, побачити

¹⁾ Кошівський приймає як раз таке тлумачення цього запитання — *ibid.* с. 153.

чити історичні місця і зібрати відомості про минуле рідної землі.

Подібні ж заміри мав тоді і Куліш. Він захоплювався також українською старовиною і багато працював над джерелами до української історії. По своїй вдачі Куліш переймався вповні тою працею, якою займався, і таке захоплювання завжди виявлялося в розмовах Куліша. Впливало се захоплення і на його близьких. З свого боку Куліш швидко помічав, хто з його знайомих цікавиться його думками і планами, і тоді щиро висловлювався розповідаючи про задумані роботи, про близьке здійснення улюблених замірів.

Розповідало се все се з великим запалом і захопленням і слухач мимоволі підпадав впливу діяльної і палкої натури.

Було так і з Шевченком. При першій же знайомості розмова зайшла про цікаві для Куліша питання. Зауваживши, що Шевченко також цікавиться українською старовиною, Куліш почав далі розвивати свої думки, розповідав про найближші заміри, що вже зроблено і що можна зробити в близьким будучим, казав про власну свою діяльність і поміч обіцяцу иньшими співчуваючими людьми.

Говорило се все се при першій зустрічі з Костомаровим, з Ває. Білозерським; говорило се і при зустрічі з Т. Шевченком.

Так почала се знайомість Куліша з Шевченком.

II.

Куліш в ті роки не стояв самотно з своїм глибоким захопленням і цікавістю до української старовини.

Сей настрій поділяв тоді увесь київський український гурток, але у палкого Куліша се було найбільш яскраво.

Радо і глибоко захопила Куліша от се цікавість, Поетична народня дума, сумна історична пісня, народний переказ про минуле— все се обгортало чутливу душу ча-

рами суму і поезії... А знайомитись з народною творчістю приходилось не з других рук, не з збірок етнографічних матеріалів, записаних в різні часи різними дослідниками, а просто з вуст народа¹⁾, записуючи пісню або легенду від кобзаря на ярмарку, від лірника на шляху серед степу, від старого діда-посіщика, що добре пам'ятав гайдамаків²⁾. Сумні емоції про минуле, поетична душа народня, що виливається в журливі пісні, гармонія мальовничого народного вбрання з чудовим українським пейзажем—все це сполучалося разом в одні чарівний аккорд для тодішнього чутливого дослідника народного життя і народної старовини.

З народними переказами тісно переплітались звістки інших джерел. Друкованого було дуже небагато, тільки що починали систематично підготувати до друку матеріали з цінних збірок документів. Через те кожний, хто хотів ближше познайомитись з минулим України, зараз же відчував сю недостатку джерел до історії України.

Сим же шляхом шов і Куліш.

Зацікавившись рідною українською старовиною, перечитав що міг знайти з друкованих джерел і, не задовольняючись сям, почав розшукувати сам нові джерела до української історії. У знайомих панів він відшукав в зв'язках фамільних позабутих паперів, що приналежали йому, цікаві акти давнього часу, кропички та літописі не використані ще дослідниками української історії. Були між тодішнім українським панством і «любители старинны мадороссійской», як тоді говорили: вони самі цікавилися місцевою старовиною і заохочували до того своїх сусідів, збирали фамільні папери, розслідували історію свого роду або своєї околиці. У таких панів, «любителей

¹⁾ «Отсюда я буду углубляться въ разныя мѣста Украины для изысканія развалинъ народной поэзіи, дѣло великой важности, какъ я увижу послѣ нѣсколькихъ опытовъ» в листі до Юзефовича. 31/VII. 1843.

²⁾ Про етнографічні записи Куліша див. в моїй статті «Етнографічні видання й плянн». Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. 89 (1909 р.) с. 105—106.

старини малоросійської», можна було знайти підібрані і систематизовані збірки документів, оригінальні або в коніях, кронічки та літописні замітки. Звичайно такі збирачі дуже охоче ділилися своїми матеріалами з тими, хто дійсно цікавився і розбирався в таких речах.

Куліш мав щастє в своїх розшукуваннях і йому почастило знайти досить багато цікавого матеріяла. Подорожуючи по Україні, оглядаючи цікаві історичні місцевості, знайомлючись з місцевими інтелігентами, Куліш завжди розпитував ся, чи має хто з місцевих людей старі папери і зараз же починав їх переглядати, шукати цінних джерел. Так, гостюючи у відомого польського письменника Грабовського, Куліш з ласкавого дозволенья свого вченого господаря почав старанно розглядати його бібліотеку і збірку документів. Він знайшов тут багато цікавого, зовсім невідомого дослідникам. Добре ознайомлений з тодішніми друкованими джерелами до української історії, Куліш міг зараз же помітити що поваго дає та або пишна рукопись. Наприклад, в збірці Свідзінського Куліш знайшов українську літопись і тоді ж оцінив її значіння. Познайомив ся тоді ж Куліш і з літописью Ерапча і вірно оцінив її вагу, так саме як і значіння звідомлення про війну з Павлюком, звідомлення написаного сучасником цієї війни. Такий успіх розшукувань захоплював дослідника і він з великим запалом займався розгляданням документів.

Ідучи крок за кроком в сій малорозробленій масі джерел, дослідник за свою досить важку працю знаходив пагороди, самозадоволення, бо серед знайдених матеріалів було багато цінного.

Старі книжки, позабуті вже друки XVII в. давали багато цінних свідонств про минуле життя і сї цінні свідонства походили від сучасника давніх подій.

Урядові акти і приватне листування кидали світло на суспільні відносини минулого часу, маловідомі дослідникам.

Часом нові джерела давали доповнення, кидали світло на відомі вже факти, наводили нові деталі, поглиблюючи наші відомості.

Часом нові джерела відкривали зовсім нові перспективи, відкривали невідомі раніше факти, імена позабутих діячів, освітлювали біографію неслених фігур далекої старовини.

Бувало і так, що нові джерела свідчили проти прийнятих вже оцінок діячів та подій минулого часу.

І перегортаючи картки старої книжки, переглядаючи акти, дослідник почував велику втіху, бо прокладав новий шлях українській історіографії.

З яким глибоким почуттям задоволення писав Куліш в листі до знайомого¹⁾ — «свідцтво сучасника війни Хмельницького, равно предыдущихъ и послѣдующихъ». Слова сучасника великих подій Хмельниччини; як багато се значило для українського дослідника сорокових років! «Чрезвычайно занимательное и важное во многихъ отношеніяхъ описаніе войны поляковъ съ гетьманомъ Павлюкомъ». І се тако ж давало багато нових вказівок. «Еще есть у меня въ Кіевѣ небольшая, но замѣчательная лѣтопись о первыхъ годахъ гетманства Хмѣльницкаго»²⁾. Все листування перейнято глибоким захопленням людини, яка дуже цікавиться своїми здобутками.

Кожному, хто знайомився в ті роки з Кулішом, кидалося в вічі отсе захоплення. Він знав і пам'ятав дуже багато уривків з актів, літописів та листів і міг в розмові читати з пам'яті довгі уривки. Вразилася здібність Куліша і Костомарова і В. Білозерського, вразила також і самого Шевченка. Поет шукав відповіді на різні питання про минулі часи українського народу. Куліш вказував, де можна знайти її відповіді, а на деякі запитання і сам відповів, користуючись з свого запасу зроблених витягів.

¹⁾ В листі до Юзефовича К. Стар. 1899. II. с. 199.

²⁾ В листі до Бодяньського К. Стар. 1897. IX. 401.

Шевченко і раніше цікавився минулим України. Тепер він зацікавився самим процесом збирання історичних вказівок. Куліш показав, як багато цінного можна ще знайти по панських сільських домах в зв'язках старих фамільних документів. В 1843 р. Шевченко багато їздив по Україні, зав'язав багато знайомостей між панам, думав ще подорожувати і потім. Сі поїздки мали досі артистичну мету: бачити чудову українську природу, оглядати гарні міста, знайомитись з українським народнім життям. Тепер Куліш зауважив, що в сіх поїздках можна мати на увазі і ціль наукову і що се буде мати велике значіння для поширення наших відомостей про минулу долю України. Шевченко охоче пристав на се, бо бачив на прикладі, як корисні для молодой ще української історіографії такі розшукування.

Як раз в сі роки складався у Куліша грандіозний план цілого ряду наукових подорожей, які б охопили всю Україну і мали б своєю метою систематичне студіювання розкиданих усюди джерел до історії українського народу. Розшукувати та збирати для наукового оброблення джерела української історії—сю ціль мала також і Київська Археографічна Комісія, але Куліш на власнім досвіді переконався, як важко завести постійні особи зносини з місцевими панам, а окрім того уряджувати систематичні наукові подорожі. В 1843 р. за допомогою від Комісії (при посередництві Юзефовича) зробив він таку наукову подорож і знайшов багато цікавого. Листи до Юзефовича повні щирого задоволення здобутками. «Отсюда—писав ¹⁾ Куліш з Олександровки про свої дальші плани.—я буду углубляться въ разныя мѣста Украины для изысканія развалинъ народной поэзіи, дѣло великой важности». Куліш мав замір зібрати народні епоси та перекази про колявщину, бо бачив, як неповні відомости про сю історичну подію. «Здѣсь я надѣюсь собрать окончательныя свѣдѣнія о

¹⁾ В листі до Юзефовича К. Стар. 1899. II. 190.

гайдамакахъ и потомъ поїду черезъ Корсунъ на другу сторону Дігйра». Те, що зібрав Куліш, на стільки доповняло відомості про колівищину, що він хотів написати спеціальну розвідку про сю подію: «я самъ думаю написати о Колівищинѣ, нужды нѣтъ, что Скальковскій пишесть исторію гайдамакъ». Так збільшувалися відомості про минуле і виникали плани нових розвідок про події давнього часу. Як би гарно було, коли б мати кілька помічників і разом по одному плану почати з різних кінців України студіювання пам'яток минулого по містах та селах, по церквах, монастирях та панських домах. Які б се дало корисні здобутки для української історіографії!

Чи не тоді виеловлено було в розмові Куліша з Шевченком гадку, що добре б було Шевченкови осісти зовсім в Києві, вступити на службу до Київської Комісії і присвятити себе науковим подорожам та збиранню пам'яток минулого українського життя?

III.

Наукові досліді над минулим життям України дуже захоплювали Куліша, але сям не обмежувалися плани молодого письменника.

Куліш розкрив перед Шевченком не тільки широку та привабливу перспективу наукових подорожей по Україні з цілями розшукування та збирання пам'яток минулого.

Він зацікавив Шевченка і иньшими своїми планами.

Куліш дивився на минуле українського народу не тільки очами дослідника, історика. Він був окрім того і письменник. В сїм зходився він з Костомаровим, який науково студіював по недрукованим ще джерелам епоху Хмельниччини, а разом з тим черпав з історії і теми для історичних драм «Переяславська ніч» та «Сава Чалий» і теми для історичних поезій¹⁾ і в наукових розвідках Костома-

¹⁾ Див. в моїй статті «Изъ харьковскихъ лѣтъ Н. Н. Костомарова».

рова також відбили ся його літературні здібности в розробленню драматичних моментів старовини.

В подібнім відношенню стояв до минулого і Куліш. Він не відокремлював якої небудь одної сторони минулого життя, він хотів охопити усею складну цілість минулого. Не тільки звязок історичних подій, але самий побут цікавив його. Добре знаючи сьогочасне українське народне життя, він і в минулім хотів воскресити давнє щоденне життя, яке вважав далеко більш поетичним та мальовничим, ніж сьогочасне¹⁾. Ного однаково цікавив плин наукової развідки про маловідому добу української історії на підставі невідомих досі наукових джерел, як і плин широко задуманого роману з давнього побуту. Як нові цікаві джерела навівали думку про наукове розроблення маловідомої доби (наприклад, згадана вище думка про наукову розвідку присвячену часам Кодливицини), так само вичитаний в архівних джерелах драматичний факт з минулого життя навівав думку про можливість розроблення певної доби української історії в великим романі. «*Это явление,—пише Куліш до Юзефовича,—неожиданно озарило для меня художественнымъ колоритомъ нѣсколько страницъ нашей исторіи*».

Перша проба використання здобутих відомостей в бедетристичнім творі була вже зроблена Кулішом. Се— «*Михайло Чорнышенко*» епізод з історії панської родини Гетьманщини. Проба ся виийшла вдатною, читаюча публіка була зацікавлена новим зразком історичної повісти, написаної живо і з знанням давньої доби. Куліш чув щирі похвали своїй першій пробі історичної бедетристики і порішив не зостановлятись на сій першій пробі, а розробляти і далі подібні історичні теми, освітлюючи в загальноприступній формі важні моменти минулого українського життя та привчаючи широкі маси до свідомого відношення і розуміння рідної старовини.

¹⁾ В листі до Юзефовича К. Стар. 1899. II. 200.

Вже в квітні 1843 р. Куліш сповіщає Юзефовича, що в нього «родилась идея поваго романа» і завдяки цьому «наблизьколько страницъ нашей исторіи» були освітлені «художественнымъ колоритомъ». В кінці того ж 1843 р. він пише, що «планъ романа давно у меня готовъ, эпоха представляется уже ясно воображенію со своимъ особымъ колоритомъ и характеры уже заданы»: сей новий роман мав зватись «Сотникъ Шрамко и его сыновья» і Куліш лише вагався братись за писання, поки не було відомо, хто його видрукує. Він просить Юзефовича, що їхав до Петербурга, сказати про сей роман комусь з редакторів або видавців, може згодить ся надрукувати. Потім в Петербурзі думав Куліш надрукувати частину свого роману в журналі Плетнева за 1846 рік в перших книжках. Поки що Куліш думав написати свій роман на російській мові, як був написаний і «Михайло Чорнышенко». Але пізніше думка його змінилася і він задумав написати сей твір на мові українській, гадаючи, зовсім вірно, що для української літератури такий історичний роман буде цінним придбанням. З ясним розумінням ваги своєї праці Куліш писав Бодянському: «вчера былъ достопамятный день совершеннаго окончанія перваго на украинскомъ языкѣ историческаго романа — Черная Рада ...¹⁾

Майже одночасно з вплином великого історичного роману виникла у Куліша ще одна думка, яка була швидко здійснена. Се дуже цікавий план «України», історичної поеми присвяченої минулому життю України. План сей розкриває перед нами і тодішні погляди на українську народню історичну творчість. Куліш вважав можливим підробитись під стиль українських народних дум і гадає надати своїм епічним поезіям зовнішній вигляд і дух українських дум. Про сей план писав він в листі з 14 серпня 1843. «У меня явилась дерзкая мысль... выразить жизнь малороссійскаго народа въ эпопеѣ. Для та-

¹⁾ В листі до Бодяньского К. Стар. 1897. IX. 407.

кого завдання треба було добре знати українські думи і Куліш, думав, що як раз він може взятись за таку роботу ¹⁾.

Я избравъ для этого языкъ и форму народныхъ нашихъ думъ, которыя изучать долго и прилежно ²⁾. Позаяк відомі нам думи описують лишъ деякі події і з сіх дум не можна витворити повну літотиньє многовікового українського життя, то Куліш задумав звязати існуючі думи звязуючими вставками власного твору. Такъ какъ думи наши суть отрывки народной эпопеи, то я вставлялъ ихъ цѣлникомъ, приближаясь къ воспрѣвзаемой въ нихъ эпохѣ. Почавши від Батнівщини, Куліш закінчує погибелю Остриниці і нещасливою долею України після смерті Остриниці. Для приєвчаченого Остриниці розділа Куліш скористався Історією Русов псевдо-Кониського та апокріфічною думою „Походъ на Поляковъ“, до якихъ відносився з повною вірою, як і його сучасники ³⁾. „Я довелъ такимъ образомъ свою необычайную композицію до смерті Остриницы. Тутъ поляки доходятъ до величайшаго варварства, души мучениковъ возносятся къ Богу и просятъ отмщенія. Отмщеніе готовится въ страшномъ для Польши Хмельницкомъ“. В літку 1843 р. Куліш писав свою „Украину“ і показував закінчені часті знайомим, а в кінці 1843 р. „Украина“ вже продавала ся по книгарнях: на сей раз, як бачимо, Куліш довів свій плян швидко до здійснення...

Тепер, як пройшло вже багато років, при нашим теперешнім відношенню до народної української поезії, ми легко можемо зауважити основну помилку Куліша. Але тоді сю помилку не зауважили, а дуже оригінальну думку Куліша зустрітили з повним співчуттем. В листуванні Куліша знаходимо натяки, що певні особи, на літературний смак яких Куліш тоді покладав ся, висловлювали похвали новому твору Куліша і пророчили йому повний

¹⁾ Див. в мой статті—„П. Куліша Украина. Одъ початку Украины до батька Хмельницкого“. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. 45.

²⁾ В листі до Юзефовича К. Стар. 1899. II. 191.

³⁾ Див. в мой статті—„П. Куліша Украина“ с. 21

успіх. Сей успіх був вповні заслужений, бо автор досить попрацював над своєю „Україною“ і оскільки міг ближше підійшов до мови дум в своїй літературно-розробленій мові. Сучасники високо ставили літературну мову Куліша і зазначували її артизм. Згадаю таку оцінку, зроблену сучасником в приватнім листі: „Кулишъ емилетъ слова въ чудныхъ періодахъ и тоны его языка неволью напоминають мнѣ звонкій стукъ каменьевъ въ быстромъ ручьѣ... въ слогахъ Кулиша гармоническн-мѣрная музыка, какъ находка его, которую я теперь живо вспоминаю“... Далі в сѣм листі говорить ся, що коли виникне думка доручити кому небудь написати популярну книжку з історії України, то таку книжку з успіхом напише Куліш і йому треба її доручити¹⁾.

В загальній концепції загального ходу української історії Куліш в своїй „Україні“ не відходить далеко від прийнятої тоді в ширших колах схеми „Історіи Русовъ“ ановіа (псевдо-Кониського). Як в описі окремих подій, так і в загальнім розумінню історії України, оскільки се розкривається в епопеї Куліша, ми бачимо певну близькість до поглядів „Історіи Русовъ“. Хто перерахував поему Куліша і знаходив там поруч з народніми думами і звязуючі вставки самого автора, той не виходив з цілкою оцінок та поглядів павіяних популярною та вповні компетентною, здавалось, „Історією Русовъ“; змін не було помітно²⁾.

В написаній в 1843 р. „Україні“ не помітно ще слідів тієї критичної роботи, яка поволі посувала ся у Куліша по мірі ознайомлення з новими джерелами, які підривали довіре до давньої схеми. Один з прикладів цієї критичної праці, се нові погляди на історію Коліївщини³⁾. Тоді Куліш під свіжим вражінням, писав, що розвідка Максимовича його не вдовольняє, що Максимович, не знаючи деяких джерел, наробив багато помилок

¹⁾ К. Старина, 1906. II. 146.

²⁾ В моїй статті—„П. Куліша Україна“ с. 15.

³⁾ В листі до Юзефовича—К. Стар. 1899. II. 190.

і таким чином треба знову критично обробити сю добу української історії¹⁾. Нові джерела зміняли давні погляди на минуле українське життя і ціла схема української історії виглядала тепер для дослідника зовсім инакше.

В „Україні“ ще не помітно зміни історичних поглядів. Сліди нових поглядів знаходимо ми уперше в писанім на російській мові популярнім етюді з історії України „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“. Розуміється в невеличким етюді призначенім лише для першого ознайомлення з українською історією ширшої публіки і не можна шукати детальнішого освітлення окремих моментів будого життя українського народа. Але все ж таки ми можемо зауважити деякі сліди зміни думок Куліша, зміни, яка виявилася завдяки самостійному читанню нових джерел української історії в 1843—1845 роках. Через те і сам Куліш падавав певне значіння своїй статті, хоч і зве її „дѣтская исторія Малороссіи“²⁾. Як першу пробу вислова нових думок зазначає Куліш сю статтю в листі до Водницького³⁾. „Посылаю Вамъ написанную мною для дѣтей „Исторію Малороссіи“. Посредствомъ этой дѣтской книжки я имѣю намѣреніе предложить знатокамъ нашей исторіи нѣсколько мыслей, извлеченныхъ изъ изученія источниковъ историческихъ и самаго Украинскаго народа. Я желаю бы возбудить ею про и contra, чтобы, такимъ образомъ, окончательно рѣшить нѣкоторые вопросы, опредѣляющіе значеніе украинцевъ въ нравственной дѣятельности славянскаго міра“. Книжка моя можетъ служить проблемою того великаго труда, какому долженъ исполнить будущій историкъ Украины“. Отже, не вважаючи на малий обсяг популярно-написаної статті, Куліш вважав, що висловлені там думки „будуть имѣть дѣйствіе камня, брошеннаго на подвижную поверхностьъ воды“. Сті оки-

¹⁾ Про сю розвідку Максимовича див в моїй статті „М. А. Максимовичъ 1804—1873 г.“.

²⁾ В листі до Юзефовича К. Стар. 1899 III. 307.

³⁾ Київ. Стар. 1897 IX. 409.

дання Куліша до певної міри здійснені: ми знаємо, що в листуванні Кулішашла розмова як раз про ці нові думки висловлені в книжці „Новѣсть“.

Таким чином в творах Куліша можна простежити хід його думок, зміну поглядів, починаючи від повного довіри до схеми „Історії Русовъ“ і кінчаючи першими сумнівами. Цей шлях від поеми „Україна“ до „Новѣсти объ украинскомъ народѣ“ і пройшов Куліш в 1843—1845 рр.

Для поета Шевченка, автора історичних поезій та поеми „Гайдамаки“, дуже цікаво було почути від Куліша про нові джерела та нове світло, яке вони кидали, під-
риваючи довіру до загально-прийнятих поглядів.

Шевченко також пройшов той же самий шлях від поглядів „Історії Русовъ“ до критичного перегляду загально-прийнятої схеми.

Допомогли йому в сім Куліш, Бодянський, пізніше Костомаров, вони познайомили його з ходом розроблення джерел української історії та з тими змінами в поглядах, які приносять з собою нові джерела. Початок цьому ознайомленню поклали Куліш, а потім, коли Шевченко жив уже в Києві і бував в українськiм гуртку (1845—1847 рр.), розмови в гуртку дуже часто доторкалися історичних подій і Шевченко уважно стежив і прислухався до нових оцінок давніх подій.

IV.

Петербурзькі поезії Шевченка (1838—1843) перейняті глибокою пошаною перед Козаччиною та Запорозжжям; поет ще неповний ясно уявляє собі окремі моменти історії і поняття козаччини у нього ще не вповні ясно

Було колись—в Україні
Ревіли гармати;
Було колись—запорозжці
Вміли панувати!
Папувати, добувати
І славу і волю.

Се загальний спомин про минуле і спомин сей остільки загальний, що не можна властиво розібрати, до якого саме часу навіязує письменник сю характеристику минулого життя

Було колись—в Україні
 Лихо танцювало,
 Журба в шинку мед-горілку
 Поставцем кружала.
 Було колись добре жити
 На тій Україні.

До цієї загальної характеристики колишнього доброго часу прив'язується слідуєчий епізод Козаччини — козацький похід на Царьгород: сей епізод оден з тих споминів, які можуть зоспокоїти сумне серце—

Висипали Запорожці—
 Лиман човни вкрили.
 „Граї же, море!“ заспівали,
 Запінились хвилі...

З загального ходу думок виходить, що епізод морського походу стався як раз тоді, коли на Україні панували запорожці і добре жилося на Україні—

Панували, добували
 І славу і волю.—

Се помилка, бо доба сінопеських та царьгородських походів січовиків не була добою мирного, спокійного життя на Україні, як її описує поет в попередніх рядках

Було колись—в Україні
 Лихо танцювало,
 Журба в шинку мед-горілку
 Поставцем кружала.

Ту щасливу добу українського минулого життя автор отожднює з Козаччиною. Взагалі Козаччина се синонім

стави і волі. З словом „слава“ зв'язує поет друге слово—
козацька...

Всю славу козацьку за словом єдиним
Перевіс вь убогу хату сироти...

або:

Утпи, батьку! щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погубала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!..

або:

Була колись козацькая
І слава і воля,
Слава сьє, а воленьку
Сціткала недоля..

або:

Було колись панували
Та більше не будем...
Тії слави козацької
По вік не забудем!..

Доба козаччини се доба волі і щастя України, але
вона минула на віки і нема повороту для минулого—

Не вернуть ся сподівані,
Не вернеть ся воля,
Не вернеть ся козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани.

Ту ж саму думку вклав поет і в уста кобзаря:

Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля—воля,
Бувчужки, гетьмани?

Козаччина, гетьманищина, без ближшого зазначення доби. сінонім долі волі; гетьмани, бунчуки, червоні жупани се зовнішні прикмети тієї доби.

В однім місці кишено патяк на звичайний козацький побут —

Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збірає на раду.

В иньшм місці намалювано яскравими рисами розмову старшини козацької.

Пшшшш рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами,
І гетьмани всі в золоті...
У мою хатину,
Прийшли, сіли коло мене
І про Україну
Розмовляють, розказують...

Ось виступлення в похід:

Аж до моря запорожці
Степ широкий крили,
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають...

Ось згадки про минуле:

Як козак на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по спльому,
Гріли ся в Скутарі...

Ось бенкетування після піходу в Січ:

В Україну вертали ся
Як бенкетували —
„Грай, кобзарю! лий, шинкарю!“
Козак гукали.

Шипкаръ знає, паливає
І не схаменеть ся;
Кобзарь вишварив, а козаки—
Аж Хортиця гнеть ся—
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
„Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, подем!
Грай, кобзарю, лий, шипкарю,
Поки встане доля!“

Такі то загальні згадки у Шевченка про козаччину.
Чи багато знайдеться у нього яснійших вказівок?

ІІІ. не богато.

З доби козацьких далеких походів проти турків (про походи в Крим Шевченко не згадує зовсім) описано похід Івана Підкови на Царьгород (була їїб думка плисти до Синопу, але потім отаман передумав і вирішив напасти на самий Царьгород на султана). Як знаємо, поет помилково приписав Підкові морський далекий похід.

Про морський похід отамана або гетьмана Підкови згадує Шевченко в иньшій поезії—

Вона боїть ся, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець...

Коротеньку згадку про морський похід в Туреччину Черниця (Сагайдачного) знаходимо в поезії—„Гамалія“: Чернець говорить ся в сій поезії колись засвітив Галату, частину міста Царьгорода.

Невиний pendant до поезії „Іван Підкова“ становить поезія „Гамалія“. Се також похід проти Туреччини (і знов помилка що до імення гетьмана). Гамалія має

иньший замір въ порівнянню з Підковою. Той просто хоче погуляти з своїми запорожцями—

А ну-те, хлопята,
На байдаки! Море грає—
Ходім погуляти...

Гамалія має иньший плян:

Наш отаманъ Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
Слави добувати...

Окрім сього бажання погуляти і добути слави. Гамалія ще хоче:

Із турецької неволі
Братів визволяти.

Се другий бік запорозських походів—визволення братів з важкої турецької неволі і таким чином „Гамалія“ доповнює своїм змістом поезію „Іван Підкова“, де козацький похід не має мети визволення.

Запорожцям і їх походам проти Туреччини відведено далеко більше місця, ніж відноснам козацько-татарським і відноснам козацько-польським. Про перші ми маємо лише дуже дрібні нятяки, та й ті не окремі, а в звязку з нятяками про давню Польщу—

Жита похилились,
Де пасли ся ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла.

Такий же дрібний нтяк знаходимо ми і в иньшому місці—

Там родилася, гарцювала
Козацькая воля,
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило...

Козацько-польським відносинам присвячена поезія „Тарасова піч“, се оповідання про козацького гетьмана Тараса Трясила, що побив з козаками військо польського гетьмана Копецького на р. Альті. Окрім опису цієї події ми читаємо тут і деякі згадки з минулого, з попередньої доби перед Трясилом:

Зажурилась Україна—
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина!
Ніхто її не ратує...
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина
Немає де дітись...
Виростають пехрещеві
Козацькі діти,
Кохають ся невінчані,
Без пона ховають...

Головна біда—се гніт релігійний, свята віра за-
продана:

Въ церкву не пускають.
Вороги козацтва і всього українського народу:
Як та галич поле криє.
Ляхи, увіяти
Налітають, нема кому
Порадоньки дати.

Попередники Тараса згадані коротенько в кількох
рядках:

Обізвав ся Наливайко—
Не стало Кравчини!
Обізвась козак Павлюга
За нею полинув.

Таким чиномъ поет сполучає тут двох діячів розді-
лених рядом років. Безпосередно за Наливайком і Павлю-
гом називає поет Тараса Трясила, який обізвавсь:

Гіркими сльозами:
Бідна моя Україно,
Стоптана Ляхами...

В звязку з загальною характеристикою доби кінця XVI в. і початку XVII в. і діяльність Трясила характеризується як боротьба за віру:

Обізвавсь Тарас Трясило
Віру рятувати.

Отже бачимо, що боротьбу за віру уявляє собі поет яко основну рису козацько-польських відносин кінця XVI і початку XVII в. від Наливайка до Тараса Трясила.

На цьому закінчують ся спомини про давнє минуле українського народу в петербурзьких поезіях Шевченка.

Як бачимо, були у Шевченка і не вповні ясні представлення про певні моменти українського життя, були і помилки в історичних поезіях...

Шевченко і сам розумів, що йому бракує деяких відомостей з історії української і через те він охоче розпитував, де тільки міг, шукаючи доповнень і пояснень по менше відомим питанням української історії.

Такі доповнення і пояснення давали йому в розмові і в листуванні Куліш, Бодиянський, Костомаров і пояснення їх були дуже цінні, бо самостійні запиття над джерелами української історії значно поширили їх відомости звітками з недрукованих і малодоступних джерел.

А перший почав знайомити Шевченка з новими здобутками української історіографії—Куліш і тим не мало причинив ся до поширення історичного світогляда поета, вже відомого автора історичних поезій „Івана Підкова“ та „Гамалія“.

V.

З тих планів та замірів, які мав Куліш в 1843—1845 р. деякі швидко дійшли до здійснення (як, скажемо, поема „Україна“), другим довело ся чекати свого здійснення досить довго (як, наприклад, величезний історичний роман „Чорна Рада“, який вийшов у світ геть-геть пізніше).

Подібну ж долю мав етнографічний твір Куліша „Записки о Южной Руси“. Первістний план цієї праці виник ще в 1843 р., ал до здійснення довелося чекати щось коло півтора десятка літ.

Шевченко познайомився з „Записками“ на передодні свого визволення з заслання, лаштуючись у далеку дорогу. Він був дуже задоволений отрим етнографічним виданням і висловлював щиро своє задоволення в листах. В листі до Кухаренка пише поет про „Записки“, зве їх „дуже розумна і щира книжка“, зазначає, що „такої доброї книги на нашому язикy ще не було друковано“ і признаєть ся, что післяв би йому свій приміришк, але „ще сам добре не пачитався“. В листі до Лазаревського Шевченко доручає йому подякувати і поцінувати Куліша за його книги, що він подарував, а особливо за „Записки о Южной Руси“: такої розумної книги, такого чистого нашого слова, я ще не читав“... Пізййше через того ж Лазаревського Шевченко передає прохання, щоб Куліш вислав „свої любії Записки о Ю. Р.“ (ще оден приміришк). Потім Шевченко висловлює подяку за прислані книжки зпочатку через Лазаревського, а далі просто в листі до Куліша: подякуй доброго і розумного Куліша за його „Чорну Радy“ і за „Записки о Ю. Р.“... спасибі тобі, друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки“...

Шевченка дуже тішило, що Куліш міг знайти собі діяльних та щирих помічників в такій важній та кописній справі, як збирання і студійовання етнографічних українських матеріалів. „Получилъ отъ Кулиша книги „Записки о Южной Руси“ два тома... Какой милый оригиналь долженъ быть этотъ Л. Жемчужниковъ! Какъ бы я счастливъ былъ увидѣть человека, который такъ искренно нелицемѣрно полюбилъ мой милый родной языкъ и мою прекрасную бѣдную родину! (Дневник). І в листі до Куліша Шевченко передавав щирий привіт самому Жемчужникову: „що се за дивний, чудний чоловічяга Л. Жемчужников! поцілуй його за мене, як побачиш“...

Всі ці уривки з дневника та з листів Шевченка ясно свідчать, що поет з великою радістю зустрів етнографічне видання свого друга.

„Записки о Южной Руси“ се було етнографічне видання, яке обдумував Куліш ще в 1843 р. Скільки змінило ся за той час! Чи думав поет, слухаючи про пляни Куліша, що тільки через 14 літ побачить він сю книгу та ще в Новопетровському, так далеко від рідної України.

Згадуючи в листі до Кухаренка про „Записки о Ю. Р.“, Шевченко дуже влучно зазначив головну прикмету „Записокъ“, як етнографічного твору. „Такої доброї книги на нашому язичу ще не було друковано. Тут живо вибитий і кобзарь, і гетьман, і запорожець, і гайдамака і вся старожитна наша Україна, як на долоні показана. Куліш тут свого пічого не додав, а тільки записав те, що чув від сліпих кобзарів, а тим самим і книга його вишла добра, щира і розумна“.

В свій своїй характеристиці Шевченко дуже добре зауважив прикмету етнографічного твору. Се зовсім вірно зазначено і як раз сією основною своєю прикметою і відрізняли ся „Записки“ від інших етнографічних збірок. Се надавало „Запискамъ“ свій особистий вигляд.

Про такий вигляд і думав Куліш ще на початку своїх етнографічних занять.

Молодого етнографа не вповні задовольняли тодішні етнографічні збірники. Вони передавали етнографічні матеріали, пісні, казки, історичні перекази, але зовсім відокремлені від тих осіб, які співали ці пісні та переказували ці казки і легенди. Між записаною казкою або легендою і тим, хто її переказував, не линаєть ся ніякого звязку. Етнограф, збираючи пам'ятки народньої творчости, зазначає лише, хто, коли і де йому переказував ту або иншу казку, співав ту або иншу пісню: сього досить для етнографа-збирача, вихоплений з поміж народа кобзарь або лірник зняв зливаєть ся з народною масою, звідки він вийшов.

Чи се добре? зашитує Куліш. Хиба ж той кобзарь що співає історичну думу, той лірник, що співає духовну псалму, той жебрак, що звертаєть ся до побожних слухачів з якою нибудь духовною вірною дідактичного змісту, хиба ж вони всі не цікаві і самі по собі? Хиба ж вони не представники народного світогляду, народніх поглядів, які вже змінюють ся поволі під впливом нових течій? Чи не треба подбати про те, щоб, записавши їх етнографічний матеріал, по змоці заховати також і зовнішній вигляд сіх знавців та хранителів старовини?

В однім листі Куліша з 1843 р. знаходимо таке признание про задуману працю. „Пишу еще другую.. большую историко-филоософо-топографо-филолого-поэтическую статью подъ заглавіемъ „Поездка въ Украину“. Въ ней я хочу представить характеристику задѣлпрекаго народа, отмѣнаго отъ малороссійскаго, описаніе мѣстности замѣчательныхъ городовъ и урочищъ, способъ выраженія народнаго, его домашніе обычаи и преданія“. Таким чином, як бачимо, Куліш хотів тут відступити від загальноприйнятої манери розроблення етнографічних записів. Він вже мав збірник народніх преданій, зкладений по звичайному типу таких етнографічних збіроків, тепер в сій статті Куліш думав зовсім инакше експлуатувати ся своїм етнографічним матеріалом. „Преданія, которыя составили у меня извѣстную вамъ особую книжку, я разложу здѣсь такъ, какъ я выспрашивалъ и изыскивалъ, при чемъ сами рассказчики обрисуются читателю и представляютъ много замѣчательныхъ частности“... Коли порівняти сей уривок з листування Куліша з иншими подібними ж заявами можна представити собі—хоч приблизно—план праці Куліша.

Опис подорожжя мав бути основою статті. З вражіннями від самої подорожжя тісно переплітались би описи історичних місцевостей та будинків і історичні спомини з ними зв'язані. Зустрічі з місцевими людьми дали б можливість описати зверхній вигляд місцевого люду, його

вбрання та звичаї. Наводячи розмови, письменник подбав би, як можна точніше, передати оповідання з zachovannem місцевих прикмет розмови та з підкресленням деталей більш важких для характеристики світогляду місцевого люду.

В зв'язку з такими думками міняв ся і самий план видання етнографічних матеріалів. Для звичайного етнографічного збірника досить було зібрати самий матеріал, але для задуманого Кулішом нового збірника треба було самі етнографічні матеріали доповнити характеристиками всіх тих осіб, що переказували або співали записані казки та пісні.

До таких характеристик варто б було додати і малюнки типових кобзарів, лірників або що. Деякі і самі просили ся під олівець або пензель маляра-артиста.

Куліш і сам малював і через те виновий відчував, як би то добре було заховати на споми́ні сліду́ючим поколінням типові малювинні постаті українського життя. Де що він і зробив, охоплюючи в своїх малюнках найголовніші риси, але цього було за мало. До цього треба було підійти з більшою технікою малярства і з більшим розумінням штуки. В цьому і міг би допомогти такий талановитий маляр і знавець українського життя, як Шевченко.

Розумієть ся, Куліш не думав би обмежити свого приятеля-маляра одними лише малюнками етнографічного змісту, потрібними для його, Куліша, етнографічних видань. І для самого Куліша збирання етнографічних матеріалів і підготовлення до видання хоч і було дуже цікавим ділом¹⁾, але не виключало і інших завдань.

Вище було зазначено, як тісно переплітали ся інтереси Куліша етнографічні з археографічними та письменницькими, як Куліш, подорожуючи по Україні, думав разом збирати матеріали етнографічні і розшукувати історичні джерела, щоб потім зкористати ся ними і в своїх

¹⁾ Див. в моїй статті — Етнографічні видання і плани-Записки Наук. Тов. ім. Шевч. т. 89 (1909 г.) с. 102—110.

розвідках і в історичних повістях. Уявляючи перед собою таку складну велику програму діяльності, Куліш думав, що і Шевченко візьме велику участь в сіх планах.

Про програму найближчої і певідложної діяльності Куліш не раз згадував в своїх листах. „Я теперь хожу, какъ пчела по сотамъ: гдѣ только встрѣчу съдую бороду, не отожду отъ нея безъ того, чтобы не выжать изъ нея пахучаго цвѣтка народной поэзіи или въ преданіи или въ пѣснѣ. Изученіе этихъ малороссійскихъ антиковъ такъ же меня совершенствуетъ, какъ совершенствуетъ живописца изученіе антиковъ скульптуры“ ¹⁾. Поруч з студійованнемъ памяток української народної поезії Куліш думав скористати ся деякими з сихъ памяток для своїхъ науковихъ праць. Так, наприклад, народні перекази про Колівищину разом з деякими мемуарами та записками сучасників мали лягти в основу наукової історичної розвідки про сю добу української історії. Отсі „развалины народной поэзіи“ дѣло великої важности“ і для етнографа і для історика. Куліша цікавило не тільки саме збирання етнографічнихъ матеріалів, а можливість взагалі викликати з темряви минулого усе складність давнього маловищного побуту. „Изучая источники истории южно-русского народа, не разъ объѣзжалъ обитаемыя ими губерніи для собиранія народныхъ пѣсень и преданій“ згадував пізнійше Куліш про свої етнографічні екскурзії. Поезія давнього життя найбільше захоплювала Куліша. „Надобно сознаться откровенно, что, странствуя изъ села въ село по малороссійскимъ губерніямъ, въ періодъ моей юности, я рѣдко имѣлъ въ виду собственно науку. Меня увлекала поэтическая сторона жизни народа. Я гонялся за драмою, которую разыгрываетъ мелкими отрывками цѣлое малороссійское племя. Мнѣ нужно было видѣть постановку сельской жизни на театрѣ природы и то, что внесъ я въ свои записныя книжки, составляетъ только малую часть

¹⁾ В листі до Юзефовича—Київ. Стар. 1899. II с. 190.

моїхъ изученій, которыя управлялись постоянно однимъ лишь чувствомъ—неопредѣленнымъ желаніємъ увидѣть и слышать народъ въ разнообразныхъ особенностяхъ единиць его". Куліша тягнуло до поетичного сінтеза. „Та жизнь, которая выражается въ языкѣ, костюмахъ, обычаяхъ и пр., назову ее хоть поэтической, также съ каждымъ годомъ теряетъ свою выразительность". Отсеї то поетичної сторони українського життя і було жаль, і ся „такая сильная, такая пышная народная жизнь" найбільше приваблювала письменника ¹⁾.

Між пам'ятниками української народної творчості Куліш не виділяв яку небудь одну групу, як найбільше для себе цікаву. Він збирав і пісні, і казки і легенди та історичні перекази. Він пазначив як окремі групи—„народныя сказки, поговорки, загадки и пр.; народныя пѣсни съ критическимъ разборомъ замѣчательнѣйшихъ; народныя преданія, какъ переходъ отъ исторіи къ поэзи, отъ положительной существенной жизни къ жизни идеальной и фантастической (а мое собраніе народныхъ преданій просто superb!)". Вперше надруковав Куліш деякі з зібранихъ легенд в „Кієвлянинъ" Максимовича ²⁾. Пізніше був приготовлений до друку збірникъ легенд—„Украинскія народныя преданія": сей збірникъ надруковавъ Бодяньскій „въ Чтеніяхъ Общества Исторіи и Древностей" 1847 р., але певнові, безъ релігійнихъ легенд, які зустріли цензурні перешкоди ³⁾. До історичнихъ переказівъ сього збірника Куліш додав цікаві поясненія. Найбільше історичнихъ переказівъ присвячено запорожцямъ та гайдамакам. Обробивши „Украинскія преданія", Куліш почав

¹⁾ Див. в згаданий вище статті моїхъ Етнографічні видання і пляни с. 103—104.

²⁾ „Кієвлянинъ", книга I на 1840 годъ „Малороссійскіе рассказы" (два народнихъ оповідання).

³⁾ Куліш дуже високо ставив сі релігійні легенди. „Прилагаю зтотъ отдѣлъ," писав Куліш до Бодяньского, —и прошу Васъ покорнѣйше, если можно, найти свѣтаго или духовнаго цензора хоть для статьи—„Путешествіе по другому свѣту". замѣчательной по средству ея съ легендами, вошедшими въ Божественную Комедію Данта".

лагодити до друку збірник пісень з своїх етнографічних збірок та з етнографічних матеріалів інших збирачів. Ся праця затягнула ся...

До фольклоричних тем Куліш не мав властиво охоти, хоч записуючи пісні і казки, звертав увагу на відміни мови і дбав про те, щоби зазначити, оскільки можливо, місцеві прикмети мови.

З матеріалів історичних Куліш зазначив в першу чергу збірник літописей— „со вѣсьми примѣчаніями, приложеніями и выписками изъ иностранныхъ писателей о Малороссіи“. Далі мав би йти до друку збірник матеріалів до історії українських фамілій. Був ще в проєкті і „сводъ малороссійскихъ узаконеній и исторія законодательства въ Малороссіи“.

Окрему групу становило в плані Куліша— „описаніе старинныхъ церквей и зданій, утварей, домашнихъ принадлежностей, ремеслъ и пр. въ древнемъ и новомъ состояніи Малороссіи“... Се неповна характеристика відділа, але всеж таки можна зрозуміти, що хотів зазначити Куліш в сьім відділі. Се була б артистична Україна в її минулім та сьогочаснім. Славні будинки минулого часу, пам'ятники українського будівництва, домашній побут, хати та їх урядження, вбрання, давнє і сьогочаснє, артистичні народні вироби, як вишивки, килими і таке иньне. Се все треба було завести в сей відділ артистичної української старовини. Але для виконання сєї програми треба доручити її артисту: се була би спільна праця історика, етнографа і артиста-малюва.

Читаючи сї замітки Куліша про програму „Описанія“ мимоволі пригадуєм подібний план важкої і цікавої праці—Живописної України Шевченка. Коли вперше виник у Шевченка план сього видання не знаємо, а в листі до Бодяняського 1844 р. сей план виявляєть ся вже з певними подробицями. Що сей план виник досить давно і Шевченко вже його обговорював з приятелями, видно з слов: „чи я вам розказував, що я хочу рисовать нашу

Україну? коли не розказував, то слухайте". Далі Шевченко докладно описує про план видання, про техніку, про спосіб розповсюдження—приїхав в Москву з білетами на подорож: закликаючи Бодяньського до участі в с'єм задуманім виданні, Шевченко пише, що участь братиме і Куліш: буде писати пояснення до малюнків з сьогочасного народнього побуту.

Виходить отже, що до сього листа про „Живописную Украину“ Шевченко вже описував про її план знайомим і Куліш знав, оден з перших, які заміри має Шевченко.

Чи не можна думати, що Куліш мав певний вплив на утворення свого плану Шевченка? Чи не можна думати, що коли і не Куліш подав першу гадку про таке артистичне видання, то принаймні допоміг своїми увагами при розробленні в деталях сього плану?

Здається, що се вповні можливо.

Пляни Куліша в дечим зходилися з пляном видання „Живописной Украины“ і мали вплив на заміри Шевченка.

Лишається ще одна увага.

Як бачимо, Куліш в 1843—1845 приймав дуже велику участь в різних київських наукових плянах, ні в наукових справах листування з Юзефовичем, був ан сонрант всього, що робилося і підготовлялося в Київській Комісії і часом давав деякі поради в сїх справах Юзефовичу.

Можно думати, що Куліш, користуючись з своїх відносин до Юзефовича, Іванішева, багато допоміг в здійсненні пляна про участь Шевченка в науковій діяльності Київської Комісії.

Біограф Шевченка, Коппельский, також надавав велике значіння заходам в тій справі Куліша.

Повозаснована Київська Комісія почувала на перших кроках свого існування велику потребу в освічених та діяльних людях. Таким як раз і був Куліш. Через те уваги і впливи Куліша охоче приймалися до відомости.

Думками Куліша про невідомі наукові видання користувалися і видавничі діяльність Комісії 1843—47 рр. здійснила в дечим заміри і плани Куліша.

В таких умовах Шевченко став би помічником Комісії в виконенню деяких наукових планів і замірів Куліша, прийнятих Археографічною Комісією.

Се надавало особливу вагу заходам коло прийняття Шевченка на службу до Київської Комісії.

Як відомо, ці заходи мали повний успіх і Шевченко був прийнятий до Комісії яко постійний співробітник.

Куліш був дуже з цього задоволений. Задоволення се відчувається і в пізнішій листі до Бодяньського.

„Вы, я думаю, знаете, писал Кулиш до Бодяньского, — что онъ (Шевченко) теперь въ Кіевѣ. Служитъ при Арх. Комисіи, получаетъ 1000 р. жалованья. Этому пужно радоваться, потому что Комисія посылаетъ его безпрестанно въ разныя мѣста Южной Россіи для снятія старинныхъ памятниковъ, а это должно современемъ доставить ему шекепировское знаніе людей, обычаевъ и пр.“.

Сю радість поділяли і усі близькі приятелі Шевченка, але на превеликий жаль постою довелось прожити в Києві тільки півтора роки.

О.л. Грушевський.

Оксана.

Давно вже біографи Шевченка звернули увагу, що в деяких поезіях ми маємо спомини поета з його дитячих років.

До сих автобіографічних згадок поета належать також і споми́ни про перше кохання та про ту кучеряву Оксаночку, яку поет малим хлопцем так глибоко, так щиро кохав чистим дитинним коханням.

Ось як малює собі Шевченко те давнє кохання, щире, глибоке, та ясне, неначе весняний ранок:

Ми в купочці колись росли,
Маленькими собі любились.
А матери на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!

Початок — звичайна сільська іділія. Суєдські діти грали ся разом і з сіх дитячах забав почала ся перша дитинна приязнь малого хлопця Тараса з Оксаною. Прихильно на се дивилась мати поета і думала, що з того дитинного кохання колись виросте справжнє, глибоке кохання, мріяв про се і сам хлопчик.

Але не так стало ся, як гадали —

Не вгадали...

Тарасови було лише 9 з чимсь років, коли вмерла його мати, підтита нуждою та працею. Не здійснили ся мрії дітей,

Старі заранві повірали,
А ми малими розійшлись...

Тарас лишився круглим сиротою на самім початку дванадцятого року (Кониський І. с. 26).

Після смерті батька, на дванадцятім році Тарас був за малого робітника та за пастуха у дядька Павла, потім вчився у дяка Богорського і нарешті став пастухом громадської череди в своїм ріднім селі і „ходячи за чередою читав свою любов украдену у Богорського книжку з купшниками“.

І тоді він зустрічався з тою дівчиною, яку давно вже покохав, і її зустріч була однією втіхою в його важким життю.

Про свої годинні настрої згадав Шевченко пізніше вже в неволі:

Мені тринадцятий минало,
Я пас ягнята за селом...

За селом на самоті бідний хлопчик, тринадцятилітній пастух иноді переживав щасливі хвилини, забуваючи про своє гірке становище, про своє сирітство серед чужих непривітних людей. В такі рідкі хвилини було „так любо“...

Господне небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло, не пекло...

Маленька подруга Тараса, яку він так щиро кохав, звалася Оксана: це імення назвав сам поет—

Чи жива
Ота Оксаночка? Питаю...

Поезія до поеми „Черниш Марьяна“, недавно лише знайдена і надрукована, додає до імення ще й латяк на прізвисьце—

Оксані К ко.

Треба додати до цього, як описує її поет:

Чи жива
Ота Оксаночка? Питаю
У брата тихо я.—Яка?
— Ота маленька, кучерява,
Що з нами грала ся колись...

В иньшим варіанті читаємо трохи відмінно —

Ога Оксаночка чорнява,
Що з нами бігала гулять?
— Еге, вдовівла кучерява!..

Нарешті в закінченню цієї ж поезії знаходимо пятак
на красу і вдачу Оксани —

А що за дівчина була!
Так так що краля! І не вбога
Та талану Господь не дав...

До цього недавно знайдена поезія до поеми „Чер-
пниця Марьяна“ (надрукована в часосл. „Вѣстникъ Европы“
1914. II) додає дуже важкі признання поета, спомини про
давнє дитиннє кохання:

Чи правда, Оксано, чужа чорпобрива,
І ти не згадаеш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво, твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем размовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать?
І ти не згадаеш... Оксано! Оксано!
А я й досі плачу і досі журюсь,
Виливаю слези на мою Марьяну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Марьяну рясом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись щаслива,
І хоч так, як жарти, колишне згадай...

Як бачимо, в сіх рядках дуже важкі спомини поета
про його останні роки дитинства, прожиті в ріднім селі³ та
про зустрічі з коханою Оксаною, кучерявою Оксаночкою
дитинного кохання. Сі спомини значно доповняють те,
що ми вже знали про дитинну іділію поета.

Тарасови йшов шіснадцятий рік, коли його відірвали
від рідного села, коханої Оксаночки та записали до
панської челяди полковника Єнгельгарда.

На шіснадцятім році перервалося дитиннє кохання Тараса і Оксани.—не дали йому люди розцвісти повним цвітом, не дали здійснитись мріям поета.

Серед важкої дійсності для бідного малого хлопця, наймита, понихача, настуха дідькових свиней та громадської череди, кохання Оксаночки було якимесь чарівним сном, який далеко далеко уносив душу хлопця від злиднів, турбот, лайки.

Як тоді жилося Тарасови, ми знаємо з його власних признань, гірких, важких—

Давно те діялось! Ще в школі
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду пятака
(Бо я було трохи не голе,
Таке убоге) та й куплю
Паперу аркуш...

А ось в иньшій поезії:

А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось од гілля,
Одно-однісеньке під тиню
Сидить собі в старій ряднів...
Мені здається, що се я,
Що се ж та молодість моя...

З снів вповні зходять ся спомини поета в поезії до поеми—як бідний сирота в сірій свитині почував себе глибоко—щасливим, коли бачив красуню Оксану

І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво, твою красоту...

Побачити Оксаночку, поговорити з нею, поспівати—сї зустрічі тільки і підтримували в серці поета бадьорість та надію. В хвилини таких розмов все кругом наче відмінялось, ставало весело і ясно на серці.

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Мое: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води...

Ті рідкі хвилини, що Тарас проводив вкупі з Оксаною, були однією втіхою хлопця. Оксаночка з Тарасом „усміхалась, плакала, журилась“, вона співала йому „Петруся“. Часом вони сиділи вкупі мовчки, але і без мови, без слова серця їх почували чарівну близькість і вони розмовляли між собою

Очима, душею, серцем...

Тарас мріяв про будуче щастє, про життє вкупі, повне праці та щирого глибокого кохання.

А я так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю
Та дві тополі коло неї
Та безталанну мою,
Мою Оксаночку,—щоб з нею
У двох дивити ся з гори
На Дніпр широкий, на яри,
Та на лани золотополі,
Та на високії могили...

Так мріяв та надіяв ся Тарас, бажаючи собі звичайної долі, тихого, спокійного непомітного життя в двох з любимою дівчиною, в звичайних умовах сільського побуту, в тихім захисті, на хуторі далеко від чужих людей.

Невно в такі хвилини Тарасови уявляла ся ось така іділія, намальована в поезії—

У двох дивити ся з гори
На Дніпр широкий, на яри
Та на лани золотополі
Та на високії могили,
Дивитись, думати, гадать:

Коли то їх попасипали?
 Кого там люди поховали?
 І в двох тихенько заспівать
 Ту думу сумную, днедавню
 Про лицаря, того гетьмана,
 Що на огні Ляхи спекли.
 А потім би з гори зішли,
 По над Двіпром у темнім гаї
 Гуляли б, поки ни смеркає,
 Поки мир Божий не засне,
 Поки з вечірньою зорьбою
 Не зійде місяць над горою,
 Туман на лап не прожене.
 Ми б подивились, номолнились
 І розмовляючи пішли б
 Вечеряти вь свою хатину...

А ось і иньший малюнок тихого безжурного життя:

І досі снить ся: під горою
 Між вербами та над водою
 Біленька хаточка; сидить
 Неначе й досі сивий дід
 Коло хатиночки і бавить
 Хорошее та кучеряве
 Свое маленькое внука.
 І досі снить ся: вийшла з хати
 Веселая сміючись мати,
 Цілує діла і дитя,
 Аж тричі весело цілує,
 Прийма на руки і годує
 І спать несе. А дід сидить
 І усміхаєть ся і стиха
 Промовить нишком: „Деж те лихо?
 Печалї тії, вороги?“
 І пищечком старий читає
 Перехрестившись „Отче—наш“.
 Крізь верби сонечко сіяє
 І тихо гасне... День погас
 І все почило. Сивий в хату
 І сам пішов опочивати.

Так малювало ся будуче, спокійне, безжурне, щасливе
в уяві шіснадцятілітнього хлопця.

Але не так стало ся.

А ми малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи;
Мене по волі і неволі
Носило всюди...

Шіснадцятілітнім хлопцем кинув Шевченко рідне село, шіснадцятілітнім хлопцем остатній раз бачив Шевченко свою кохану Оксаночку. Багато посило його доля занесла нарешті до Петербурга на життє: спочатку був він тут кріпаком, майстеровим, потім став вільною людиною, учнем Академії, артистом-маляром.

За се десятилітте завжди памятав Шевченко свою далеку кохану Оксаночку, згадував минуле, рідкі хвилини щастя і нездійснені надії на спокійне, мирне родинне щастє в будучим.

Глибоким сумом огортало душу Шевченка, коли він бідний замурза, учень „комнатного живописця“ Шишєва линув душою на далеку Україну, шукаючи там в споминах спочинку від гірьких, сумних вражіннь свого пригнобленого життя.

Але не вповні polegшало і після визволення. Шевченко, учень Академії, все ж таки почував себе сиротиною на далекий чужині і глибоко сумував за рідною Україною.

І він плакав, згадуючи минуле, родину, рідне село і нарешті своє глибоке, щире, недовге кохання, щасливі хвилини вкупі з Оксаночкою, плакав, не тільки будучи кріпаком та невільною людиною, але й потім, ставши вже учнем Академії, популярним поетом та подаючим великі надії маляром. Так глибоко запали в душу ті незабутні хвилини молодого безжурного щастя.

Він линув душою до того далекого, щасливого часу кохання, инюді віддавав ся солодкій надії, що ще вер-

ноть ся до рідного села і заживе разом з коханою Оксаною, іноді прощав ся з сією надією, гадаючи, що Оксаночка давно вже вийшла заміж за иньшого...

І ти не згадаеш... Оксано! Оксано!
А я й досі плачу і досі журюсь,
Випливаю сльози на мою Маряпу,
На тебе дивлю ся, за тебе молюсь...

Поет не міг забути свого першого кохання, своєї кучерявої Оксани—

А я й досі плачу і досі журюсь...

Згадуючи свої дитинні роки, поет в пізнійшій поезії (1847 р.) закінчив епітоґом, який можна прикласти і до його петербурзьких переживань, до тих хвилин суму, коли йому здавало ся, що вже ніколи не побачити рідної України—

...а й досі, як згадаю,
То серце плаче і болить,
Чому Господь не дав дожити
Малого віку у тім раю!
Умер би, орючи на піві,
Нічого б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим...

Може і в Петербурзі, сумуючи та згадуючи далеку рідну Україну, село і кохану Оксаночку, поет думав, чи не ліпше б було, коли б доля здійснила його бажання—

А я так мало, небагато
Благав у Бога

далі в тій же поезії, в її закінченню—

Я тільки хаточку в тім раї
Благав і досі ще благаю.
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі...

Сумно було згадувати на далекій чужині своє перше кохання: лили ся

Тії добрі сльози

 І Оксану, мою зорю,
 Мою добру долю,
 Що день Божий умивали

Часом виникала думка, що Оксаночки кучерявої вже нема, не могла вона ж чекати десять літ і давно вже вийшла заміж за когось иньшого.

Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,
 І ти не згадаєш того сироту...
 Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива

 Часом на Петруся усміхнись щаслива
 І хоч так, як жартя, колишне згадай...

Хоч і як сумно думати, що колишня, кохана Оксаночка забула поета і вийшла заміж за иньшого, все ж таки поет не відносить ся до Оксани з гнівом, не докоряє їй.

Поет плаче за минулим, скаржить ся на долю, але про Оксаночку згадує, як і завжди, з добрим почуттем подяки за її минуле кохання, за рідкі хвилини щастя.

Він хоче, щоб Оксана була щаслива і згадувала иноді його, поета.

згадай же, Оксано чужа чорнобрива

 І хоч так, як жартя, колишне згадай.

Перше кохання поет буде згадувати завжди з добрим почуттем: се ж єдиний яскравий спомин його дитинних літ важкого сирітства.

Звичайні люди, згадуючи про своє світле минуле, незабутнє, дороге, можуть тільки сумувати, журитись, плакати.

Поет окрім суму, сліз та жалю може зробити ще де що.

Він може перетворити щасливе минуле в поезію, він може викликати світлі тіни минулого, відживити їх і дати

їм вічне життя в своїх творах, перейнятих глибоким щирим почуттем.

Так і зробив Шевченко. Він скористався своєю силою відживляти минуле і його перше, ясне, чисте кохання, його кохана Оксаночка віджили в поезіях.

Біограф Шевченка О. Кониський зауважив се: „З того кохання нічого не вийшло. Але першого кохання, як і перших сліз, видавлених кривдою та несправедливістю, такі люде, як Шевченко, до віку не забувають. Не забув і Тарас своєї Оксани. Героїню лінійної своєї поеми „Гайдамаки“ він назвав Оксаною. А вже ж річ звичайна, що письменники, найпаче поети, лінійним і більш улюбленим діячам своїх творів дають імення таких людей реальних, які найбільш подобалися їм і які в серці їх лишили добрі вражіння і спомини“. (Тарас Шевченко. I. с. 35).

Се не випадково поет в першому же своїм поетичним творі, де тільки була можливість, назвав героїню Оксаною (в „Катерині“ зміст занадто спеціальний і імення Оксани не можна було там ужити, а інші поезії, як відомо, не мають зовсім імен персонажів, обходять ся без таких імен).

Се був спомин про перше давнє дитиннє кохання.

Про звязок своїх поетичних утворів з споминами минулих літ, згадав і сам поет—

А я й досі плачу і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Марьяну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь...

Такий самий звязок істнує і між „Гайдамаками“ та споминами першого кохання...

Коли придивитись ближше до поеми „Гайдамаки“, ми бачимо, що звязок її з споминами про колишнє кохання не обмежується лише іменем Оксани.

В поемі сполучають ся, змішують ся разом дві теми— суспільна. Гайдамаччина і особиста—кохання Яреми і Оксани.

В обробленню сієї останньої теми ми бачимо деякі автобіографічні риси.

Сам Ярема наймит, над ним коверзує його господар, шинкарь, завдає йому багато діла і, глузуючи, зве його діткливими словами.

Спрота Ярема, спрота убогий:
Нї сестри, нї брата, нікого нема!
Попахач жидівський, виріс у порогу,
А не клене долю, людей не займа.

Сирітство Яреми, його доля, його робота се все нагадує долю самого Шевченка. І Шевченко хлопцем, як знаємо, був пастухом дядьківських свиней та пастухом громадської череди, посив воду відрами з річки Тикича на гору. їздив за погонича у попа Кошиці, перемивав посуду, чистив пожі, ходив часом обідраний та голодний. Як бачимо, в становищі Шевченка було багато такого, що нагадує долю Яреми, як вона описана в розділі—„Ярема“ поеми „Гайдамаки“:

Ярема гнув ся, бо не знав,
Не знав сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинав ся...

Важко жити в таких обставинах, але всеж таки хочеть ся жити, дивитись на світ Божий—

О Боже мій милий!
Тяжко жить на світї, а хочеть ся жить,
Хочеть ся дивитись, як сонечко сяє,
Хочеть ся послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як весело жить!

В такі світлі хвилини забувають ся злидні, докорі, лайки, в такі хвилини стає так ясно, весело на серці—

Чого так весело було.
Господне небо і село,
Ягня, здаєть ся, веселилось
І сонце гріло, не пекло.

Такі хвилини ясні і щасливі переживав і тринадцятилітній пастух на самоті за селом, далеко від людей...

Знаємо, що серед гірських вражіннь сирітства, у хлопця Тараса бували і щасливі хвилини, се зустрічі з коханою Оксаною. Сирота у бідній свитині почував себе вповні щасливим, коли бачив та говорив з коханою красунею:

...в сірій свитині бувало щасливий
Як побачить диво, твою красоту.

Таким щасливим був і Ярема.

Справді, Ярема був сирота, не мав

Ні сестри, ні брата, нікого нема,

але все ж таки він був

Сирота багатий.

Можно мати батьків і все ж таки почувати себе самотнім:

На що батько—мати, високі палати,
Коли нема серця—з серцем розмовлять?

Навпаки Ярема, не вважаючи на своє сирітство і свої злидні, все ж таки —

Сирота багатий,
Бо є з ким заплякати, є з ким заспівати:
Єсть карії очі—як зіроньки сяють.
Білі рученята—мліють, обвімають,
Єсть серце єдне, серденько дівоче,
Що плаче, смієть ся, як він того хоче,
Що плаче, смієть ся і мре й оживає.
Святим духом серед ночі
По над ним вітає...

Кохання для Яреми, так само, як колись і для самого Тараса, заповняло ніде життя, підтримувало в важкі хвилини, і підбадьорювало і приваблювало світлими надіями.

Близькість поетичного утвору постаті Яреми в поемі до самого Тараса кидається в вічі. але письменник ще підкреслює сю близькість ліричним *intermezzo*:

От—такий то мій Ярема,
Сирота багатий!
Таким і я колись-то був:
Минуло, дівчата!

Зустріч Яреми з Оксаною. Їх радісна розмова, ся безсмертна сцена широго світлого кохання, знов такі павіяна власними споминами і пережитими надїями давнього часу.

Шелесть!.. Коли гляне:
По-під гаєм, мов ласочка,
Крадеться ся Оксана.
Забув... побіг... обняли ся...
„Серце!“ та й зомліли.
Довго-довго тільки „серце!“
Та й знову вїміли...
— „Годї, пташко!“
— „Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!
Вийми душу!.. ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась.
— „Одпочивь, моя ти зоре!
Ти з неба злетїла!“
Послав свитку. Як ясочка
Усміхнулась, сіла.
„Сїдай же й ти коло мене!“
Сїв та й обняли ся.
„Серце мое, зоре моя,
Де се ти зорїла?“

Се дуже поетична сцена і вона вповнї перейнята глибоким, чистим почуттем. Треба було самому пережити такі хвилини ясної безжурної радості, щоб потім перетворити їх в подібний артистичний світлий малюнок.

В хвилину такої зустрічі, в раюванні щасливого кохання забувається все на світі, сумні думи, і спомини про гірьке становище та важке сирітство все се щезає

в єдинім безмежнім глибоким почутті, забуваєть ся все важке сумне, що гнітило душу.

І в кохання Яреми бували зрідка хвилини сумнівів. Се вповні зрозуміло для поета.

Ярема чекає Оксана. Її нема і ось Ярема вже починає вагатись, міркувати, чи дійсно Оксана його щиро кохає чи може вже й забула і зовсім не вийде до нього:

А Ярема по долині
Медве-медве ходить,
Не дивить ся, не слухає...

Сумні думи огортають душу Яреми—

На що мені врода,
Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодії марно пропадуть
Один я на світі—стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть,
Так і мене люде не знають, де діти.
За що ж одцурались? Що я сирота!
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та
Що й та одцуралась...

Се, як знаємо, звичайний в поезіях Шевченка мотив сирітства, скарги на сирітство, на брак сповчуття, самоту.

В скаргах Яреми ще оден цікавий натяк. Оксана не пара для бідного Яреми, наймита:

Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що кляла ся, другого шукай!
Я тобі не пара: я в сірій свитні.
А ти титарівна... кращого вітай,
Вітай, кого знаєш, така моя доля!

Ми не знаємо, чи сей натяк має якийсь зв'язок з власними споминами поета чи сам собою виникає з загальної концепції кохання титарівни і бідного наймита Яреми.

Сирота Ярема кохав титарівну і се почуття серед сумних вражіннь його важкого життя було одним світлим промінем, який освітлював будуче і піднімав

сили надійми. Титарівна Оксана також кохала сироту, але се кохання перепліталось з почуттем жалості до сирітства Яреми. Си жалість найбільш повню та яскраво виявила ся в признанню Оксани в монастирі черниці—

Я думала—
О Боже мій милий!—
Він сирота, хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже?

Надії Яреми не здійснились. Справді, титарівна Оксана пережила Гайдамаччину, але не так, як думав Ярема. Ми знаємо, як думав Ярема—

Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву,
На дзиглику, як гетьманшу,
Таї дивитись буду...

Се не здійснилось. Оксані прийшлося випити повну чашу страждання та паруги, поки її не визволив Ярема з гайдамаками... Отже хоч Оксана і дочекалась свого щастя, але се було не повне щастє, не таке, як вона думала. Була отрута: спомини про смерть батька, про напад конфедератів і її власні страждання в Лисяніч—се важкі спомини і ніколи не розвієть ся їх гірька отрута.

Розумів се і сам поет: через те він в епілозї не сказав нічого про дальшу долю Яреми і Оксани, як їм жило ся потім. Поема кінчить ся згадкою про смерть Гонти і Залізняка і як Ярема довго сумно стояв перед могилою Залізняка—

Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо ва своїм нема місця—
Нема місця, волі...

Се остатня згадка про Йрему...

Таке закінчення кохання Йреми вповні відповідає загальному трагічному настрою поеми „Гайдамаки“ і тодішнім почуттям поета.

За петербурзьські роки з під пера Шевченка не вийшло жадної поезії про кохання перейнятої іділічним настроєм.

Поет часто зостаювався на сій темі, але всієї поезії перейняті сумним настроєм і мають трагічний кінець.

Поет страждав від свого сирітства на далекій чужині та, окрім цього, боліло відчувати недавній трагічний фінал власного кохання: воля нава відірвала його безпомічного кріпака від коханої дівчини.

Дуже свіжа була ся рана, щоб поет міг забути, міг визволитись знід гніту сумних думок.

Сей настрій і відбив ся на поезіях про кохання петербурзьських років.

Нещасливий кінець чекає коханців во всіх поезіях. Чи покинув зрадливий милий (Катерина), чи вмер милий далеко від рідного села та коханої дівчини (Хустина), чи мати розбила щасте закоханої пари (Черинця Марьяна), чи иньша якась причина розвела закоханих та знищила молоде щасте („Причинна“, „Тополя“, „Утоплена“) во всіх як бачимо, сумний кінець.

Цікаво зазначити, що і в поемі „Гайдамаки“ поет міг би закінчити приміряючим акордом, як се зроблено в пізнішій творі, поемі „Невольник“—

Отже сталося таке диво!
Год, другий минає
Як побрались, а дивіть ся—
В купочці гуляють
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить ввука маленького
Чолом отдавати.

Ся поема в певній мірі pendant до поеми „Гайдамаки“: закоханий парі приходить ся перейти через великі страждання (Оксана в польськїм палаці, Степан в турецькій важкій неволі), аж поки довелось побачитись знову та зажити спокійно, щасливо.

В поемі „Гайдамаки“ немає ще такого фінального акорда: для поета важко було ее зробити, занадто свіжі гірькі спомини про власну розлуку з Оксаною. Поет сам признав ся, що „Черницю Марьяну“ писав він з слізни по своїйому розбитому щастю.

Виливаю сльози на мою Марьяну,

з такими ж слізми описував поет і кохання Йреми і Оксани в поемі „Гайдамаки“.

Оксана відкриває собою довгий ряд зажурених, сумних дівчат, яким лиха доля не дозволила зажити щасливим життям вкупі з милим: не та реальна Оксана, що, дуже можливо, вийшла за иньшого та щасливо жила з ним, а та Оксана далеких дитячих споминів, що любила бідного хлопця та співала йому „Петруся“.

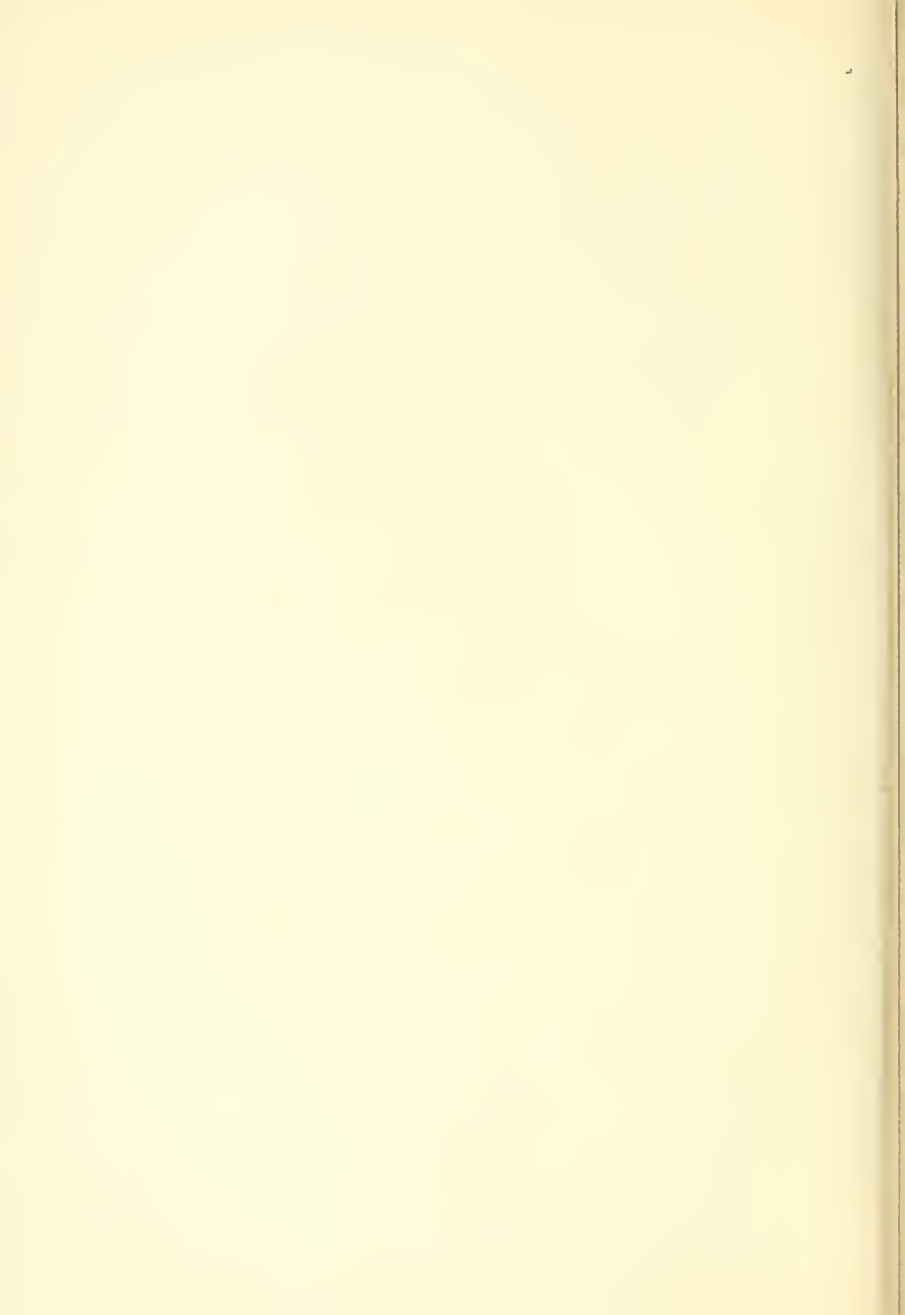
Всі вони встають перед читачем довгим сумним рядом з жалем в очах. Всіх їх чекає самотність без милого або гірька доля. життя з нелюбом і всі вони вибирають собі смерть, відречення від життя—

Без милого батько мати—
Як чужії люде;
Без милого сонце світить —
Як ворог смієть ся;
Без милого скрізь могила...
А серденько бьєть ся!

Отіє слова з „Тополі“ взагалі можно було б прикласти до сумних дівчат з розбитим серцем. І Шевченко всею душою відзивав ся на їх страждання, бо як раз пережив таку ж сумну драму розбитого щастя.

Т. Г. Шевченко "Въ Межирічі".
Колл. сен. Е. Е. Рейтерна.

Оксаї присвятив поет поему „Черницю Марьяну“—

Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Марьяву рястом уквітчаї...

писав поет Оксаї в поезії.

Головна ідея поеми — та ж сама, знайома з попередніх творів: трагедія закоханих сердець, яким доля забороняє бути щасливими.

Розбиває щастє закоханих—мати, яка бажає своїй доні ліпшої долі, ніж шлюб з Петрусем—

Дочко моя, Марьяно!
Оддам тебе за пана,
За старого, багатого,
За сотника Івана.
—„Умру, серце—мамо,
За сотником Іваном!

Безпосередньому глибокому щирому почуттю закоханої дівчини, мати, бажаючи щастя своїй коханій доні, протиставляє життєву мудрість старої людини з великим життєвим досвідом про матеріальні основи щоденного життя:

Не вмиш, будеш панувати
Будеш діток годувати

Се нагадує подібну ж розмову матери з донькою в поезії—„Тополя“: донька сумує, а мати сватає її за багатого старого—

Сохне вона, як квіточка,
Мати не питає:
„Чого вянеш, моя довью?“
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Тихевько еднала.
„Іди, доню!“ каже мати:
Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий,
Будеш панувати!“

В обох поезіях, як бачимо, мати висловлює той же самий погляд на життя і на щастє доньки, але такий погляд зовсім розходить ся з почуттями доні. Для доні легше лягти в труну, ніж жити з нелюбом—

Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть:
Легше, мамо, в труві лежать,
Ніж його побачить...

В поемі „Черниця Марьяна“ такий же протест молодого палкого почуття проти життєвого досвіду старих людей—

Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, мое серце,
Та за молодого!
Нехай старий бурлакує
Гроші заробляє,
А молодий мене любить.
Долі не шукає;
Не шукає, не блукає,
Чужими степами...

Відрекаючись від високого становища, слави, багатства, закохана дівчина хоче тільки єдиного—щирого, глибокого, палкого кохання, щоб її коханець знав тільки її одну, її одну тільки кохав—

Між парубками,
Як маківка на городі,
Цвіте—процвітає;
Має поле, має волю,
Та долі не має.
Його доля—мої брови,
Мої карі очі,
Мое слово—панство-царство,
Нічого не схоче...

Як бачимо, се великі вимоги від закоханого, але вимагаючи такого глибокого щирого кохання до себе, Марьяна і сама обіцяє кохати глибоко, щиро аж до смерті—

Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усміхну ся, скажу йому:
„Орле сизокрилий!
Люблю тебе й на тім світі,
Як на сім любила“.

Для такого кохання піщо не страшно, нічого воно не боїть ся, бо вірить самому собі, певне в собі.

Воно не вагаєть ся в своїм виборі: або повне здійснення надії або смерть: воно не слухає порад та життєвого досвіду старих людей, бо пнакше, по своїйому дивить ся на світ і відрекаєть ся від всього, коли не має того єдиного, що йому треба —

Як би то дали ся орлині крила—
За синім би морем милого знайшла:
Живого б любила, другу задушила;
А до не живого у яму б лягла!
Не так серце любить, що б з ким поділить ся.
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журить ся.
„Журись!“ каже думка, жалю завдає...

Въ подібних же рисах малює поет палке щире кохання і в иньшій поезії „Вітре буйний, вітре буйний“: закохана дівчина хоче ділити з милим усе, навіть смерть: розділені життєм, вони з'єднують ся в смерті:

Коли плаче, то й я плачу;
Коли пі—співаю;
Коли ж згинув чорнобровий,
То й я погибаю.
Тоді неси, мою душу,
Туди, де мій вплий;
Червоною калиною
Постав на могилі!

Буде легше в чужім полі
Спроті лежати:
Буде над ням його мила
Квіткою стояти...

Про таке глибоке, щире, палке кохання мріяв поет, згадуючи на далекій чужині своє перше молоде почуття і свою кохану кучеряву Оксаночку.

Він згадував, мріяв і плакав, і не знав він, що лиха доля вже спіткала його кохану Оксаночку, яка, здавалося, мала все, тільки не мала „талану“...

О. Олександренко.

Т р и л і т а.

До недавнього часу найбільш повним та яскравим висловом духовного крізиса, пережитого Шевченком в роках 1843—1845, було „Дружнєє посланіє до мертвих і живих і понарождених земляків“. Відома дата цього твору—14. XII. 1845 р. Вьюнища (в Полтавщині).

Теперь до цього „Посланія“ прилучив ся ще оден твір, який також дає дуже багато цінного для вивчення психології поета.

Се поезія автобіографічного змісту „Три літа“. Дата цього твору—22¹ XII. 1845 р. Вьюнища. Отже хронологічно сей твір зв'язаний з иншими поезіями написаними в грудні 1845 р. підчас перебування в Вьюнищах: Посланіє, Холодний Яр, „Маленькій Марьяні“, Псалми Давидові, „Минають дні, минають ночі...“ Во всіх цих творах багато автобіографічних признань і се дає можливість розглядати всі ці поезії разом, як певну окрему групу, перейняту єдністю думок та настроїв.

Як відомо, в 1845 році Шевченко покинув Петербург і рушив на Україну. Їхав він на Глухів і по дорозі заїмав до деяких своїх знайомих. Перебувши недовго в Києві, поет виїхав ся в подорож по Київщині. Через Васильків, Білу Церков, Анисинку приїхав він до села Будини, тут перебув Великдень і написав поему, далі поїхав через Богуслав, Росаву, Потоки до Трипілля, а звідси вернув ся до Києва. З Трипілля їхав Шевченко цілий час понад Дніпром, зостаючись на відпочинок в гарних

місцях, любуючись по дорозі чарівними краєвидами та малюючи з натури.

Се була перша подоріж по Україні 1845 р.

Вернувшись до Київa в червні 1845 р., Шевченко також не довго прожив на однім місці. Відшукав він давніх своїх знайомих, знайшов і нових цікавих людей. Популярність поета зростала і ширилась з кожним новим твором, який швидко переписували та передавали один одному. Коло Шевченка зараз же почала гуртуватись молодіж, що глибоко шанувала велике натхнення поета. Виникла думка, як би допомогти та подбати, щоб великий поет міг на довгий час оселитись у Києві. Хтось з людей близьких до Київської Комісії, може Куліш перший, зауважив, що Шевченко міг би вступити до Київської Комісії та взяти участь в її наукових заходах та видавничих планах. Се здавалось зовсім можливим, бо в складі Комісії були і українці і люди прихильні до українців. Сам Куліш був в гарних відносинах з Юзефовичем та й інші приятелі поета ужили б усяких засобів, щоб допомогти в сій справі. Почавши се діло, знайомі Шевченка сподівалися, що воно матиме повний успіх.

Між тим сам Шевченко поїхав подорожувати по лівобережній Україні. Він хотів оглянути історичні давні міста і, може, була думка, що для швидкого поладження справи про службу в Комісії треба покликатись як раз на таку науково-артистичну подоріж.

Се друга подоріж по Україні 1845 р.

Почавши з Вроваров та Оглаву, Шевченко далі відвідав Баршівку, Миргород, Лубни, Ромни і через Переяслав повернув ся в серпні до Києва. Тут дізнався Шевченко про успіх бажаної справи, що його зачислено на службу до Київської Комісії.

Чекаючи дальших распоряжень Комісії, Шевченко тим часом виїхав до Кирилівки на храм. Він хотів побачити знов рідне село, братів, хотів відпочити душою серед своїх кривих. Окрім того, Шевченко думав ближше

познайомитись з донькою попа Григорія Кошиці і посвататись. З цього заміру нічого не вийшло, бо батьки не хотіли віддавати доню за колишнього свого наймита.

З Кирилівки Шевченко вернувся до Київ і, дізнавшись, що йому призначена від Київської Комісії командировка в Полтавщину, рушив на Полтавщину, не чекаючи урядового оповіщення.

Мета командировки була: переїхати Полтавщину та розглянути пам'ятки старовини на Полтавщині; разом з тим зробити малюнки з найбільш цікавих руїн, будинків та взагалі пам'яток минулого життя. Часу лишилося до снігу не багато і через те Шевченко хотів скорше взяти ся за призначене йому Комісією діло.

Через Прилуку поїхав Шевченко в славний Густинський монастир, оглянути тутешні пам'ятки старовини. На жаль, славний та багатий колись монастир заховав ся не в гарнім стані. Багато знищив час через недбалість людей: багато зівечили і самі люди, як раз ті, що мали пеклувати ся старовиною, але, не розуміючи її, не шануючи, переробляли по своїму розумінню та смаку, цувавши і пишноту. Густинський монастир був у великій пошані в часи Гетьманщини і цілий її доглядали як раз дбали про те, щоб стерти сліди невідомої та чужої для них місцевої старовини, щоб знищити зв'язок з давнім місцевим життям і все зробити по новому. Не в перший раз бачив Шевченко прояви вандалізму, не в перший раз приходилось йому сумувати, дивлючись на пам'ятки славного минулого України. Доводилось сумувати, доводилось плакати.

На Прилуччині познайомив ся Шевченко з деякими місцевими панами і побував на панських бачках. Можливо, що під час цієї подорожж бачив Шевченка кріпака віойничейста, якому присвятив сумні сторінки свого оповідання „Музикант“.

В жовтні Шевченко був в Миргороді. Кілька поезій мають дату - в Миргороді в початку жовтня 1845 р. Поезія „Не завидуй багатому“ має дату—4/х. Миргород.

так само як і поезія—„Не жени ся на багатій“. Село Маріїнське (Гукіянівча) зазначено під поемою „Іван Гус“—10/X та під поемою „Невільник“—16/X. В слідуючих датах маємо знову Миргород: під поемою „Великий Лях“ і поезією „Суботів“—21/X. 1845 р.

В кінці жовтня Шевченко приїхав вже до Переяслави. Тут перебув він довший час, студіюючи місцеву старовину. З Переяслава виїзжав поет в сусідні містечки та села. Мальовища околиці Переяслава причарувала поета і навіяла йому чудові рядки в поезії „Сон“ (Гори мої високі...). З Козачковським їздив поет в село Андруши, де Козачковський тоді як раз заводив сад і садив дерева. Багато літ пізніше в листі з засланія Шевченко згадував Андруши, як вони вдвох з Козачковським там садили дерева: „чи великі вирости дерева, що посадив ти в осени 1845 божого року?“ В іншому листі також з засланія згадував поет прогульку в Монастирище на гору і той чарівний краєвид, який відкрив ся перед ними...

Дату Переяслав має поема „Наймичка“ 13/XI. 1845 р., поема „Кавказ“—18/XI. Послання славному П. І. Шафарикови (в поемі „Іван Гус“)—22 XI.

В грудні був Шевченко в Вьюнищах. Ще в Переяславі почував він себе не зовсім добре, Козачковський давав йому різні ліки, але Шевченко, не чекаючи повного виздоровлення, виїхав на села коло Переяслава. У Вьюнищах стало постоєв гірше і він мусів тут спити ся на якийсь час. Підчас хвороби написав поет кілька поезій і між ними і „Три літа“...

Такий то в загальних рисах *itinerarium* поета в 1845 р. Як бачимо, Шевченко дуже мало жив спокійно в Києві, а все подорожував по Україні, поповнив старі знайомости, придбав багато нових знайомих. Бував поет і в панських домах, бачив панське життя, жив і по селах, приглядав ся до селянського побуту, бачив занепад української старовини та недбалість сучасників до славних споминів минулого.

Всі ці подорожні дали дуже багато нових вражень.

і не мало тут було сумних вражінь: не раз приходило ся страждати і плакати...

Під впливом отсіх веїх пережитих вражінь і написана поезія «Три літа». Поет згадує усе пережите ним за останні літа, згадує свої давні настрої і, ніби прощаючись з пережитим періодом, готуєть ся почати новий, з сумним почуттем розчарування.

«Три літа» закінчують певний період в життю та розвитку творчости поета. Прощаючись з розбитими ілюзіями, поет іде на зустріч неминучому, новому, без надій, не чекаючи нічого доброго для себе.

Спомини про минуле.

Від сумних вражінь сучасного життя поет звертаєть ся до минулого, до пережитих вже років.

Се спомини петербурзького життя. В порівнянню з тим, що є зараз, і те петербурзьке життя здаєть ся добрим, веселим.

Головне почутте петербурзьких років до першої подорожки на Україну, се туга за далекою рідною Україною: се основний настрій.

Коли минули перші місяці після визволення, перші місяці волї, світлої, несподіваної волї, поета огорнула туга за рідним краєм.

Як би ні ся туга, поет почував би себе зовсім добре. У нього було як раз те, про що він мріяв: він був учнем Академії і вчив ся своїй улюбленій штудії, він міг похвалити ся гарним відношенням до видатних людей того часу, міг похвалити ся дружбою з Брюловим. Багато людей висловлювали поетови свою глибоку щирю симпатію.

Згадує про єї відношення і сам Шевченко—

Серце люди полюбило
І в людях кохалось,
І вони його вітали,
Грали ся, хвалили...

За сімпатію платив поет такою ж сімпатією, за щире співчуття платив поет тим самим. По свідочтву сучасників Шевченко був щирої приязної вдачі і через те легко зходився з щирими людьми. Він почував себе дуже добре в гуртку веселої безкурної молодіжки—учнів Академії. В хвилини веселих товариських вечірок поет забував про своє сирітство далеко від України серед чужих людей.

Але вночі забути своє сирітство поет не міг. Занадто вже гнітила душу туга за рідним краєм. І від цієї туги поет шукав відпочинку в споминах про рідну Україну. Вона вставала в його уяві, коли він, замислений, переносився душою геть-геть з залі Академії: вставала в яскравим чарівним світлі і в сім світлі щезало безслідно усе темне та гідке з реальних відносин минулого часу. Тільки гарне згадувалося в такі хвилини.

«Передо мною красовалася моя прекрасная, моя бѣдная Украина, во всей непорочной мѣланхолической красотѣ своей... И я задумывался: я не могъ отвести своихъ духовныхъ очей отъ этой родной чарующей предѣсти...»

Поет заливав сльози, згадуючи рідний край, рідне село і близьких людей. Щирі були

Тії добрі сльози,
Що лили ся з Катрусю
В московській дорозі;
Що молились з козаками
В турецькій неволі,
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю
Що день божий умивали...

Поет не міг спокійно згадати минуле. Як би ще була певність, що він коли-небудь повернеться до дому, що в ріднім краю буде доживати своє життя, але такої певності у нього не було і часом душу гнітила думка, сумна та важка: а що як на завіди прийде ся залишитися у Петербурзі далеко від рідної України? В такі

хвилини сумнівів гострійше відчував поет своє сирітство в чужім краю, болюче дигали на душу спомини про зустрічі з чужими людьми, які не розуміли і не могли зрозуміти смутку та туги поета. В такі хвилини не зоспокоювало поета і щире співчуття тих людей, що любили і шанували його. Як мало цінне таке співчуття, коли прийдесть ся сумовати по рідній Україні ціле життя, аж поки не прийде смерть!

Не втирайте ж мої сльози—
Нехай собі ллють ся,
Чуже поле поливають
Що-дня і що-ночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...

Згадуючи минуле своє життя на Україні та рідне село, поет викликав в уяві й дорогу постать коханої кучерявої Оксани, перше молоде кохання, розбите суворим панським наказом.

Сі згадки про далеку кохану Оксану завсёди викликали сльози поета—

А я й досі плачу і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Марьяну,
На тебе дивлю ся, за тебе молюсь...

Се добрі щирі сльози, вони

І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю
Що день Божий умивали...

Що дня вертав ся поет до споминів з своїх дитинних років і що дня сумовав, що доля не дозволила здійснитись його надіям...

Викликали сльози поета не тільки його власні спомини з далеких років, не тільки розбиті події на щастя. Поет переживав і страждання викликаних ним до життя постичних постатей. Він плакав над долею нещасливої

Катрусі, покинутої зрадливим москалем. Поет переживав страждання Катерини, коли вона пішла шукати—

У Москві свекрухи...

Катерині прийшлося кинути рідну сім'ю, рідне село та йти на далеку чужу Московщину на наругу та горе—

А що дальше спіткаєть ся?
Буде лихо, буде!
Зострінуть ся жовті піски
І чужії люде,
Зострінеть ся зима люта...

І Катерина сподівала ся зажити тихим щасливим життям вкупі з мирним, але не так склало ся: замість щастя-долі вишала Катерині неслава, наруга, сирітство.

Вміла мати брови дати.
Карі оченята
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко,
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі...

Скарга, що немає долі, ся скарга часто зустрічаєть ся в петербурзьких поезіях Шевченка. Можливо, що сумна доля Катерини, відірваної від рідної сім'ї, нагадувала письменникови його власну сумну долю, як вона йому уявляла ся в години суму та туги за рідною Україною.—Порівняємо сей вираз про Катерину

А без долі біле личко—
Як квітка на полі

з власними сумними думами поета про своє життя, з гіркими признаннями, що він також не має долі, не має талану.

Катерина мала красу, повинна б бути щасливою, але не мала щастя-долі. І лиха доля зіпвечила її життя, роз-

била всі улюблені надії, відірвала від родини та закинула до чужих людей.

Поетови здавалось часом, що йому випала доля подібна до долі Катерини. В гарній поезії висловив він болюче почуття безпомічності, безсилля перед тою вищою силою, яка по-своєму розпоряджається життям та щастем людей. Як вітер в гаї починає дозу і тополю, ламає дуби та котить полем перекотиполе, так і доля робить з людьми: відірве від рідних та близьких, покотить по світу і невідомо, де нарешті спинить і залишить на віки.

Відірвала доля Катерину від родини, покотила безсилу, безвладну мов перекотиполе. Чи не так було і з самим поетом? Чи може він бути певним, що далі його вже не покотить доля?

Коли Катерина покинула своїх батьків, вона ще не знала про зраду милого, вона ще надіялась, що знайде його, що все буде добре. Вона гадала, що доля розвела її з ним, але він, як раніше, все любить її. І поет разом з Катериною міг би занитати в великим смутку—

Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Таке ж питання міг і від себе задати поет, згадуючи рідне село і кохану кучeryву Оксаночку.

Саме блукання Катерини могло нагадувати поетови його власну долю, його власні переїзди з челядію панською з одного міста до иньшого. Добрі сльози поета лилися, він сам говорить, з Катрусєю в московській дорозі. В поемі «Катерина» з сумом згадує поет про шлях на Московщину—

Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю...

Попоміряв і я колись: згадує далі поет: чи можна се прийняти в простім розумінню? Шевченко не міряв, в дійсности, такої важкої і сумної дороги, як нещаслива Катерина, але він також пережив подібні настрої. Він також пережив та перестраждав розлуку з рідним селом та з рідними людьми. У Катерини було реальне блукання з малою дитиною, вона мусіла на віки прощатись з родиною, перед нею була страшна невідома будучина, далека чужа сторона та далекі чужі люди. Чи не пережив те ж саме і поет, коли малим хлопцем був він відірваний від рідних та разом з иншою панською челяддю відвезений далеко далеко від рідного села? Чого міг він чекати для себе в будучім? «А що даліше спіткаєть ся? Буде лихо, буде!»! Так уявляв собі далеку дорогу та чужу далеку країну малий шіснадцятітній хлопець, пакуючись по наказу управителя панна Енгельгардта в далеку дорогу до Вільни.

І плачучи над нещасливою Катериною, її блуканням, її стражданнями, поет згадував і свої сльози і свої страждання пережиті тому назад десять з чимсь років...

Та не тільки над долею Катерини плакав поет, переживаючи свої власні страждання. «Тії добрі сльози» лили ся з очей поета не тільки тоді, як писав він сумну поему про долю Катерини. Більшість творів написаних в петербурзькі роки перейнята сумним настроєм самоти. Зміст цих творів—розлука, туга за милим, страждання самоти, сирітство—як раз ті почування, які переживав і сам поет. Гірські думи про талап долю турбовали не тільки Катерину, але й самого поета. І він також почував, що «сидить на тім боці», що від України його відділяє синє море, що тільки очами може він стежити за ключами журавлів і «шляхи бігі заросли тернами» (поезія «Тече вода в синє море»). Свої власні сумні думи, своє власне почуття самоти, сирітства поет втілює в постаті сумних закурених дівчат, що страждуть від розлуки з милим, від розбитих надій. Причинна, Марьяна се сестри Катерини,

як і непазані по імені дівчата в поезіях «Хустина», «Тополя», Гашуса з поезії «Утоплена» — всі її постаті обвіяні сумом розбитих надій та несповнених бажань..

«Тії добрі сльози» лили ся і над долею українських козаків в турецькій неволі: «вони молили ся з козаками в турецькій неволі»... На що патиєає тут поет? Скарга та туга козаків українських в турецькій неволі описана поетом в поезії «Гамалія»: «ой нема, нема ні вітру, ні хвилі»... Сумні спомини з минулих часів життя України не виступають окремо, як туга та сум самотніх дівчат: сумні спомини української історії тісно переплітаються з ясними, бадьорими, як в тій же поезії «Гамалія», як в поезії «Тарасова ніч». Той закінчуючий, примряючий аккорд, якого бракує там, в поезіях про сум, тугу та страждання самотніх дівчат, тут в історичних поезіях вилітає в сумні спомини і розбиває загальний гнітучий настрій (турецька неволя в поезії «Гамалія», страждання українського народу перед появою Тараса Трясила).

І спомини про далеку покинуту Україну, дитячі роки та перше кохання і спомини про давні страждання українського народу всі вони викликали сльози поета. Туга за Україною, далекою, коханою рідною Україною, викликала яскраві малюнки української природи, українського побуту. «Передо мной разстилалась степь, усеянная курганами... Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина, во всей непорочной меланхолической красоте своей... И я задумывался: я не могъ отвести своихъ духовныхъ очей отъ этой родной чарующей прелести». І не тільки задумував ся, але і плакав «тими добрими сльозми».

Коли поет шукав відпочинку в творчості, чи знаходив він тут дійсно заспокоєння? Чи не будили суму та туги її яскраві постаті минулого, її спомини його власного дитинного життя на Україні?

Недавні літа характеризує письменник не вповні ясно. З одного боку, він підкреслює «тії добрі сльози,

що лили ся" з приводу власних споминів та з приводу викликаних в поетичній уяві постатей минулого часу: се смуток власних споминів та смуток поетичної творчості... З другого боку минуле петербурзьке життя малюється в спокійних, ясених тонах: „однаково не вернуть ся знову літа мої молодії, веселее слово не вернеть ся!“ В иньшій місці говорить ся, що важкі літа „окрадають добрі думи... і співають амінь всьому веселому...“ Отже в минулому петербурзькому життю були не тільки сльози, але бували також і хвилини щирої, ясної безжурної радості та спокою... „Я оддав би веселого віка половину“, признається письменник в иньшій поезії, се б то не треба думати, що з минулого лишились в пам'яті саме лише сльози, а бували і веселі години. І оглядаючись на минуле, Шевченко пам'ятав і проліті ним тихі добрі сльози і веселі безжурні години.

Три літа.

Була робота і години відпочинку, була радість творчості і сум споминів...

Була радість молодості (літа мої молодії), лунали веселі співи, в ясній бадьорій творчості відбивав ся світлий спокійний безжурний настрій (веселее слово)...

Серце любило людей, горнулось до них, „кохалось в людях“. Вірило в людське співчуття. І коли люде „його вітали, хвалили“, не було місця для сумнівів, для підозріння: все здавалось таким ясным, таким щирим. Лили ся „сльози щирої любови“ з доброго „тихого серця“...

І все се раптом змінило ся...

Прийшли важкі три літа, принесли з собою нові вражіння, принесли з собою отруту сумнівів... „І я прозрівати став потроху“... Раптом вихопили „сльози щирої любови“, бо стало зовсім ясно, що серце кохало тих, що і не варті були кохання та пошани. „Доглядаюсь, бодай

не казати!“ Ті ж самі люди навколо, але стало ясно, що се за люде... „Кругом мене, де не глину, не люде, а змії“... Замість прежньої радості в серці отрута... „І захоли мої сльози, сльози молодії“. Разбите серце повне отрути, немає плачу, немає співів...

Для пояснення пережитих страждань поет наводить порівняння. Важко, дуже важко, коли приходить ся ховати батька, матір, або вірну дружину класти в домовину, важко лишитись удовцем з малими дїтьми-сиротами. Але ще важче тому, хто полюбить, віддасть усе серце, поберець ся, а потім дізнаєть ся, що його обманули...

„От таке то злеє лихо й зо мною спіткалось“. Люде, яких кохав, яким вірив, яким віддав поет своє серце, сі люде зрадили, обманули поета...

Сумне важке прощання з минулим, з булними надїями, вірою та почуваннями. Не вернеть ся все се, ніколи не вернеть ся та давня віра в людей, в їх щирість, в їх кохання. „Однаково не вернуть ся знову літа мої молодії, веселеє слово не вернеть ся!“

Се зробили три літа: „опустошили убоге моє серце тихе, погасили усе добре, запалили лихо“...

Три літа... Се, виходить, роки 1843—1845. Чому вони мали таке велике трагічне значіння в життю поета?

В 1843 році поет вперше побачив Україну після десяти з чимсь важких років відсутности. В 1829 р. шіснадцятилітній Тарас, відірваний по панському наказу від родини, покинув Україну, в 1843 р. він знову побачив рідне село, вільний, учень Академії, подаючий надії маляр-артист та поет...

Подоріж по Україні 1843 р. дало багато вражінь.

Як злинув думкою Тарас на Україну, як мріяв він знов побачити свій рідний край, що таким чудовим здавався йому на чужині.

В споминах на другий план відходило усе погане, а навпаки гарне вставало яснїйш...

Тепер підчас подорожж 1843 р. та пізнійших подо-

рожей 1844—1845 р. Шевченко бачив не Україну мрій та споминів, а реальну, сумну Україну.

Вражіння з подорожи 1843 р. поповнені були в подорожах 1845 р., коли поет оглянув велику частину України.

Подорожуючи по Україні, поет був в дуже добрім становищі. З одного боку, його знайомість з найвищим панством України, передо всім з кн. Рєшійним, робила його бажаним гостем в панських домах, а з другого боку він, яко бувший кріпак, почував себе дуже добре і в селянській хаті: з ним не таїлись, йому розкривали свою душу, ділились думками, надіями і сумнівами.

Оттаким то чином Шевченко, подорожуючи, добре бачив тодішню Україну кріпацьку, не тільки панську, що пропивала души та „дідами крадене добро“, але й ту селянську Україну, що невтомно працювала на панських полях.

Поет бачив одночасно обидві сторони тодішньої України—і панство і селянство.

Сумно було дивитись на сю рідну Україну, не через серпанок споминів та туги, а на сю дійсну, реальну Україну без жадних прикрас.

Шевченко добре приглядався до українського панства, бачив він між ними і гарних і освічених людей, приязних та щирих, розумних і талановитих, але хто з них міг вповні відчутти те страждання, яке гнітило душу поета? З ким з них міг поет вповні щиро поділитись своїм сумом? Кому з них міг він вияснити усю ганебність кріпацтва? Не багато було таких, що вповні відчували прокляття кріпацтва, а значна більшість спокійно жила по-батьківськи, торгувала „сердешним людом“ і „запрягала людей в тяжкі ярма“. Привичаївшись, вважали за всім нормальним володіти людьми та распоряджати їх працею, „дерти шкуру з братів незрячих гречкосіїв“. З біографії Шевченка нам відомі випадки, коли він зустрічався з отвертими, нічим не прикрашеними панськими

поглядами на кріпаків, і як йому тоді доводилося страждати! В споминах Чужбинського заповано випадок в Дубнах, як оден пан в присутности поета по-панськи розбудив спавшого слугу і як се обурило поета. Про щирший випадок згадує Чалій. Плятон Лукашевич післав в мороз пішки свого кріпака до Шевченка з листом за 30 верстов в Яготин і наказав негайно того ж дня принести відповідь. На докір Шевченка за такий суворий наказ Пл. Лукашевич відповів різким натяком на кріпацьке походження самого Шевченка. Поет плакав, як дитина, під вражінням цієї події. А між тим цього Плятона Лукашевича вважали за ліберала і за людину добру до кріпаків і княжна Варвара Рєшійна радила поетови ближше познайомитись з Лукашевичем, як освіченою і доброю людиною.

На кожнім кроці зустрічався Шевченко з фактами суворого відношення до кріпаків, з фактами зневаження і се заведи болюче вражало його серце, отруювало його душу. Він не міг спокійно говорити про кріпацтво. Се занадто болюча тема, щоб до її можна було зовсім спокійно доторкнутись. Поет пам'ятав, що він оден з цілої родини визволити з під панського гніту, всі його родичі досі ще лишались кріпаками. В листуванні княжни Варвари Рєшійної лишився натяк, як вболівав душою поет за своїх родичів, як гнітила його думка, що сестри його повинні робити панщину: від одного такого листа поета про долю родичів у княжни навернулися сльози...

Після подорожі 1843 р. в поезіях Шевченка вперше зустрічаються гострі вислови про кріпацтво, як соціальне лихо, що гнітить ціле народне життя і перешкоджає його вільному розвитку. Ще раз більше суму і страждання викликають у поета зразки кріпацької неволі, зразки пригнічення та духовного калічення (згадаймо хоч би зустріч з кріпаком-віолінчелістом, учнем Шпора). Починаючи від поезії „Розрита могила“, де в загальних рисах поет характеризував сьогочасну Україну, з кожною новою поезією

росте і зміцняється обурення поета проти кріпацтва та тих верств, ще спокійно користуються з кріпацької праці (наприклад, в поезії „Сон“ 1844 р. повний обурення уступ—„он глинь, у тім раї, що ти покидаєш...“).

Поруч з кріпацтвом поета турбував та гнітив загальний занепад українського суспільного життя. Коли на селянстві лежало важким тягаром кріпацтво, то в інших верствах суспільних можна б було чекати прояв суспільного рухливого життя. Але поет не бачив таких прояв. Хто цілком заявився господарством та підбирав маєток до маєтка або кріпаків до кріпаків, хто пускав по вітру батьківське та дідівське майно. Шевченко багато їздив, багато бачив тодішніх панів, але мало привабливого знаходив серед них, в їх товаристві. Відомо, що поет був в гарних відносинах з членами „товариства мочемордія“. Про єї гарні відносини добре знали і, наприклад, княжна Варвара Рєшїїна остерігалася поета від товаришування з мочемордами, як Закревський або Свїчка. Можна різко дивитись на пояснення біографа Шевченка О. Кошєського відносно цього приятелювання поета з мочемордами, але треба признати, що і в товаристві мочемордів Шевченко почував себе зле. Поет шукав людей, яким би міг вповні розкрити своє серце, висловити свої страждання, поділитись своїми почуваннями—і не знаходив... Можливо, що мочеморди були ємпатичніші в порівнянні з тими, хто не належав до цього товариства, але і вони не задовольняли Шевченка, він шукав іншого і поки що не знаходив.

Перед ним проходили малюнки панського життя і малюнки не завжди привабливі... Балї, як в Мосївці у старої Вільхівської або в Дегтярах у п. Гр. Гадагана, розкривали перед очами поета усю розкіш панського побуту, але поет не міг забути, якою ціною була здобута уся ця розкіш... На Роменськїм ярмарку бачив поет майже усе подставське панство, ціле його життя проходило на очах поета і знов, згадуючи сей ярмарок, він не міг пригадати

жадної приємної зустрічі... Самітним почував себе поет серед своїх знайомих панів...

Загальний занепад суспільного життя на Україні тісно був зв'язаний і з занепадом життя культурно-національного. Мало цікавилися українською старовиною, мало її берегли. Були між панами і „любителі старини мало-російської“, що цікавилися історією свого роду або своєї околиці, але таких було, порівняючи, не багато. Більшість була байдужа до минулого, до рідної старовини і не перешкоджала чужим людям руйнувати цінні пам'ятки української старовини. Гірькі спогади лишилися у поета від огляду славних пам'яток українського історичного життя (Січ, Межигорський монастир, Густинський монастир, Суботів): дивився він на них та плакав, сумуючи, як все це сплюсковано...

Байдужість до минулого тісно зв'язана з байдужістю до сьогочасного українського культурного життя. Майже всі забували рідну мову, а як вживали, то без пошани, забуваючи, що колись була на ній цінна література. Не думали про можливість та потребу розроблення рідної мови, піднесення її на рівень літературної мови. З нової української літератури знали усюди Котляревського „Енеїду“, але, зачитуючись компіюними описами, мало звертали уваги на розкидані по різних місцях поеми серйозні думки самого письменника...

Сі темні сторони сьогочасного життя турбовали і гнітили поета. В подорожах 1843—1845 р.р. уважно приглядався поет до тодішнього українського життя, шукаючи, чи не знайдесться де небудь куща діяльних освічених людей, перейнятих суспільними завданнями та захоплених щирими сімнатіями до пригніченого люду, сімнатіями не на словах лише, а на ділі.

Але не зустрічалось того, чого бажав поет. Переїздив він міста і села, знайомився з усіма веретвами української суспільності, старанно придивлявся до всіх знайомих і не знаходив. Дії приносили гірькі розчарування

і — сумна іронія долі — з мочемордами часом бувало легше, ніж з тверезими панами поміщиками.

В такі то гірські години, під важким вражінням зустрічей та розмов, поет виливав свій сум, свою тугу, свою безнадійність...

З сумом зазначає поет, що він втратив віру до людей. Йому стільки прийшлося бачити злого на Україні в пансько-кріпацьких відносинах, що він не може спокійно говорити про „рай тихий, про свою Вкраїну“... Поет став прозрівати і побачив, що навколо не люди, а змії, для яких нема нічого святого в відносинах до низших, до сердешного люду. Під впливом всього, що прийшлося побачити та пережити, щезла віра до людей:

І засохли мої сльози —
Сльози молодії,
І тепер я розбитее
Серце ядом гою —
І не плачу й не співаю,
А вию совою...

Під вражінням якоїсь сумної пригоди, якогось оповіданого трагічного епізода пансько-селянських відносин, що так болюче вразив поета, виникли в поезії „Маленькій Марьяні“ сумні сльози поета над нещасливою долею селянської дівчини. Про який саме трагічний епізод згадував поет, ми не знаємо, але що пережив поет, як його глибоко болюче вразила та пригода, можна помітити з сумних слів —

Розбивайся, поки твоє
Серце не разбите,
Поки люди не дізнали
Тихої долини!

Для людей немає нічого святого, немає жалю до чужих страждань... Не жаліючи, не болючись —

Дізнаються — пограють ся,
Засушать та й кинуть...

Ніщо не заховає, ніщо не смирить, не спасе:

А ві літа молодії,
Повісті красою,
Нї карії оченята,
Умні сльозою,
Аві серце твоє тихе,
Добрее дівоче
Не заступить, не закриє
Неситії очі...

Усюди знайдуть злії очі:

Найдуть злії та й окрадуть...
І тебе убогу
Кинуть в пекло... Замучиш ся
І проклянеш Бога...

Може, при тїм пригадала ся сумна доля Катерини з розбитим серцем, може пригадала ся гірка доля коханої кучерявої Оксаночки, що загинула в стражданнях (поет вже знав про долю свого „макового цвіта“) згадало ся все сумне, що чув за останні часи і поет закінчує зовсім відмінним бажанням. Зпочатку він бажав маленькій Марьяні щастя та спокійного життя, вбодіваючи душою за її будущу можливу долю, але тепер в кінці він бажає зовсім иньшого—

Не цвіти ж, мій цвіте новий,
Нерозвитий цвіте!
Зовянь тихо, поки твоє
Серце не розбите!

На перший погляд ся поезія „Маленькій Марьяні“ витримана в більш спокійних тонах, тут нема вибухів обурення або різких докорів та погроз недолюдкам, які ми зустрічаємо в иньших поезіях, але в сїй стриманості сїєї поезії стільки відчувається безнадійності, стільки відчаю... Ся стриманість прикриває стільки суму, стільки глибоких потайних страждань...

До якої безнадійності треба було дійти в відносинах до людей, щоб побажати маленькій Марьяні зовинути тихо,

поки її серце не розбите людьми, поки вона не зазнала лиха, бо в будучім не знайде вона нічого доброго...

Сю безнадійність, сей відчай пояення і сам письменник, вони нав'язні пережитим та передуманшм за останні три літа: вони, сі літа,

Пролітають, забирають
 Все добре з собою,
 Окрадають добрі думи,
 О холодний камень
 Розбивають серце наше
 І співають амінь.
 Амінь всьому веселому
 Од нині до віка!
 І кидають на розпутьті
 Сліпого каліку...

Здавалось, що безслідно пройшла весела безжурна пора життя і вже ніколи не вернеться світла радість: веселе слово—

Не вернеться!... І я серцем
 До вас не верну ся,
 І не знаю, де діву ся,
 Де я пригорну ся
 І з ким буду розмовляти,
 Кого розважати,
 І перед ким мої думи
 Буду сповідати?

Після всього пережитого поет вже не може, як се було ранійше, жити спокійним життям в товариських відносинах з своїми приятелями: він цілком змінив ся і між ними легла безодня. Йому не важко, як до сієї зміни віднесуть ся інші—

Що хочете,
 То те і робіте:
 Чи голосно зневажайте,
 Чи нішком хваліте
 Мої думи...

Але можливо, що ті люде, які ранійше так його шанували і хвалили, тепер цілком змінять свої погляди на його діяльність—байдуже:

І я серцем
До вас не верну ся,
І не знаю, де діну ся,
Де я пригорну ся...

Ся поезія се сповідь поета. Пережите болюче вплинуло на його, він бачив, що на віки розбиті його давні погляди, багато дечого стало безпідставною ілюзією і нема повороту для давніх його спокійних веселих настроїв.

Важка хвороба загострила сей настрій.

Втомлений, знесилений він глибоке, ніж звичайно, почував свою самотність, своє духовне відчуження від тих, з ким йому доводилося жити за останній час.

Безнадійність огортала його серце і через те таким некучим стражданням і пережита його сповідь—„Три літа“...

О.л. Грушевський.

Т. Шевченко як ілюстратор.

Великих труднощів та горя прийшлося зазнати Т. Шевченкові в пробиванню собі дороги, в розвиванню своїх талантів. Доля кидала його на всі боки—до дяка, в найми, на панську кухню, в малярчуки і нарешті в Академію; але й в Академії мусів Шевченко не раз бідувати і свої сили віддавати на зарібок грошей, потрібних на прожиття.

Свій гіркий жаль на те, що передчасно прийшлося працювати для шматка хліба, Шевченко висловив в листі до Залеського писаним з заслання в 1856 р. Докладнійше він списав свої матеріяльні труднощі в повісті „Художник“, де рівняв своє бідування до долі великих артистів Кореджіо та Цампієрі, які злиднювали як раз тоді, коли папа Лев X синав золото стрічному маляреви.

Витвори артиста-маляра, вимучені стороннім замовленням, не можуть мати тієї цінн., яку являє творчість безпосередня. Але всеж таки і ці твори варті уваги, як свідощтво умов і обставин, серед яких працював артист. Як показчик зростання його сили та популярности: нарешті, вони цінні як пам'ятки творчости великого артиста. Такі замовлення вводили артиста в ширший круг людей, знайомили його з сучасними літературними течіями і підіймали його популярність в ширших колах суспільности.

В ті часи артистичні замовлення обмежувалися портретами, образами та ілюстраціями до книг. Такі замовлення отримував і Шевченко і він також здобував собі славу на сій ниві.

Вступивши до Академії Штук (1839), він вже на перших кроках звертає на себе увагу громадянства своїми здібностями і своїми успіхами, через те до нього плинуть всілякі замовлення, даючи йому матеріальну вигоду і популярність. В „Портретахъ 12 полководцевъ“, які були виконані для видання Полевого (1842 р.), Шевченко виступає, яко відомий маляр: видання се присвячено було цареві і сю працю не можна було доручити якому небудь маловідомому маляреви. Замовлення Шевченкові цієї праці свідчить про популярність маляра, а добре виконана праця в свою чергу сприяла славі Шевченка, яко доброго портретника та ілюстратора. Багато портретів і майже всі ілюстраційні роботи Шевченка належать саме до його студентських років в Академії Штук.

Не може бути сумнівів, що єї перші малярські проби Шевченка стаповлять дуже важний матеріал до пізнання деяких пізнійших його малюнків. Хоч єї замовлення і не завжди відповідали смаком Шевченка, але все ж таки вони лишали певний слід, лишали йому матеріал і теми для пізнійших робіт: певний генетичний зв'язок зпочинає перші роботи замовлені Шевченкови з пізнійшими самостійними роботами. В „Історіи Суворова“, ілюстрованій Шевченком в 1840 р., в „Портретахъ двѣнадцати полководцевъ“, в його малюнках до різних літературних творів (наприклад, „Катерина“, „Гамалія“, „Знахарь“ Квітки) ми помічаємо всі головні особисті прикмети Шевченка-маляра.

Єї неспіліпні по техніці та наївні по змісту перші ілюстраційні роботи Шевченка (в 40-х роках) перейняті ще класицизмом та романтикою, якими тоді були збиті з путя російське життя та штука навіть по тих осередках, де шукали життєвої правди та уникали готових шаблонів. Не дивно, що такі умови артистичного життя лишали на завжди свій слід на картинах Шевченка, почавши від його молодечих автопортретів і кінчаючи такими творами останніх років, як офорт „Дві дівчини“ або серія „Русалки“.

Шевченко робив ілюстрації до „Історій графа Суворова“ А. Полевого (Спб. 1843 та 1856 р.), „Портреты двѣнадцати полководцевъ“ А. Полевого, ілюстровав деякі видання Смірдіна (м. „Католицький монах“ до повісті Надеждина) і повість Квітки „Знахарь“. Ще кілька малюнків Шевченка уміщено було в „Жизнеописаніи“ князя Курбського та в „Древностих“, виданих Київською Комісією. Під впливом ілюстраційного досвіду Шевченко задумав велику самостійну працю „Живописную Украину“.

Відомо, що Шевченко робив ілюстрації і до інших творів своїх та чужих, але єї малюнки не були видані. Так, ще в роках 1838—39 Шевченко захожувався ілюстровати своїх Гайдамаків, малював сліпого кобзаря та гайдамаку Галайду з свяченим пожею над Дніпром (сеї малюнок бачив Н. Білозерський в 1850 р. у П. Куліша). Знаємо далі, що Шевченко komponував деякі сцени до „Історій крестовыхъ походовъ“ Мишо та до роману Вальтер-Скотта „Вудсток“ і єї етюди хвалив Брюсов (про се згадаю в автобіографічній повісті „Художникъ“). Відомо, що в 1841 р. Шевченко намалював Квітці його панну Сотниківну, про що свідчать листи Шевченка до Квітки. В 1843 р. Шевченко надіслав Тарновському свою „Катерину“ намальовану на полотні. Далі Шевченко думав робити малюнки до кобзарських дум в виданню Куліша і до історичної повісті Куліша „Чорна Рада“ (про се маємо звістки в листах Шевченка).

Характер ілюстрацій мають також археологічні малюнки Шевченка, як „Руїни Богданові“, як „Церква в Суботіві“, „Переяславський собор“, „Чигрин“ і т. п.; вони мають звязок з деякими поезіями Шевченка.

Одна з перших самостійних композицій Шевченка се малюнок до видання „Наше списаніе съ натуры“: се видання виходило протягом кількох років в Петербурзі і розходило ся теж у чужоземних перекладах. В XIII випуску цього видання уміщено малюнок Шевченка „Знахарь“, як ілюстрацію до повісті Квітки з тим самим титулом.

Шевченко змалював сей тин знахаря цілком відносно до тексту Квітки. Знахарь йде по вулиці і хто б ні йшов, чи старий чи хлопця, поспішаєть ся скинути йому шанку, молодіжці й дівки ховають ся, а знахарь, знаючи свою силу, так і розміряє, що кому сказати, як на кого подивитись. „Знахарь“ Шевченка йде по вулиці, поважний, задумано схиливши голову, розкинувши свиту та спираючись на палицю. Дівчина з страхом та цікавістю заглядає на нього з вікна, з закутка хати в його слід боязко дивлять ся селяне. Борода на лиці знахаря голена, одіж добра і вся постава зхонлена з натури. Малюнок, взагалі, добрий, тільки він не вгорнутий в рамці і віддає деякою абстрактністю. По цьому малюнку можна бачити, що автор-маляр і в школі класицизму заховав нахил до реалізму і мусів стати кінець—кінцем вновні реалістом, яким він дійсно і зробив ся під час свого перебування на заслання.

Оригінал „Знахаря“ зроблений тушю переховуєть ся тепер в музеї Тарновського в Чернігові; там же в музеї знаходять ся і підготовчі ескізи до цієї картини. Сі ескізи в деяких подробицях відрізняють ся від виданої картини. На ескізі замість хати намальовано на другім плані пліт, за яким приєїв наляканий хлопчик, з заду пліт загинаєть ся кутом і за ним видко кілька фігур. Як порівняти ескіз з видрукованою картиною, треба признати, що Шевченко зоставив ся кінець—кінцем на ліпшій трактованню теми. Постаць дівчини надає спеціальний зміст, се не проста деталь: в звичайнім селянським побуті доля дівчини далеко більше звязана з забобонами та знахарством, аніж забави пустотливих дітей.

Поруч з малюнком „Знахаря“ в новітї Квітки знаходимо і вінет без підписів, близькі до манери Шевченка. Деталі сих вінет повторюють ся і в інших книгах, ілюстрованих Шевченком. Але коли придивитись до сих вінет, то прийдеть ся винести думку, щоб зарахувати єї вінет до творчости Шевченка. Сї вінети взагалі нале-

жати до артистичної продукції цілої доби, в якій жив Шевченко: виконані вони в формах вивчених по підручниках того часу з старанням та з захованням утертих звичайних подробиць.

Працюючи над своїм „Знахарем“, Шевченко взяв участь також в ілюстрованню пишого видання. Це було видання Смірдіна—„Сто русских литераторов“, яке мало тоді славу артистичного видання.

Смірдин був відомий видавець та книгарь. Шевченко бував у нього досить часто, і сам і з доручення Брюлова. У Смірдіна доставав Шевченко книжки для читання і через те не раз згадував про Смірдіна в своїх творах, наприклад, в автобіографічній повісті „Художникъ“. В видання Смірдіна брав участь сам вчитель Шевченка Брюлов. Дав малюнок і Шевченко: це був образок капуциньського монаха, уміщений в томі другим (1841 р.).

Сей малюнок капуциньського монаха переносить в ту пережиту добу російської штуки, коли мали особливу емпатію до малюнків молитвенних ченців та черниць. Це була проява шаблонного ідеалізму в штучі, який вимагав, щоб усі герої картин, навіть розбишаки, були б зразками добрих почувань, честі, любови, вірності. Від цього шаблонного ідеалізму Брюлов вже вивелася, а на Шевченка міг впливати певно якийсь чужоземний артист, коли не Кіпреський або Орловський.

Справді, малюнок капуцина є ілюстрація до романтичної повісті і мав підходити до загального настрою цієї повісті. На Шевченка взагалі мало великий вплив читання і він дуже переймався загальним духом творів. Так було і в цьому випадку: Шевченко, роблячи ілюстрацію, знові перейняв ся настроєм цієї повісті. Тут оповідає ся, як два подорожники оглядали озеро Ляго-Маджоре, як вони попали на вілю одної графині і там зовсім припадково побачили в печері молодого аскета надре Лизельмо. Печера ся була під одною з тих аркад, що підпирали чудову піраміду Ізолі Беллі...

Гирло цієї печери було задранироване рослинами, стіни були прибрані черепашками... Кругом стін йшла широка мармурова лава. Хвилі, набігаючи в глибину печери, розбивалися і втікали назад шумуючою перлистою піною. Коло самого входу на краю лави сидів чернець у мальовничом убозстві свого вбрання. Він був одягнений в сірячину підперезану мотузком. Важкі сандалії червоними рубцями відалися в ступні й без того пореаних від сонця піл. Чернецьке закидало було відкинуто за плечі і через те голова його була вся відкрита. Важке нужденне життя внесуило молодому ченцеві життя, внесало кров, вилощило шкіру мов пергамін. Він нерухомо дивився на хвилі й лише тремтіння пальців, що перебарали розарій, виявляло в нім присутність життя. Так описує повість ченця-аскета.

Ілюструючи повість, Шевченко вповні перейняв її настроєм і в своїм малюнку капюцина як раз передав сей настрій. Його чернець—затаєний, ексальтований, готовий воювати з цілим світом або вести його за собою, як Петро Пустинник, який також цікавив Шевченка. Хоч се і не найліпший малюнок з молодечих років артиста, але тут чувається щось самотнє, особисте, інтимне. На малюнку ми бачимо склепіння печери, виложене з рівних чотирекутників, серед яких пробиваються рослини згідно до тексту оповідання. В отворі печери на озері видно човни з людьми, хмуре небо, на небі блискавку й пасмами спадаючий дощ; хвилі б'ють в печеру. На лаві сидить в задумі сам чернець, сухий, хоч ще молодий. На його голові вистрижений вінець з волосся, він убраний в плащ з відкинутою відлогою і в кафтан оперезаний мотузком; в руках чотки, збоку костюм припертий до стінки; під ногами розкидане каміння і рослини вилазять з землі. Тип ченця взятий у іспанських малярів XVII в., але виконаний у дусі Брюлова або романтика Кошє („Побитте пєвнєшнєх” 1824 р.). Шевченко мусів використати для своєї роботи й інші матеріали. Він

взагалі цікавився типом католицького ченця і на маскових балих не раз сам одягав убрання ченця капуцина. На малюнку одіж розроблена так, як се вимогало ся шкільними приписами артистичного класицизму. Бажаючи дати чуттє тіла під одежою, Шевченко змалював її так, наче вона змочена й прилипла до тіла. В сьому бачимо вплив школи, яка всю вагу артистичного навчання покладала в стараннішому студіюванні людського тіла. Сей вплив назавсідни залишився у Шевченка, він завсідни мліував ся голим тілом людським, даючи його і там де не треба і се людське тіло завсідни виявляло ся в однакових каноничних формах, вичучених з мармурових та гіпсових античних скульптур. До постації католицького ченця Шевченко вертав ся і пізвййше. Такъ ми знаємо, що в 1854 р. Шевченко змалював ченця для Б. Залеського, в 1855 р. він знов намалював ченця і по смерті Шевченка в його спадщині лишилася ся така сама картина.

Далеко більше праці поклав Шевченко коло ілюстровання книги Полевого про Суворова (назва сїєї книги така: „Исторія князя италійскаго графа Суворова Римникскаго генералиссимуса російскихъ войскъ. 130 портретовъ, гравированныхъ лучшими русскими и парижскими художниками по рисункамъ А. П. Брюллова, П. В. Басина, А. А. Коцебу, Т. Г. Шевченко, Р. К. Жуковскаго и М. В. Маслова...“)

Видання Полевого задумано було, як на ті роки, дуже широко та коштовно. Слава Суворова була дуже велика: його біографією та героїчними вчинками цікавили ся шесьменшки і все суєнільство. Через те для ілюстровання сїєї книги покликано звисних малярів, як Коцебу, Брюлова, Басіна, і йми Шевченка, ще молодого в ту пору студента Академії, стоить тут поруч з іменами відомих артистів. Йми Брюлова покладене тут на першому місці і через те багато людей гадало, що уміщені в сій книзі малюнки

зроблені Брюловим, тоді як більшість малюнків належить Шевченкові.

Коли порівняти малюнки Шевченка з малюнками Конєбу або Жуковського, то вони визначають ся більшою красою й, хоч мають часом не вповні викінчений вигляд, заведи відрізняють ся по стилю, так що їх легко пізнати навіть після змін пороблених гравірувальниками.

Шевченко дав тут в малюнках ціле життя Суворова, показав його серед сучасників, в „етаф славної“ царедворців ц. Катерини II, показав на руїновану Ізмаїла та Праги, на берегах італійських, на ледівцях Сан-Г'отара, в укусї пагайському, в стінах кубанських, в габінеті дільюматів, на постю (біваці) салдатським і в сілській самоті — на крилої церкві.

Цікаво зазначити, що зачіпляючи так багато тем і малюючи полководця Суворова в різні моменти його життя, Шевченко уникнув в своїх малюнках всього того, що могло б образати його власні гуманні почуття. Він вибірає для своїх малюнків такі події, що належать до особистого життя Суворова, до його товариських відносин, до його чудацтв, уникаючи сцен батальних, сцен смерти та кровопролиття. Ті події, де виступають наперед несімпатичні Шевченкові відносини давнього часу, розроблено в малюнках зовсім відмінно від звичайної манери сучасних малярів, що огортали авреолею всі вчинки свого славного героя. Часом Шевченко і зовсім залишає в стороні свого героя, а дає в малюнках образки життя турецького, пагайського та киргизського або події того часу близькі до української історії (смерть Потьомкіна, побачення к. Станіслава з ц. Катериною). Очевидички, особа славного російського полководця не могла дати натхнення Шевченкові: кров крінацького поета не кинула від імені Суворова.

На самім початку книги Шевченко умістив портрет Суворова: сей портрет дає Шевченко і в „Портретах 12 полководцев“. Він малював з портрета Суворова пи-

саного Шмідтом підчас перебування Суворова в Прусах. Особливими ознаками сей портрет не визначається: стаття намальована до половини, лице повернуто на $\frac{3}{4}$ направо.

За портретом Суворова далі йдуть такі малюнки Шевченка:

2. Тут намальовано, як Суворов хлопцем стояв на калавурі в Монплезірі у Петергофі. Суворов під деревом, яке своїми вітами становить рамці до малюнку. Царниця з придворною дамою підходить до вартового Суворова і дає йому рубля, якого вартовий не бере, бо се заборонено. На задніх плянах видно відкриті поруччя коло дому і вид морський, на морі галери. Коло ніг Суворова й царниці ростуть лопухи. На одному стовпчику на поруччї—вазон, подробиця, яку і тепер можна бачити в Монплезірі: по сій подробиці можна ще й тепер пізнати місце змальоване Шевченком. Під малюнком з лівого боку уміщено ініціали—Т. Ш. (стор. 8).

3. Генерал Штакельберг на польськім балю. Підчас польского походу Суворова ген. Штакельберг, закоханий в одну польку, дав ся допустити прохід конфедератів в забраний росіянами Краків. Штакельберг зустрічав ся з сією полькою на її баях, а конфедерати в оден такий вечір і проїзди в замок по водотоці і захопили російських салдатів у сні. Кілька конфедератів вбігли в залю, де був сам Штакельберг і відібрали від нього шпаду. Сей момент—поява конфедератів на балю—і схоплений в малюнку Шевченка. В великій залі, освітленій люстрою, йде балъ, видно танки. Генерал веде повід руку свою польку, яку хоче відвести від нього молодий офіцир, певно бажаючи щось сказати генералови. Поруч сієї групи з лівого боку стоять вже три конфедерати. В центрі, на першій плянї, спиною до глядача, огрядний пан. Він вбіг в залю і, підіймаючи високо свою конфедератку, сповіщає, що сталося; генерал здивовано відкидає назад свою ліву руку. Рамців нема, так що малюнок вигля-

дає як вінета. Під малюнком ініціали і підпис гравір. фірми в Парижі—Andrew Best Leloir. (с. 44).

Цікава вибрана Шевченком тема. Як відомо, Суворов врятував Штакельберга і покінчив війну з конфедератами. Шевченко міг би взяти темою триумф російських військ, але замість того вибрав наведену вище тему.

Слідуючий малюнок водносьєть ся до кримськїй війни 1768 р.

4. В шатрі Суворов і кримськїй татарин сидять оден проти другого за балачкою. Коло них по середині шатра таганок, обставлений усякими річима: сідлом, дровами і т. п. З боку Суворова стоїть салдат і українськїй козак; за татариним кілька татар. При правому боці шатра стоять одна на другій кілька вкочаних скринь з колодками. Композиція гарна, малюнок зроблений дрібними і твердими рисами. Підпис: Шевченко і монограма гравера (ст. 70).

Слідуючі малюнки показують діяльність Суворова в подавленні Пугачовськїй повстання. Проти Пугачова царина вислала війська під проводом Бібікова і Міхельсона. Взявши участь, Суворов присвоїв собі честь втихомирення повстання, хоч на ділі нічого не зробив, тільки арештував Пугачева майже безоружного на почлізі в одній хаті.

5. Арешт Пугачова. Представлено внутрішню перспективу хати. На першому плані Пугачов з страшеними рухами противить ся насильству уральських козаків, котрі вже обхопили його за руки. В хату ще вриваєть ся багато козаків, оден з них впав під ноги Пугачова вбитий. За групою людей видко стіл, на ньому миска з вечерєю і зброя Пугачова. Під малюнком немає підпису, але про приналежність його Шевченкови свідчать стиль малюнка і знайдені в Чернігівськїй музею готові ескізи до сього малюнка (с. 75).

6. Тут намальовано, як Суворов сам провадить арештованого Пугачова з Уральску до Сімбірськїй. В

центрі малюнка клітка на колесах, в яку впряжена худоребра коняка. Се клітка для Пугачова. Перед кліткою закованому арештантові Пугачову пара жовнірів вяже руки. Суворов з криком звертаєть ся до Пугачова, але на малюнку він виглядає таким нікчемним перед велитом Пугачовим. Не принадково Шевченко розробив так отсю сцену. Він спокійнійше ставив ся до слави Суворова і хотів зменшити вплив воєнної слави на уми сучасників. На другому пляні малюнка за кліткою — лінія хат і юрба великорусів мужиків: в сіметрії з ними коняка, впряжена в клітку, й верстовий стовп, що очевидячки по старому приему малярів мав знаменувати собою дорогу. Здаєть ся, що Шевченко не гаразд продумав подробиці цієї сцени. Відвозили в далеку дорогу такого важного арештанта, як Пугачов, певно при иньшій обстанові, в присутности жовнірів з барабанами і т. п. Під малюнком ініціяли Шевченка і підпис гравір. фірми.

В 1776 р. Суворов садовив в Криму вибраного з наказу петербурзьського уряду хана Шагіп-Гірея, а в 1777 р. в звязку з тим Суворов дістав ще начальство над Кубаньською лінією, що мала розбити ханську силу, відділивши від Криму нагайців та черкесів. За татар тоді вступили ся турки і ось Суворов прибув в Бахчисарай, щоб, урядуючи Кримом від імени хана, не допустити сюди турків.

7. Тут намальовано, як Суворов роскошує в Бахчисарайському палаці разом з московським приспінником хапом Шагіном. Хап тягне кальян, а Суворову арабча підносить каву; арабча се для гармонії з плямою чорної голови вбране в чорні шарварки. За драпировкою видно в чалмах постаті ханських приспінників: єї постаті ще не раз будуть виступати в пізнійших картинах Шевченка з східнього побуту. Під малюнком повинні підписе маляра і підписе фірми (ст. 84).

В кінці перебування Суворова в Бахчисараю російський флот оточив з моря Крим, а нагайці і иньші під-

данці хана на Кавказі, звідки Росія ще могла чекати відпору проти зрабовання Криму, були віддані ханом російському уряду. В літку 1783 р. Суворов святкував триумф Росії над Кримом та пагайцями.

8. Святкування угоди з татарами. З приводу зкладеної угоди з татарами Суворов випорядив свято пагайським старшинам та всій пагайській орді (1783). При громі гармат і військової музики більш 6000 народу посідали на простелених килимах, а Суворов з російськими солдатами частували пагайців. Самъ Суворов стоїть на високому помості по середині і підіймає чарку; офіцери з одного боку і татаре з другого підіймають також свої чарки. Пагаєць несе свеченого цілого барана. На землі сидить багато людей: оден з лівого боку задивився на Суворова, другий в pendant до нього з протилежного кінця простягає руку в бік до Суворова, третій в центрі перед глядачем підіймає чарку. За ними на другім плані сілюетом зроблено ще багато постатей і між ними групи москалів і татар, які цілуються. Всі татари характеризовані своїми національними уборами. Кидається на сій композиції (як і на інших), що тут можна простежити кілька поземних ліній, під які підведена ціла композиція. Під малюнком ініціали Шевченка і підпис фірми (с. 99).

Пагай-Гірей, який прилучився до Росії, не довго тримався цієї спільки, швидко відпав і потягнув за собою і всі орди. Суворов притягнув на свою сторону старого пагайського султана Муса-Бея, задобривши його різними подарунками, і з його поміччю розбив пагайців.

9. Суворов приводить до Муса-Бея черкешенку невільницю. Муса-Бей лежав в своїм наметі за кальяном. Побачивши черкешенку, старий сластолюбець простягає до дівчини руки, а вона сердешна не сміє до нього підступити. Здалека до дверей ступає якась заштріхована фігура в халаті й чалмі з ключами в руках. Під малюнком ініціали Шевченко і підпис фірми (с. 104).

Ця композиція цікава тим, що в фігурах хана, ключ-

ника і черкешенки Шевченко наслідує свого вчителя Карла Брюллова. Лице черкешенки зовсім у Брюловському типі; треба ще зазначити тему зрабавання жінки, се— улюблена тема Шевченка.

В слідуючій малюнку артист переносить ся на Україну. В Канів приїхав король польський Станіслав, щоб побачитись з ц. Катериною, яка тоді подорожувала по Україні, і переговорити з нею про українські події.

10. Король зішшов на царщину Галеру і почтливо скинув шалку. У короля лентя через плече й нашивки на полах. Протів його виступає в профіль ц. Катерина. Вся Галера прикрашена драпировками з матерій та різьбленими тритонами. За Дніпром український пейзаж з церквою на три бані. Під малюнком ініціали Шевченка і підпис фірми (с. 108).

По розробленню теми сей малюнок виглядає, як вінетта, але він оден з найліпших малюнків в цій книзі і на нього звернула увагу критика (напр. Горленко).

В війні з турками 1787 р. брали участь запорожці. Командував військовими силами Суворов, а коли він був зрашений, замість нього став командіром відомий Потьомкин, запорожець Грицько Нечоса. Але до своїх обовязків командіра Потьомкина відносив ся недбато і більше вилежував ся в своїм наметі за перекладом історії церковної Флєорі, та за слуханням музики Сарті. В оден з таких днів турки з Очакова різбили одне крило війська Суворова і Потьомкина дуже докоряв йому за се.

11. Суворов прийшов вислухати докори гордого царедворця. Потьомкин показує рукою на Суворова своїм людям; раненого Суворова підтримує якийсь чоловік в паріку та кантаї. Через отвір шатра видко лагорі та канлакур. Коло Потьомкина на першій пляні сидить запорожець у шапці й з люлькою в зубах і навіть не дивить ся на Суворова; ся остання подробиця неймовірна. Під малюнком ініціали Шевченка та монограма гравера (с. 132).

Низійніше турецька війна втягнула і австрійців. Суворов був посланий на поміч австрійським військам під проводом австрійського принця Кобургського.

12. Принц австрійський витає Суворова: він виїшов з свого багатого намета й вдячно трясє руку Суворову. Фігура самого Суворова виїшла не вдала та не розмірена: одна нога занадто довга і з занадто широкими літницями. Під малюнком ініціали Шевченка. (с. 145).

Вкупі з Суворовим австрійське військо несподівано напало на турків і тяжко їх побито.

13. Великий візір, командуючий турецького війська, дістає звістку про Суворова. Се було тоді, як візір пив каву. Келишок з кавою випав з рук візіря і сам він відкинувся на подушки. В проході до намета видно коня, на якому приїхав носланець, що привіз звістку. Треба зауважити, що поєгать вістника жива, але візір зовсім не виглядає по візірському. Під малюнком ініціали артиста та підпис фірми (с. 146).

Як відомо, мрії Потьомкіна про вигнання турків з Європи не здійснилися. Сам вдохновитель цієї війни Потьомкин після замирення вмер в степу по дорозі з Ясс до Миколаїва (1791 р.). Кінець Потьомкіна змалював Шевченко в гарнім малюнку, який пройнятий сумним настроєм, може навіть сумними думками поезії Державина на смерть Потьомкіна.

14. Смерть Потьомкіна серед степу. Потьомкіна вивезли з карети й положили на землі. Коло нього припала жінка та вірний слуга. По боках стоять сумні поєгати — турецький мурза й два запорожці в своїх типових убраннях і з оселедцями на головах. За ними берлини запряжений у кілька коней цугом; здалека видно, як скаче курієр з звісткою про смерть Потьомкіна. Далекі гори зазначено окремими уступчатыми лініями, яких дотримувала ся архаїчна штука і які Шевченко вжив, очевидно, механічно. Під малюнком ініціали артиста та підпис фірми (с. 162).

Слідуючі малюнки присвячені польським подіям.

15. Посли короля в шатрі Суворова: їх саме ввели в шатро й Суворов з окликом — „рокож“, відкинувши шаблю, з простертими обіймами йде до них на зустріч. Посли — два грубі папи — новажно й сумовито схилили ся перед Суворовим, фігура якого тут зроблена досить невдало. В шатрі на пенюхови дерева замість стола вже наготовлена хартія й каламарь з пером. Під малюнком ініціяли Шевченка і монограма гравера. (с. 191).

16. Відречення к. Станіслава. Зажурений Станіслав сидить, схилившись за столом, на якому знаходить ся його акт відречення. Проти Станіслава Суворов і коло кожного по свідкови. На малюнку ініціяли артиста і монограма гравера (с. 195).

Сї останні малюнки (15 і 16) вийшли якісь наївні. В останньому помітно бажання Шевченка падати побутові прикмети того часу, він малює тогочасні меблі та одіж.

17. Суворов на авдієнції у ц. Катерини: розмова йде про європейські справи. Суворов стоїть в розкішному габінеті перед царицею, що сидить проти нього в глибокому кріслі та показує на мані пальцем на Париж (франц. Pariso). Цілий малюнок віддає інтимністю. Під малюнком ініціяли і підпис, як звичайно. (с. 200).

18. Прощання Суворова з військом в Тульчині. По смерті ц. Катерини ц. Павел абшитував Суворова і звелів йому жити в селі Кончанському. На малюнку Суворов прощаєть ся з військом. Стоять ряди війська в перспективі. Суворов перед ними в фельдмаршальському мундурі, він здіймив шапку і зложив на барабані свою шпаду разом з орденськими відзнаками. Підпису під малюнком нема, але по стилу він належить Шевченкові (с. 209).

19. Суворов в церкві в с. Кончанському читає апостола. Сам він в короткий одягний. Перед ним ставник з свічкою, з під ніг по селі йде коца у вітвар, в іконостаї видко образ Спасителя в убранні святиителя, видко й полуденну вратницю. По заду Суворова стоять пара-

фіяне корели, змальовані тут як великороєв. На малярку звичайні ініціали та підпис (с. 211).

20. Суворов бавить ся з селянськими хлопчиками. Вулиця: діти збирають в шапку Суворова свої спиритузи, а він наміряється вицїлити камінчиком в розкладені рядочком кістки. Один хлопчик, стоячи на колїнах, подає Суворову потрібний камінчик. На другому плзії—хати, коло яких стоять зацікавлені баби. Під малярком підпис—Шевченко (с. 212).

21. Сей малярнок доторкається участи Суворова в італійській війні 1799 р. Перед самою війною Суворов мав суперечку з Тутутом що до загального плану війни. Шевченко так розробив сю тему: Тутут викликаюче за-клав руки в кишені, Суворов показує йому план війни виданий царем. За ними стїл з панерами, з боків групи бесїдників. Сцена ся відбувається в багатій залї, прикрашеній канделябрами, портретами в рамах стилю рококо й ліпленими гірляндами на стїнах. (с. 233).

22. Колегія кардиналів дякує Суворова за перемогу при Нові та просить боронити папську столицю. Суворов приймає депутацію стоячи при вкритому сукном столї, в великій залї подібній до намальованої на попереднім малярку. Депутати шизенько вклоняються. За столом стоять соратники Суворова. Малярнок сей не цікавий та шаблонний, таких є в сїй самій книзї кілька. Повторюєть ся розроблення теми авдієнції, повторюєть ся поза Суворова, ті ж самі одноманїтні групи присутніх етатистів, однакові обстановки хат і т. п. До того всього малярнок не має вірної перспективи ліній (лінії підлоги й стїн не зходять ся з стелею). На малярку звичайні ініціали та підпис фірми (с. 265).

23. Се здаєть ся не малярнок до тексту, а кінцівка до розділу про італійський похід. На березї якоїсь річки розклали ся в сіметричних позах салдаги Суворова й їдять щось з казанка. Один обернув ся до Суворова, котрий також коштує їжу: за ними вартовий, стоять руш-

ниці в козелках. З одного боку калавурного група салдатів, з лівого боку друга група сидить за їжою, ще з боку оден салдат пере шматте в річці, другий набиває рушницю. В воді при березі росте очерет. Ціла композиція сновисена рівноваги дякуючи сіметричності груп та ліній: цікаво, що салдати тут трактовані Шевченком, як українські селяне, се видно з їх убрань. Очевидячки, думка Шевченка завсідн вітала в рідній Україні. На малюнку звичайні ініціали та монограма гравера.

24. Вертаючи з швейцарського походу. Суворов хотів побачити гробницю Ляудона. Ся тема розроблена так. Суворов задуманий стоить в склепі повнім домовин і читає довгу епітафію, де перелічені заслуги Ляудона. Суворову приєвічує чоловік з факелом, з другого боку стоять в задумі кілька фігур. Склепінше заставляє пригадати апальогічний мур в тій печері, де Шевченко посадив свого ченця-капуціна. Під малюнком: Т. Ш. (ст. 296).

25. Переїздом через Прагу Чеську. Суворов посватав був свого сина з курляндською принцесою і з того приводу видавав балі, в яких сам брав участь. Таку сцену на балю і намалював Шевченко. В круглій великій залі з іонійськими колонами багато людей. В центрі чоловік з завязаними очима, за ним дві жінки з пегарию підіймаючими ся сукнями—одна втікає, а друга зачіпає того, що жмурить. При лівому боці на канапу вискочив Суворов і від радості плеще в долоні. На право стоять двоє людей за балачкою, далі багато людей танцюють. Під малюнком звичайні ініціали і підпис. (с. 297).

26. Суворов перед маляром, який пише з нього портрет (Полевой зве сього маляра Міллер, але певійше се маляр Шмідт). Суворов стоить в витянутій позі при правій стіні кімнати перед канапою. Посеред кімнати розклав ся маляр з своїм полотном: праворуч скринька з фарбами, на землю кинута палітра. На сьому малюнку нема лінійної перспективи і лінії картин на стінах так розкладені з лініями стелі, що єї картини наче на завісах відступують

від свого місця. Це свідчить про нестаранність малюнка. Під малюнком ініціали Шевченка (с. 298).

По повероті з закордону Суворов знов оселив ся в Кончанському. Тут він проводив свій звичайний спосіб життя: зводив на дзвіниці, читав на крилосі. Сього життя в Кончанському і доторкнув ся Шевченко в слідуючому малюнку.

27. Суворов дзвонить. На нього задивляють ся кілька хлопчиків, до церкви йде багато селян. Дзвони висять на платві на двох стовпах вкритих дашком. Далі церква, яку Шевченко змалював в тині українських церков з трома банями. На малюнку звичайні ініціали (с. 303).

28. Суворов розглядає ордена прислані королем Людовиком XVIII. Хворий Суворов, сидиши в подушках, розглядає самі ордена, а граф Ростопчин, що привіз їх, читає лист від короля. При сьому присуття якась жінка — мабуть донька Суворова. Світлиця, в якій сидить Суворов, змалювана по одному типу з світлицями на інших малюнках і не відповідає дійсній обстанові Суворового дому в Кончанському. Під малюнком звичайні ініціали (с. 306).

29. Предсмертні години Суворова. Вже Суворов згубив память, але ще розмовляв про свої походи, наказував себе підіймати з постелі й возити по хаті. Шевченко змалював Суворова в кріслі перед столом, заставленим фляшечками з ліками. Коло Суворова лікар з розгорнутими руками ганьбить льокаря за те, що він підняв хворого з постелі. Той втікає, тримаючи в руках скриньку, яку мабуть казав принести Суворов. На малюнку звичайні ініціали (с. 307).

На сьому малюнку закінчуєть ся Шевченківська серія ілюстрацій до історії Суворова. Треба зауважити, що сій серії ілюстрацій пощастило. Після першого видання 1843 р. вони були знов передруковані в р. 1856, потім в р. 1886 і нарешті в багатьох періодичних виданнях 1900 р. з приводу століття смерті Суворова.

Що до загального характеру всіх описаних композицій, то більшість з них не має особливої вартости арти-

стичної. Се зауважили вже сучасники Шевченка: „Маяк“, наприклад, пайшов сї малюнки зовсім не дорогоцінними (М. 1843 т. IX с. 102), а „Современникъ“ зове „нацарапаними на щепкахъ“ (С. 1843 т. XXX. 96—97), подібну ж оцінку висловив і „Сынъ Отечества“ (С. О. 1843 I. 46). Цікаво зазначити, що автор рецензії в ч. „Современникъ“ зауважив відсутність „равновѣсія“ духа цілої книжки з духом героя. Се вповні вірно в відношенні до Шевченка. Самий вибір тем свідчить про дуже малі звязки між ілюстратором та героєм книжки. Роблені Суворовим спроби виносливости російського мужика не могли патхнути, підняти дух мужицького поета: таке відношення до Суворова проглядає і в деяких творах Шевченка.

Але хоч і бракувало у Шевченка великої симпатії до героя, все ж таки він поклав багато праці коло своїх ілюстрацій, збирав портрети історичних діячів, знайомився з відповідною літературою. У збірці Лазаревського в П. Новгороді є лист (здається Полевого) до Шевченка з порадами що до малюнка № 28, а в Чернігові в музеї В. Тарновського є другий лист з згадками ще про 3 малюнки та з вказівками про портрети виведених на малюнках історичних осіб.

Як було вже вище згадано, Шевченко уникав на своїх малюнках справжніх батальних сцен з вбитими та кровопролиттєм. Часом він відходив від своєї спеціальної мети дати ілюстрації до тексту, а переходив на бічні теми, які глибоко захоплювали його уяву, і в цих граціозних малюнках виявив чистоту своєї натури та замиловання до класичних форм. Взагалі Шевченко не цікавився в Академії батальними сценами і до батальної живописи не готував ся. Не займав ся поки що спеціально історичними малюнками і серія ілюстрацій до історії Суворова було першою пробою відживити давню минулу епоху. Безумовно Шевченко користувався працями деяких своїх попередників, як Шебуєв (писав діла Румянцева), Акімов (сцени з війни 1812 р.). Орловський (малюнки бата-

ліф), користався з суворовських видань, як Паризурі „Жизнь и дѣянія Суворова“ (3 ч., Спб. 1799—1800), *Antiqua Les campagnes du f. comte de Suworow* (Gotha 1799) і т. п. Допомогли і в дечим і театральні вистави, де виводився Суворов: там Шевченко міг знайти потрібні йому сценки і зарисувати їх. Прикладом таких несе можна вказати „Русскаго моряка“ тогож таки Полевого, „Керимъ-Гирей“ Шаховського і т. п. В таких театральних виставах Шевченко міг бачити ефектовні сцени східнього життя, якими він так цікавився за прикладом свого вчителя Брюлова. Теми східнього побуту тоді були в великій пошані і турків з одалісками можна було бачити в театральних пєсах, картинах і ілюстраціях. Всі ті черкешенки, одаліски, старі турки й арапи, яких ми бачимо на малюнках Шевченка, всі вони нагадують улюблені орієнтальні постаті“ в малюнках Брюлова. В сьому ми бачимо безперечний вплив вчителя на вченика.

Але вплив Брюлова не обмежувався одним лише вибором тем, він почувався і в самому трактуванні тем і в деталях малюнків. Риси лиць представлених Шевченком і контури фігур страшенно нагадують манеру Брюлова. Шевченко засвоїв собі Брюловські форми тіла, одежі, спосіб моделювання фігур, штучну систему складок переняту Академією від класичних скульптур і такі інші помилки. Через те від малюнків Шевченка віддає холодом. Герої Шевченка складені на готовий фасон. Лиця та постаті, подані в „Історії Суворова“ не можна уважати ні самостійними, ані новими. Вони цікаві лише тим, що становлять початки дальшійших робіт Шевченка в тому ж напрямку. Такі—голова і ціла постать черкешенки (№ 9), турки—№ 13, 14; арапка—№ 7, манерні жіночі фігури в незугарних вивертах тіла та поворотах голів № 25 і т. д.

Між малюнками Шевченка найкращі ті, які закрашені українським кольорітом. Такі: привал солдатів (№ 23), смерть Потьомкіна, побачення к. Стаїслава з ц. Катери-

пою. На останньому малюнку Шевченко вмів дати власну трактовку сюжету відмінну від представлених у інших майстрів. Так само проявив Шевченко свою самостійність і в тій композиції, де намальовано від Монплезіру в Петергофі. Поети Петербурга гравери Мартинов і Галактіонов дають плямок Монплезіру без тієї поезії, яка є у Шевченка на вінеті оточеній вітами дерева з далеким морським пейзажем. Так само не підходять змістом до поетичного малюнка Шевченка і ті два краєвиди Монплезіру, що були виставлені на Виставі старої архітектури (Спб. 1911): з цих малюнків оден, маючи в собі деякі елементи образу Шевченка, всеж таки далекий від нього по композиції та настрю. На сій вінеті, як і на малюнку ченця-капуцина Шевченко, здасться в перший раз намалював морський пейзаж, який після бачив у нього на березі Арала та Каспія. Самий від Монплезіру Шевченко малював з натури, певно, не оден раз, бо бував у Петергофі досить часто, маюючи там з натури лопухи та дерева.

Цікава по своїй трактовці вінета побачення ц. Катерини з к. Станіславом. Описуючи сю зустріч Шевченко тримався описів подорожжя ц. Катерини. Як відомо, ця подорож була обставлена дуже пишню. Всі галерії були прикрашені розкішними декораціями, ліпцями тритонами та орнаентами. Всі такі подробиці Шевченко вмів, треба признати, представити добре, як слідче, бо і сам, як відомо, почав свою артистичну кар'єру, розписуючи орнаменти, в чому прирівнював себе до Торвальдсена, який теж почав своє артистичне поприсько з вирізування орнаментів і тритонів з рибячими хвостами до коненгагенських кораблів.

Варто зазначити спосіб, яким дав Шевченко рамиці своєму малюнку: він зробив їх з завіс на галерії так само, як в малюнку Монплезіра зробив їх з вітей дерева. Отже і на цих ступнях свого артистичного розвитку Шевченко проявляє самостійність в трактуванні сцен, навіть в вінетах.

Нарешті треба зауважити український кольорит краєвиду на сій вінеті. З царської галерії, що стала на Дніпрі коло Капеза, видко гори дніпровські, будинки й церквочку на три бані українського типу. Се той самий куточок дніпрового берега, де тепер висить ся могила на Чернечій горі, а в ній спить вічним сном автор цього малюнка.

Спилимося ще на деяких малюнках цієї серії.

Малюнок смерті Потьомкіна перейнятий потрохи романтизмом, тільки не тим, що був у Делякруа або Арі-Шеффера, а романтизмом Брюлова, в котрого над чистою романтикою вже підіймав голову звичайний історичний жанр з підробленим патосом (то видко на „Погибелі Помпеїв“ або в „Смерті Інеси ді Кастро“). Здається, що на Шевченка в данім випадку вплинув також і Державин своїм сумним „Водопадом“. В малюнку є настрій: запорожці стоять схилившись в задумі над своїм братчиком, жінка з відчаєм припала до вмерлого, люкай в глибокім смутку впає на коліна.

Юмористичним змістом визначається той малюнок, де намальовано бенкет в степу впоряджений російськими урядниками пагайцям, бенкет з кріпкими напоями та всілякою учтою. Лиця татар, правда, одпоманітні і нічим не відрізняють ся від кримців або киргизів, яких Шевченко малюватиме пізнійше. Очевидячки, не бачивши ніколи пагайців, Шевченко скористав ся тут з загального типу на малюнках того часу. Треба додатн, що в постатях з інших народів Шевченко вірнійше зхоплював основні прикмети, такі великороси, ляхи, італіяни: не вірно змалював Шевченко корелів, яким дав широкі лиця та одягнув в великоросійські вбрання: се була помилка.

Історичні особи намальовані Шевченком старанно і в сих малюнках багато правди: він змів зазначити несіху царедворців того часу, як вони держали ся призначено перед вищими, а з низшими пишали ся величністю своєю. Сам Суворов у Шевченка виступає усюди однако-

вий, худий, малого зросту, голова його занадто довга та здається великою для його фігури. В зв'язку з обставинами, вигляд Суворова то пришиблений і старечий, то живий і молодявий з енергією на лиці. Взагалі, постать Суворова на дрібних малюнках вповні зходить ся з загальним виглядом на портреті в початку книги. Інші історичні особи також змальовані Шевченком з портретів. Наприклад, Потьомкин (№ 11); він має те саме обличчя, яке Шевченко дає пізніше в „Портретах“, а вбрання Потьомкина — халат вповні зходить ся з реальністю, бо про се свідчать і мемуаристи. Отже, виходить, Шевченко вповні розумів реалізм історичних малюнків.

В подробицях Шевченко також хотів тримати ся прикмет минулої епохи. Шевченко старанно розшукував усяку старовину. Дійсно, в його малюнках меблі, столи, стільці, канапи та люстри витримані в дусі рококо і Людовика XVI; той самий характер мають і портрети и рами на стінах, а також і окраси самих стін і підлог.

Нахил до реалізму можна помітити усяди, тільки реалізм Шевченка не є сьогочасний наш реалізм і багато чого можна закинути маляреви. Перспективи його не вірні (№ 22, 26), хати маленькі, люде часом одної міри з тими хатами, в яких живуть, пейзажі примітивні, дерева всі однакові, скелі уступчаті й розколоті. В багатьох малюнках фоми Шевченка зійшли на звичайні декорації і їх не можна рахувати як пейзажі, так що живуть і ворухають ся у Шевченка одні лише дієві фігури. Деякі деталі Шевченка досить цікаві: такі, наприклад, матерії на його меблях (взяти, хоч би, подушки з характерними для дальніших робіт Шевченка пасмами № 11), складки одяжі, веретові стовпи як ознака дороги, подробиці в деталях. Але тут ми помічаємо позичування та неуміння зправити ся з деякими предметами.

Звертають увагу помилки перспективи. Кімнату, наприклад, Шевченко малює так, що дає не середину сцени, від країв якої йшли б перпендикулярні лінії стін до стін

затильної, а завжди містить сцену в кутку світлиці: коли ж дія потребує більшого місця, так що треба виступити на середину хати або й далі, то тоді Шевченко острій кут змінює на півкруг і дає таким чином наче б ретонду (шир. № 25). Так само і в шатрі: трапляють ся у Шевченка і інші помилки. Лінії картин не зходить ся з лініями стін: се також помилка. Очевидячки, він не вмів ще передати, як треба, перспективу: дійсно, виклади про перспективу Шевченко в Академії слухав пізнійше. До повітряної перспективи Шевченко уживає сілюєтів: та інших засобів тоді й не знали. В розміщенню своїх фігур Шевченко тримаєть ся поземних ліній (се так звана архаїчна ізокефалія), помічаємо також і нахил до сіметричності груп. Се все, як відомо, старі способи, які покинули пізнійші маляри. Часом знаходимо у Шевченка і куріози, як вікно і вазон в шатрі, або в кибиці нагайця (№ 9).

Ілюстрації Шевченка мають ще одну дуже цікаву прикмету: се їх орнаментальність. Своім ілюстраціям Шевченко не дає рамок, які могли б її композиції обмежувати і надавати їм перспективності: се нагадує орнаменти.

Важно зазначити і те, що в сих похвалі та без старання зроблених вісетах про героя чужого душі Шевченка проглядає ще одна риса. Думи Шевченка завжди були коло України, через те він не може втриматись, щоб не внести тут українських подробиць: так, Кончанську церкву він малює в українським дусі. Пугачова вбирає в українську одіж, привал солдатів малює неначе чумацький почтіл, навіть в великопанську обстанову втискує фігури запорожських козаків (№№ 11, 14).

Не вважаючи на хиби, так помітні в нашу добу, ілюстрації Шевченка вповні відповідали тодішнім артистичним вимогам: вихід в світ „Історіи Суворова“ взагалі, окрім деяких уважних критиків, зустрітили прихильно, так що були повторені без змін ілюстрації Шевченка і в другому й третьому виданню.

„Портрети дванадцяти полководців“ були слідующею замовленою працею. Тут Шевченко виступив вже не жанристом, а портретником. Видання було дуже гарне, рецензенти висловлювали свій жаль, що портретів зроблено лише 12, а не більше. В книзі були на кожній сторінці гарні рямці, уміщено вінетки, заставки та кінцівки. Редакція „Ілюстрацій“, яка добре могла сама оцінити трудність такого видання, писала: коли подумати, як та роскіш багато коштує, якої праці варто зібрати подібні портрети, вишукати майстрів, покласти догляд за порядком, то не можна не дивуватись успішному виконанню (II. 1845 т. I. № 11, с. 171—173).

В книзі уміщено оті портрети руки Шевченка: Петро Великий, Б. Шереметев, О. Меньшиков, Б. Мініх, О. Суворов, Гр. Потьомкин, М. Кутузов, М. Барклай-де-Толлі, Н. Вітгенштейн, І. Дібіч, І. Паскевич; з портретів зроблені гравюри англійським гравером Робінсоном. (Н. А. Полевой. „Русские полководцы или жизнь и подвиги российских полководцев отъ временъ и. Петра Великаго до царствованія и. Николая I.“).

Коли придивитись до перелічених тут портретів, легко зауважити в них старанність, якої немає в інших книгах ілюстрованих Шевченком, але разом з тим в гравюрах непомітно індивідуальності, яка, видимо, змінена була струментом гравера Робінсона (його ініціали H. R. на портретах Кутузова та Вітгенштейна).

Одягнені в гатас і позолоту полководці намальовані в цих портретах в найкращих позах, звичайно у фас або на $\frac{3}{4}$, вони велично оглядають окруження: пудрені кучери париків гарно відтіняють фарбу на бровах і лících. При всій досконалості цих портретів, взагалі не однамітних, але спільних по загальним способам трактовки на зовсім чистому, абстрактному полі, в однакових позах, засвоєних старим портретам, з яких Шевченко їх списував, не вірять ся в їх історичну правдивість.

Переглянемо всі портрети, зазначаючи при тім зразки, якими користався для своєї праці Шевченко.

Портрет ц. Петра I взяв Шевченко з відомої картини Лякруа, але перевірив маскою знятою з лица царя (в Академії Штук). Ц. Петру I в фас, сидить за мапою Європи, в правій руці тримає шпаду, а лівою зперся на гармату.

Портрет Шереметева малює свого героя, як й інших совітників царя, в кучерявому парuku зпущеному аж на плечі, лице він повернув на ліво. Постава фігури дуже гарна: висока, кріпка, лице мужнє з піднятим бровами; таке лице і повинен був мати російській фельдмаршал, котрий добився свого високого стану, навіть не маючи освіти. На лиці енергія, але й добрість.

Меньшиков намальований з виразом гордовитости, яку сей совітник ц. Петра дійсно мав. Може бути, що сей портрет Шевченко списав з ермітажної гравюри (з підписом *Simon Londini fecit 1697*).

Мініха, хитрого зосцувателя Малоросійської колегії, Шевченко намалював в парадній одежі та в парuku. Він дивить ся з правого боку на лівий, повернувши голову на $\frac{3}{4}$. Постать кріпкого, енергійного, твердого складу. Шевченко списував сей портрет з того, що переховується в запованому Мініхом Петербурзьському Петропавловському німецькому шкільному закладі.

Румянцев повернув на бік свою високопіднесену голову з задумою на чолі і хитро дивить ся: свою мовчазність та поцурість Румянцев виказав в семилітній війні. Дуже добрий портрет Румянцева зробив Д. Левицький, але Шевченко користувався якимсь иньшим оригіналом.

Суворова портрет написав Шевченко з портрета написаного з натури Шмідтом. Вірний список цього портрета дістав Шевченко у Бюлера, котрого батьки були в приятельстві з Суворовим. Портрет взагалі живий, але вже старечий.

Фігура Потьомкіна на портреті одягнена в пишний каптан, лице повернуто в $\frac{3}{4}$ на право, хоч етап тіла

стойть en face. Коси його розвівають ся, в лиці експресія, гарно виписана одіж. Як відомо, сей сатран європейського двору був людиною безпорядною: ходив звичайно в халаті й пантофлях, а чесав ся пальцями (слова принца де-Ліня). Чи не се хотів дати Шевченко в розвиваючих ся косах цієї особи? Користував ся Шевченко для цього портрета Потьомкіна з того портрета, що переховується в Академії Штук: близький до цього портрет роботи Лімні вчителя Шевченка (в Румянцівському музею в Москві).

Кутузов—грубий та неповоротний—намальований вже синім, але ще молодявим, в орденах, в Генеральському мундурі з високим коміром. Він повернувся паліво, через те не видно правого темного ока. Портрет виписано дуже старанно: видно, що він був писаний акварельними фарбами. З боку портрета стоять ініціали гравера Н. Р.

Портрет Барклая-де-Толі малює долітнього чоловіка в сидячій позі з задумою, в параднім вбранню, скромного на портреті, як і в життю, але мужественного.

Вітгенштейн на портреті Шевченка дивить ся на право, вперед. У нього на лиці невеличкі вуса й неприбранне волосє на голові, скривлені уста, але отверте чоло й разом впертий, затаєний погляд. Як би перед ним Генералом зараз покласти в перспективі ряди війська, то була б добра ілюстрація до присвяченої Вітгенштейнові оди. Щось є римського на лиці й вогонь в очах цього германця з походження. На цьому портреті також ініціали гравера Н. Р.

Дібіча намальовав Шевченко з пишними начосами романтичної доби на чолі й на лиці, які посив за молодю і сам маляр. Голова його виглядає хвиго, він в генеральському мундурі. Сей портрет найживіший.

Нарешті портрет Паскевича: для цього Шевченко міг знайти усяди багато матеріалів. Змальовано Паскевича в звичайному генеральському вбранню. Паскевич має вуса й згорнуті на грудях руки; в правій руці виглядає

кінець палиці чи шаблі. Лице його кучеряве, обросло баками й має грізний вигляд. Се теж один з найліпших портретів.

Поміж всіми перчисленими портретами найліпшими треба вважати Паскевича та Суворова. Не мало прийшлося покласти Шевченкові коло цих портретів праці, але все се йому вдалося добре. Те, що прийшлося Шевченкові перечитати для цієї роботи, не лишилося без сліду, бо в поезіях Шевченка ми знаходимо вказівки на вчинки отих намальованих ним діячів минулого часу.

Чому портрети в книжках ілюстрованих Шевченком виходять кращими за інші його ілюстрації? На це можна відповісти, що належать ці портрети Шевченка до пізнішого часу, а окрім того з портретним ділом Шевченко міг знайомитись в Академії. Взагалі в ті часи портретне малярство стояло вище порівняючи з іншими галузями малярства.

Над портретами Шевченко сидів з молодю, почавши з дубочних малюнків в передпокою свого пана (малюнки Кутузова, Платова, Барклая—про це згадки в автобіографії). Пізніше, як відомо, Шевченко вчився в Варшаві у портретника Лямпі Старшого; тоді Шевченка готували на панського портретника. Та й окрім Лямпі було в кого вчитись: тоді в Росії жило багато гарних чужоземних портретників, були і свої також гарні портретники: Брюлов, Захаров, Петро Соколов, чудовий рисовник брат Брюлова Олександр, Щукін, літограф Петцольд. Направив Шевченка на дорогу портретника Сошенко і тут Шевченко швидко проявив свої здібності і став діставати відзнаки за своє уміння (срібна медаль за портретне малярство приєжена Академією 29 квітня 1839 і золота медаль 1841 р.). З тієї доби Шевченко, як портретник, почав входити в славу.

Портрети Шевченка, власне, мають на собі прикмети портретів праці Карла Брюлова, так що в деяких випадках їх можна мішати (наприклад, портрети п. Горленкової,

або кн. Кекуатової), але всеж таки є в них і щось особного, свогого. Портрети Шевченка м'якші за портрети Брюллова і різкіші за Лямпі, кольорит котрого міг подобатись тільки делікатному папству кінця XVIII в. Особливо ніжні у Шевченка портрети жінок, малював він їх олівцем, акварелями й оліями.

Що до портретів полководців, то вони після змін гравера Робінсона згубили багато своєї індивідуальности, так що всі вийшли завادто подібні поміж собою, що б бути зовсім подібними до тих, кого вони представляють. Всі вони, в чим не тяжко переконатись, дістали щось спільного в лініях рота, трохи надутих лицях, експресивнім виразі, хоч і визначають ся кожен своїм окремим життям. Коли взяти, наприклад, портрет Румянцева, полководця та політика, то треба признати, що се річ досить глибоко задумана: фігура Румянцева не спокійна, голова його думає й рветь ся вперед. Або Потьомкин, чим він не відповідає тим образам, в яких його вивів Державін? Шевченко малює своїх персонажів в їх звичайній, хоч і парадній обстанові: він не вбирає Кутузова або Суворова в римські тоги, як то зроблено на пам'ятниках єім героям в Петербурзі. З цього боку уміщені в книзі Полевого портрети—справжні, бо на них, окрім надмірного патосу й одноманітності, нема шаблонних декорацій, ані псевдокласичних підробок та нічого иньшого несприродного.

По скінченню Академії Шевченко став на службу за рисовника при Київській комісії. В році 1846-м він разом з проф. Іванішевим розкопував біля Фастова могилу Перепетиху і єї розкопки зарисовував для видання. Малюнки Шевченка було відлітографовано і прикладено до „Древностей“ 1846 р.

Після 1846 р. Шевченкови не судило ся вже більш ілюстровати, бо він опинив ся на заслання і йому було заборонено писати й малювати. Тому можна б на цьому закінчити сей огляд ілюстровання Шевченка, але є ще оден

малюнок Шевченка, котрий був надрукований без його відому в р. 1849, коли Шевченко перебував на заслання: се в книзі „Жизнь кн. Андрея Курбского въ Литвѣ и на Волыни“ малюнок церкви села Вербки Ковельського повіту, де поховано кн. Курбського. Сей малюнок зробив Шевченко ще в 1846 році з доручення Комісії, яка поси- лала його змалювувати старовину. Малюнки Шевченка з наказу Бібікова мали були відлітографовані, але за- слання Шевченка стало на перешкоді і в друку з'явив ся лише сей малюнок церкви села Вербки. Ця церква цікава тим, що по своїй архитектурі належить до XVI в., від якого зісталось не багато пам'яток. На жаль, Шев- ченко змалював її вже після реставрації, коли були зняті з церкви бічні бані, через що малюнок Шевченка має не стільки значінне архитєктурне, як історичне. Відповідно до своєї манери Шевченко намалював сю церкву у типо- вій поліській обстанові серед лісу й води. Ця місцевість дуже сподобала ся Шевченкови, бо він згадував про неї в своїй далекій неволі.

На цьому закінчимо наш огляд ілюстрацій. Малюнків Шевченка в „Живописной Украинѣ“ (1844 р.) тут не можна обговорювати, бо се були не ілюстрації до якоїсь книжки, але альбом естампів, вповні окремих малюнків.

К. Широцький.

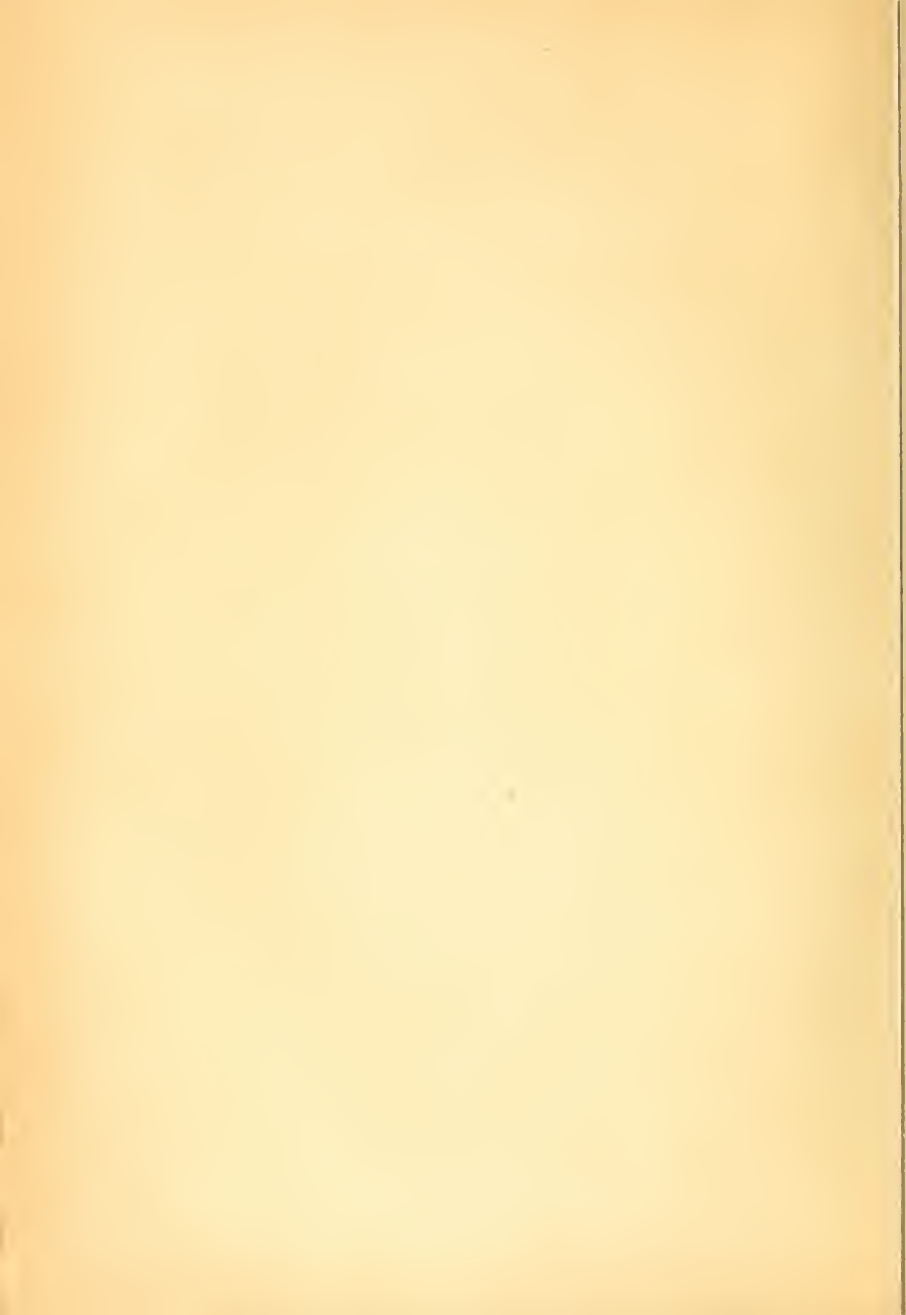
З артистичної спадщини Шевченка.

Життя та творчість великого поета і артиста заслуговують найповнішого освітлення. І події його життя і психичні моменти, і плани і їх здійснення—все се має бути зв'язане разом, виявлене в певнім зв'язку, щоб можна було мати повну картину творчості і життя великого кобзаря.

Критичне студійованне поетичних творів Шевченка начато досить давно. До критичного систематичного студійовання артистичних творів приступлено тільки недавно. До недавнього часу обмежували ся лише розглядом деяких творів з окрема або розглядом деяких тем, до яких кілька разів в ріжні часи звертав ся артист, вносячи кожний раз нові деталі. Між тим треба охопити усю складну артистичну діяльність Шевченка, зв'язати її з цілим його життям, зазначити певні епохи і вияснити вплив на творчість Шевченка певних моментів його життя. Тільки за останні роки зроблено де що для цього: приступлено до систематизовання артистичного спадку: без такого систематичного перегляду спадщини Шевченка не можна було зробити ніяких загальних висновків. Кожний новий факт з артистичного життя кобзаря, кожне нове невідоме раніше явище, хоч і здавало ся б дрібним на перший погляд, заслуговують найбільш уважного відношення. Кожний новий малюнок артиста кидає світло на розвиток його артистичних здібностей, на його артистичні переживання, а кожний новий факт, що відноситься до артистичних планів та замірів Шевченка, вияснює нам, якшла, в яких умов розвивала ся артистична діяльність Шевченка.

Т. Г. Шевченко. Видъ помара въ киргизской степи.

До сих матеріалів про артистичну діяльність Шевченка я хочу додати малюнок 1848 р. та урядовий документ про заборону Шевченкові малювати образ до церкви.

В творах найбільш чутливих майстрів виявляєть ся те певне становище, в якому виконані єї твори. Кожен артистичний твір більш або менш явними зв'язками зв'язаний з настроєм артиста.

Хронологічне сістематизування творів Шевченка згрупує їх по певним періодам і дасть можливість простежити в його творах зміну настроїв та вплив обстанови.

Малюнок степової пожежі, який ми тут додаємо, дуже цікавий тим, що має коментар самого письменника в повісті «Близнець».

В сій повісті Шевченко дав дуже гарний опис грізного явища природи, степової пожежі, яку поет бачив власними очима. Було се в Ореськім степу, Шевченко був в складі експедиції: є вказівка (її наводить д. Чалий), що генерал Шрейберг прохав Шевченка намалювати сю пожежу і Шевченко дійсно намалював акварелю краєвид і сей малюнок подарував Шрейбергу.

Ось сей опис степової пожежі.

„На другой день мы тронулись съ восходомъ солнца. Утро было тихое, свѣтлое, прекрасное... Кругомъ была ровная, безъ малѣйшей со всѣхъ сторонъ возвышенности и, какъ бѣлою скатертью, ковылемъ покрытая степь. Чудная, но вмѣстѣ и грустная картина! Ни кусточка, ни балки, совершенно ничего, кромѣ ковыля, да и тотъ стоитъ, не пошевелился, какъ окаменѣлый, ни шельсту кузнечика, ни чириканья птички, ни даже ящерица не сверкнетъ передъ тобою своимъ нестрѣльнымъ граціознымъ хребтомъ: все, кромѣ ковыля, умерщвлено, нѣмъ все и бездыханно, только сзади глухо стонетъ какое-то непонимное чудовище, это двигающійся транспортъ. Солнце подымалось выше и выше, степь какъ будто на-

чала вздрагивать, шевелиться, еще нѣсколько минутъ и на горизонтѣ показались бѣлыя серебристыя волны... Очарованіе длилось недолго: черезъ полчаса степь приняла опять свой безотрадный монотонный видъ... Изъ-за горизонта начала показываться бѣлая тучка... Я сталъ внимательнѣе всматриваться въ горизонтъ и, дѣйствительно, вмѣсто тучки увидѣлъ бѣлые клубы дыма, быстро исчезающіе въ раскаленномъ воздухѣ. Къ полдню пахнуть на встрѣчу намъ тихій вѣтерокъ и я почувствовалъ уже легкій запахъ дыма... Пожаръ былъ все еще впереди насъ и мы могли видѣть только одинъ дымъ, а пламя еще не показывалось изъ-за горизонта. Съ закатомъ солнца началъ освѣщаться горизонтъ блѣднымъ заревомъ. Съ приближеніемъ ночи зарево краснѣло и къ намъ близилось: изъ-за темной горизонтальной, чуть чуть кое-гдѣ изогнутой линіи начали показываться красныя струи и языки. Въ транспортѣ все затихло, какъ-бы ожидая чего то необыкновеннаго. И дѣйствительно, невиданная картина представлялась моимъ изумленнымъ очамъ: все пространство, видѣнное мною днемъ, какъ бы расширилось и облилось огненными струями почти въ параллельныхъ направленіяхъ.

Чудная неописанная картина“.

Отею то чудову картину, описану письменником, Шевченко—малював також дуже гарно. Вказівка Малюєва про малюнок пожежі стає тепер вповній вірною. Малюнок пожежі тепер належить московському колекціонеру Н. М. Митропову, якому висловлюємо подяку за дозвіл репродукції. На малюнку є підпис і дата. В нижній частині на малюнку по середині стоїть підпис: „Т. Шевченко 1848“ (зроблено сепією); нижче, під малюнком стоїть такий напис: „Видъ степного пожара въ Киргизской степи во время стѣдованія транспортовъ въ Укрѣпленія близь Аральскаго моря 12 мая 1848 г. въ вѣденіи Г. М. Шр... на заливѣ р. Ори“. Ця дата на малюнку, певно, вірнѣйша від дати в пов. «Близнецы».

Отся акварель виповнена дуже гарно і виявляє нам тодішній переживання артиста.

В яких умовах, в яким пастрію писана отся акварель Шевченка?

Відірваний від рідної України Шевченко побачив зовсім відмінну природу. Безкопечна далечинь, пуста, непривітна, степи «руді, руді, аж червоні» — се мусіло наводити тугу на людину, що вирісла серед пишної природи України. Але завдяки своєму глибоко розвиненому почуттю природи, Шевченко зацікавився б місцевою природою, хоч, розумієть ся, не міг би її полюбити, як місцеві люди. Він з охотою став би малювати стенові «грустия, однообразия мѣста, тощя рѣчки, обнаженныя сѣрья горы и безкопечную степь».

Так воно і сталося, тільки Шевченко не міг вповні віддати ся такому малюванню. Рядовому Шевченкові заборонено було малювати: Шевченко міг малювати тільки потайки, кривуючись від очей непроханих свідків, які б могли повідомити кого треба про зламання заборони.

В рідкі лише хвилини, вирвавшись із важкої казарми, Шевченко міг трошки відпочити душою, дивлячись на степові краєвиди: він був невимовно радий задивитись на безкопечний простір степів, що так живо нагадували простір та волю, так приваблювали, наче кликали у далечинь. Душа артиста, повна покою та любови до природи та людей, була невимовно щаслива злитись і з сією вбогою природою, яка зробила таке гнітуче вражіння на душу артиста своєю одноманітністю, своїм убозетвом в той перший сумний день, коли він побачив ці руді степи, так відмінні від рідних українських.

Тимчасовою полегкістю була для Шевченка участь в експедиції Бутакова. Шевченко був зачислений в батальон, який під приводом Г. Шрейбера прилучився до експедиції. Подоріж через степ від Ореська до Раїма була дуже тяжка, знещиленому Шевченкові приходило ся переживати дуже важкі дні, але він терпів всі труднощі

сього переходу, бо все ж таки йому було легше, ніж в казармі в умовах саадатського життя.

Тепер не приходило ся ховати ся з своїми малюнками. Жадібно впиваєть ся артист повітрям степу, жадібно придивляеть ся до рідкого для нього, хоч і звичайного в степу явища—стенової пожежі і в малюнку почуваєть ся захопленне працею, почуваєть ся любовне відношення до роботи, до природи і сього грізного явища.

Малюнок виконаний дуже гарно: не почуваєть ся ані сухості, ані одноманітності. Нема нічого робленого, вимученого: навпаки відчуваєть ся нервова, бойка, вправна рука та свіжий соковитий пензель.

Легенькі хмароньки, заслонені густим серпанком брудного диму, зливають ся гень-гень далеко з самим небом та землею. Легенькою ледві помітною змійкою відокремлено небо від землі, там поломя пожежі. Від землі підіймають ся паскіє ліпніві струйки. Їх без кінця: се пара від трави, що горить, сполучаєть ся з димом. Уся земна поверхність стала морем вогню. І страшне вражінне від пожежі побільшуєть ся через те, що етіхія вогню відбиваєть ся в воді в затоці на першому пляні. Коло затоки транспорт, освітлений червоним відблиском пожежі, всі чекають кінця грізного явища. Вечеріє, смеркаєть ся. З лівого боку, на першому пляні, спокійно розмовляють людські фігури одягнені в місцеві степові вбрання та шапки. По землі витянув ся довгий, величезний транспорт, се відночиває «исполненное чудовище»: тут великі вози, довгі човни на колесах, біля них людські фігури, де хто на коні. Кілька коней стоять з окрема, ніби чекають, що їх ось ось захопить чудове коло вогня...

В сьому малюнку Шевченка ми помічаємо, як яскраво виявляв ся його настрій в його творах. Бажанне хоч на годину визволитись з під важкого гніту убійчої обстаноки, забути все за улюбленим ділом, відночити душою серед природи, хоч і чужої і вбогої—все се так ясно відбило ся в сьому малюнку етіхійного явища киргизського степу.

Такі хвилини, на жаль, трапляли ся рідко в роки заслання.

Заборона малювати важким тягаром впала на душу поета. Артист не міг визволитись з під уважного догляду тих, хто певниною слідкував за виконанням заборони.

Тільки в експедиції Бутакова, до якої Шевченка було прикомандіровано „по распоряженію корпуснаго командира для сренювання видоів въ степи и береговъ Аральскаго моря“, та потім в Косе-Аральському форті Шевченко міг почувати себе вільнійше, але за те умови життя були тут дуже важкі і Шевченко згадував пізіййше з гірким сумом про ці роки 1848—1849 (в листі до Бодянського: аж брідко згадувати—писано 3/1 1850).

Трохи легше жило ся Шевченкови в Оренбургу, тут він знайшов щирх сїмпатичних освѣчених людей і в їх товаристві міг відпочити від гірких вражінь життя в казармі. Міг також Шевченко і малювати: хоч заборона не була знесена (повідомлення гр. Орлова), але не так пильно стежили за її виконанням.

Все се раптом змінило ся в квітні 1850 р. Стала ся несподіванна, неприємна пригода. У поета зроблено було трує і не можна було потаїти, що Шевченко малював, хоч се і було йому заборонено. Після слідства та арешту в Орському казематі Шевченко опинився в Новонетровському форті.

Заборона малювати була знов підчеркнута і Шевченкови знов прийшло ся страждати стражданнями артиста, який дивить ся навколо себе і не може замалювати те, що бачить. Дуже важко пройшли для поета перші роки в Новонетровському форті. Він не міг малювати і не міг писати щирх відвертих листів, бо все проходило через уважну цензуру. Тільки в 1852 р. поет міг відозвати ся до своїх приятелів щирими листами з поясненнями про своє становище та своє життя. І в сих щирх листах (починаючи з другої половини 1852 р.) ми відчуваємо той же самий стогін душі—„но самое мучительное

для мене то, що ми́й рисовать не дозволяють!" закінчує поет свої скарги на важкі умови життя.

І комендант повонетровського форта Усков і капітан Косарев розуміли психичне становище артиста і, як люди гуманні,—хотіли йому допомогти, але не було можливості зламати яєну гостру заборону.

Здавалося, що можна б було обійти заборону, коли б малювання Шевченка мало якусь спеціальну мету. Знайшли і таку мету — намалювати для повонетровської церкви запрестольний образ. Здавалося, що для такої мети—як писання образу—можна було зробити перший виняток з загальної заборони.

Але з цих плянів нічого не вийшло. На рапорт Ускова відповіли, що дозволу малювати образ не може бути.

Ось ця офіційна відповідь вповні (раніше відомий був з неї витяг).

Штабъ Отдѣльнаго Оренбургскаго Корпуса. Дежурство по 2-му отдѣленію. 16 Апрѣля 1854 года № 2513. г. Оренбургъ. Господину Исправляющему должность Коменданта Ново-Петровскаго Укрѣпленія. По докладу Господину Корпусному Командиру рапорта Вашего отъ 7 января текущаго года № 50 Его Высочайшее Свѣдѣтельство не изволило изъявить согласія на дозволеніе рядовому Оренбургскаго Линейнаго № 1 батальона Тарасу Шевченко, нарисовать запрестольный образъ для церкви ввѣреннаго Вамъ Укрѣпленія. Объ этомъ имѣю честь увѣдомить Васъ Г. Майоръ къ надлежащему свѣдѣнію. Начальникъ Штаба Генераль Майоръ Фонтонъ де Верройнъ. Старшій Адъютантъ Капитанъ...

На цьому повідомленні зроблено помітка: Коменд. управл. № 398, получено 26 апрѣля 1854 г. Друга помітка—объявить г. Косареву.

Се урядове повідомлення—сумний фінал плянів поліпшення важкої долі поета.

Яким сумним почуттям мусіло се огорнути втомлену душу Шевченка.

Микола Макаренко.

Шевченко та Гогарт.

Під час життя нашого „батька Тараса“ мало хто чув про Гогарта в Росії, а Шевченко певно і зовсім не бачив його малюнків, через те і не могло бути на нього жадного впливу від творів цього англійського маляра: але всеж таки є такий твір нашого артиста, який дає мені право сподучити цих двох малярів. Сей твір—Притча про блудного сина.

Ще 8 листопаду 1856 р. Шевченко писав до Бр. Залеського про свій новий замір.

Недавно спало мені на думку—сповіщав поет свого приятеля — намалювати притчу про блудного сина в звичаях та в натурі сьогочасного російського суспільства. Ідея сама по собі дуже поучаюча, та які „душу раздираючі“ картини намалював я в своїй уяві на сю справді моральну тему. Картини зладжені до дрібниць (звісно в думках) і тільки б мені хоч які вбогі достатки, я б зако-стенів над сією працею. Я майже задоволений, що не маю тепер можливости почати працю. Ідея ще не визріла, легко міг би паробити помилок: виношу, як мати свою дитину, сю надзвичайно різноманітну тему, а по весні, помолитись Богови, розпочну працю, хоч би в собачій будці. Коли дасть Біг виконити мою гадку, то на сю тему вийде великий альбом і як би мені хоч коли небудь пощастило видати його літографією, був би я найщасливішою людиною на світі... Так сповіщав поет Б. Залеського про нову задуману артистичну працю.

Через рік Шевченко висловлює надію, що колись на-гравірує її малюнки.

З часом—пише Шевченко в дневнику своїм— я гадаю ще, опріч списків з творів майстерних, пустити в світ гравірою акватінтою і власну дитину „Притчу про блудного сына“, прилажену до сучасних поровів крамарів. Розіслав я сю „Притчу“ на 12 малюнків. На папері вони майже що всі вже зроблені. Але біля них ще треба довго і пильно попрацювати, щоб зробити їх такими, якими можна перевести на мідь. Загальна думка доволі добре прилажена до грубіяньського нашого купецтва, але виконати її—показалося не по моїй силі. Треба на селовкої, меткої, вірної, а головне діло—не карикатурної насмішки: певнійше мовити: треба драматичного сарказму. Над сим треба пильно попрацювати та порадити ся з людьми тямущими. Шкода, що ся коштовна ідея не прийшла в голову до небіжчика Федотова, а то він би з неї спорудив зграбну сатиру на наше темне, напів-татарське купецтво (Дневни—кльвівське видання ст. 29).

Від сих плянів про артистичну серію малюнків Притчи про блудного сына переходить далі Шевченко до вяснення, яким саме настроєм має бути перейнята ся серія малюнків.

Мені здаєть ся—пише далі Шевченко в своїм дневнику—що за нашого часу неминуче потрібно сатири і про наш середній стан, напів—освічений. Тільки, щоб сатира була разумна і шляхетна. Оттака, прикладом, як от „Женихъ“ Федотова, „Свои люди—сочтемся“ Островського та „Ревизоръ“ Гоголя. Наша середня молода громада походить на дівного школяра: зупинила ся вона на складах та без прищучки й не хоче вчити ся і не спроможеть ся переступити через оту дурну „тму—мну“. На вади і хибі нашої висшої веретви не варто звертати уваги. Раз, що сей шар не великий, а в друге, що його моральні недуги—застаріли: мяконькою сатирою тут не проймеш. Та з погляду національного наш невеличкий висний шар чи й має яку вагу? Здаєть ся, ні якої. Півна річ—веретва середня: се велика і—на лихо—на пів темна

маса; се половина народу, се серце національності. От про його то й потрібна тепер сатира, та не суздальська притча про блудного сина, а шляхетна сатира метка і зграбна. Я вважав би себе за найщасливішу людину в світі, колиб сей мій несамолюбний ледащо, сей мій „Блудний син“ вийшов добре: а я його приміркував так щиро, так чистосердечно (Дневник—львівське видання с. 30).

Сї вказівки в листах та в Дневнику показують нам, що Шевченко дуже захопився задуманою серією про блудного сина і старанно роздумував над деталями сїєї праці.

Хоч Шевченко і писав, що всіх малюнків буде аж 12, але можна думати, що остаточно вийшло їх не більш 8: бо в листі до Б. Залеського він сповіщав його про 8 виготовлених вже малюнків.

Для блудного сина я змішував бістром з тушем і зробив ся тої майже сепії: готових маю 8 малюнків, перших чотирьох ще не починав за браком моделі, необхідно, щоб був типовий крамарь росіянин, а тут такого нема. Я відклав се до Москви або до Петербургу: так писав поет до Б. Залеського 8/V. 1857.

Як раз таке число—8 малюнків і дійшло до нас, нема вказівок, щоб Шевченко потім вернув ся до сїєї теми, хоч і як він цікавив ся нею під час заслання. Через що саме Шевченко залишив сї улюблені пляни, я ніяк не можу виявити.

В своєму розробленні Притчи про блудного сина Шевченко зближаєть ся до відомого англійського маляра Гоґарта таї ще переважає його.

Гоґарт дивив ся на своє завдання, як на проповідництво. Він бажав, подібно, як Гамлет в драмі Шекспіра, „відбивати натуру в дзеркалі, виявити добродійству його власні риси“. Малярство було сьому проповідницькові замість мови. Гоґарт давав у своїх картинах поучаючі комедії та драми, щоб ними робити вплив на суспільство. Його картини—драми в 5 діях заведи кінчають ся перемогою добродійства та суворою карою порока. Він сам

казав про себе: «я дбав про те, щоб розробляти свої теми, як драматичний письменник. Картини для мене сцена, чоловіки та жінки—мої актори. Їх рухи та вчинки теж піма сцена».

Такий нахил до літературного розроблення тем малярства пояснюється тодішнім пануванням в Англії певних літературних течій. Там, де письменники брали собі теми з побуту середньої верстви, малярство також мусіло йти цим шляхом. Окрім того такий напрям у малярстві пояснюється демократизацією штуки в тім часу в Англії. Раніше штука мала на меті давати малюнки з життя вищих верств Англії, з побуту аристократії, тепер штука вийшла на великий шлях загально-народного життя. Замість невеличкого числа естетів, штука почала тепер служити ширшим колам, народови, його навченню, його моральному вихованню, про яке колись казав Григорій Великий—*pictoris eruditur populus*. Такі течії в штуці і породили Гоґарта: він став видавати серії малюнків з життя заможних людей, такі серії—«Життя гультив», «Життя згубленої дівчини», «Модний шлюб» і т. п.

Ось, наприклад, зміст серії «Життя згубленої дівчини». Невинна дівчина, чиста душою, приїздить з села, щоб навчитись у наймички; тут її спокушає і зводить банкір, але потім кидає її; нещасна дівчина стає злодійкою і попадає в в'язницю. Відсидівши свій час в в'язниці, вона виходить на волю вже зіпсованою морально, прилучається до розбійак і кінчає своє нещасливе невдале життя в гнізді рознуцтва. Товаришки нещасливої дівчини п'ють горілку на покривці труни, а піз, що прийшов відправити похорон, також відносить ся дуже легковажно до важкої та сумної смерті згубленої дівчини.

Подібним настроєм перефнята і серія малюнків «Життя гультив». Студент обіцяє гарній, але вбогій дівчині, що одружить ся з нею. Несподівано вмирає його багатий дядько і молодий студент починає веселе життя. Від своєї

коханої він хоче відкупитись грішми, але вона з призирством відрекається від нього та чесною працею заробляє на хліб собі та дитині. Він проводить цілі дні за картами в веселому товаристві; багата спадщина швидко йде до кінця. Ритує його на якийсь час шлюб з багатою, хоч старою та негарною жінкою, але потім нещасливе захоплення грою в карти доводить до руїни та визинці. Коли не здійснила ся остання надія, не прийнято драми до вистави на сцені та не лишило ся грошей на горілку, нещаслива людина збожеволіла.

Хиба такі сцени не пагадують своїм змістом—Блудного сина? Тут є чимало спільного. Але ми знаємо, що Гоґарт був цілком невідомий Шевченкові. Що ж породило таку спільність та привело до однакових наслідків?

На Гоґарта, як вже було вище зауважено, великий вплив мали літературні течії. Шевченко ж сам був письменник, але при тому він був письменник геніальний: через те він випередив не тільки малярів, але й письменників свого часу.

Гоґарт, як побутовий маляр, стоїть самотньо в англійській штуці. Шевченко також випередив побутове малярство свого часу.

Пригадаємо сучасних Шевченкові малярів. Венеціанов малював почищених, прибраних *paysants*, більше подібних на кенських акторів, що грають селянські сцени, ніж на справжніх селян з їх буденним життям: як раз се буденне життя здавалось тодішнім знавцям і цінителям штуки темою не вартою уваги маляра, та й образливою для муз і Аполлона, які тоді були нерозривно зв'язані з штуркою. Сам Федотов, так розхвалений роспійськими критиками та істориками штуки не пішов далі змалювання крамарського побута та веселих, майже карикатурних малюнків на сучасні суспільні хиби.

Шевченко зовсім инакше взяв ся до своєї праці.

Перш усього, Шевченко бере життя таким саме, як воно є, її трощечки не прикрашує життя і не малює

своїх дієвих осіб ліпшими, ніж вони в дійсності. Шевченко вмів знайти естетичну красу і там, де звичайно її не добачають в гідких зовнішніх умовах.

Далі, Шевченко пережив багато лихих годин, і як кріпак, потім в в'язниці, нарешті в заслання в салдацькій казармі: він знав важкі умови життя. Як пізнійше Достоевський, після життя з каторжанами, написав свої «Записки із мертвого дома» і познайомив нас з побутом цих каторжан, так і Шевченко, під впливом сумних та важких вражень дав чудову серію малюнків, перейнятих туже настроєм, як і «Записки» Достоевського.

Перші чотири малюнки так і не були викопані Шевченком і ми не знаємо, як Шевченко уявляв собі їх зміст: про це не лишило ся жодних вказівок.

На першому малюнку, який ми маємо, блудний син коло корчми: він грає в карти, коло нього пляшка горілки, гітара і шапки. На двох інших ми бачимо, як блудний син п'янить, як сидить у лохмоттях на кладовищі, мабуть на могилі свого батька. Далі ми бачимо блудного сина в товаристві розбійників: на першому місці лежить мертва людина, а блудний син тримає в руках хрест, який тільки що зняв з небіжчика, і показує його товаришам—розбійникам, що сидять коло вогнища. Ще далі блудний син сидить з козодією в роті, прикованою до стіни. Нарешті намальована страшена кара шішчрутенами. „Треба бачити один раз сю страшену муку, щоб завісіди пам'ятати“ каже Д. О. Ровинський, що сам бачив її. Тисяча бравих салдатів, оповідає він, стоять двома шпалерами, око в око: кожному даєть ся в руки кий—шішчрутен: жива „зелена вулиця“, тільки без листя, весело ворухнеть ся, маячить у повітрі. Виводять засудженого, обголеного до пояса і прив'язаного за руки до двох рушниць, попереду нього два салдати, котрі йдуть дуже тихо, щоб кожний ветигнув вдарити засудженого шішчрутеню: позаду везуть труну. Приговор прочитано: розлягаєть ся зловісна тріскотня барабанів: раз, два... і

хледе зелена вулиця направо і паліво. В кілька хвилин тіло вкриваєть ся спереду і позаду широкими рубцями, червоніє, синіє, летять криваві бризки“... Шевченко вибрав хвилину приготування до страшної карн. Засуджений роздягаєть ся, тут же стоїть і відро з водою, де намочують шнїцрутеннї... На останьому малюнку бачимо ми блудного сина після важкої карн, він закутий в спільні кайдани з иньним злочинцем. Тут і моральна мука разом з фізичною: як важке таке примусове товариство, котре примушує проти волї згожувати всі свої вчинки з бажаннями та вимогами иньного. Таке примусове товариство може змучити людину далеко гірше, ніж фізичне страждання.

Треба зауважити, що Шевченко не тільки в сїй серії малюнків виступив, яко маляр побуту и зневажених та скриважених“. Ще в Академії він намалював хлопчика жебрака, що ділить ся шматком хліба з собакою: маляр зміг зауважити внутрішню красу душі хлопчика, що сам голодний хоче нагодувати і иньну живу істоту. Живучи між киргізами Шевченко малює їх просте життя і в сїх малюнках ми відчуваємо глибоку сїмпатію до цього простого побуту. Ми бачимо, як вони мелють собі хліб на ручних жорнах, як тішать ся примітивною музикою. Після заслання Шевченко не тільки намалював, але й вигравировав малюнок „Сама собі господиня“, тут змальована одна з тих покриток, про яких Шевченко з таким щирим співчуттем завжди згадував... Вернувши ся до дому, нещасна жінка хоч на недовгий час почуває себе свобідною, незалежною, сама собі господиня. Якого глибокого жалю завдає сїй малюнок, перейнятий щирим співчуттем до нещасних дівчат.

Та й в своїх творах Шевченко висловлював сїмпатію не тільки до покриток. Хіба не того самого блудного сина ми бачимо хоч би в його „Безцасїм“ або в „Близнецах“?

Таким чином Шевченко в своїх малюнках попередив

на цілі десятиліття російську літературу, тоді як звичайно малярство йшло позаду літератури.

В малярстві Шевченко переважив Гогарта, бо в останнього вся штука зведена була до цілей морального виховання: в штуці Гогарт був вужчий за Шевченка, бо, як відомо, Шевченко намалював дуже багато картин зовсім вільних від усякої тенденції.

Ол. Новицький.

В киргизських степах.

Орська кріпость.

В червні 1847 р. Шевченко, бувший маляр, а тепер лише рядовий 5 лінійного батальона, опинився далеко далеко від рідної України. Повний яскравих спомінів про пишну природу українську, про Дніпро та степи, він побачив перед собою зовсім відмінні краєвиди і ся річниця отроювала душу його гірким сумом, коли дивлячись на „сѣрую обнаженную степь“. згадував він зелені рідні українські степи.

Ми не маємо повного опису цієї подорожки Шевченка, але в деяких його творах розкрито окремі уривки з того, що довелося пережити та передумати постою. Так він зазначив контраст між веселими волюжними краєвидами та сумним киргизським степом. Після Самари „послѣ волюжскихъ прекрасныхъ береговъ передо мною раскрылась степь, настоящая калмыцкая степь... Въ первые три переѣзда показывались еще кой-гдѣ вдали неправильными рядами темные кустарники въ степи по берегамъ рѣки Самары. Наконецъ, и тѣ исчезли. Пусто, хоть шаромъ покати“...

Тільки один раз порадував втомлену душу щасливий оазис, чудовий куточок рідної України. Це була „Островная, село покрытое зеленью“: воно нагадало далеку Україну.

„Подъѣзжая ближе къ селу, ему дѣйствительно представилась малороссійская слобода: тѣ же вербы зеленые и тѣ же бѣленькія въ зелені хатки и даже дѣвочка въ плахтѣ и полевыхъ цвѣтахъ гонить корову. Онъ запла-

каль при взглядѣ на картину, такъ живо напминавшую ему его прекрасную родину“.

Далі знов пішли сумні краєвиди і перед самою Орською кріпостю почала ся гнітуча „плоская однообразная пустыня“.

„Переми́нивъ здѣсь (на станціи Подгорной) лошадей, подымался часа два на плоскую возвышенность, съ которой открывалась леденящая душу пустыня. Спусти минуту, послѣ тягостнаго впечатлѣнія, я сталъ всматриваться въ грустную панораму и замѣтилъ на срединѣ ея бѣленькое пятнышко, обведенное красно-бурою лентою.—А вотъ и Орекая бѣтветъ,—сказалъ ямщикъ, какъ бы про себя.—Такъ вотъ она знаменитая Орекая крѣпость, почти въ слухъ проговорилъ я и миѣ сдѣлалось грустно, невыносимо грустно, какъ будто меня. Богъ знаетъ, какое несчастье ожидало въ этой крѣпости, а страшная пустыня, её окружающая, казалась миѣ разверстою могилею, готовою похоронить меня заживо“....

Перші зустрічі вповії відповідали сумному настрою поета. «Вотъ что оживляло первый планъ этой сонной картины: толпа клейменныхъ колодниковъ направляла дорогу для приѣзда корпуснаго командира, а ближе къ казармамъ на площади маршировали солдаты»... Отсі зустрічі могли бути сімволомъ найблизчого періода життя...

Нотягнули ся важкі сумні дії.

«Мѣстоположеніе здѣсь грустное, однообразное: тощія рѣчки Ураль и Орѣ, обнаженныя сѣрыя горы и безконечная киргизская степь»—писав поет в листі до кн. Реніної... Сі краєвиди нагоняли сум на душу засланця. «Врожу понад Уралом та... ні, не плачу, а щось поганше дієть ся зо мною (лист до Лизогуба). «Теперь прозябаю въ киргизской степи, въ бѣдной Ореской крѣпости“ (в листі до кн. Реніної).

Тільки зрідка бували спокійні хвилини, коли поет міг відпочити душою, забути про важку відміну в своїм життю, забути про брудну казарму.

Неначе алодії, по-за валами
В неділю краду ся я в поле,
Талами вийду по-над Уралом
На степ широкий, мов на волю.

І болящее, побите
Серце стрепенеть ся,
Мов рибоська над водою,
Тихо усміхнеть ся
І полине голубкою
По-над чужим полем,
І я віби оживаю
На полі, на волі.
І на гору високою
Вихожу, дивлю ся....

В полі за валами кріпости поет почував себе віль-
нійше

... Та у неділю,
Якось у полі ми зустрілись
Та й забалакались. Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
Свою бувальщину. І ми
В траві за валом посідали
І розмовляли, сповідались
Один другому...

Варіант цієї поезії вносить деякі подробиці отсих
розмов в степу за валами кріпости

Неначе діти, ми зраділи
Один другому. У неділю
Бувало між талом
По над тим Уралом,
Поки не смеркне, розмовляли
О нашій славній старині
І віп розказував мені
Свою бувальщину....

В вільні дні за валами кріпости поет серед природи
почував себе спокійнійше: природа давала втомленій
душі поета тимчасовий відпочинок, забував він про за-

слабше та про брудну казарму. Простір, степ нагадували йому рідну Україну, але контраст всеж таки був дуже великий. Ось як в одній поезії протиставляє поет українські пишні степи тутешнім сумним степам

І на гору високою
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну
І згадать бою ся.
І там степи, і тут степи
Та тут не такі:
Руді, руді, аж червоні...
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, лавами,
Високими могилами,
Темними лугами...
А тут бур'ян, піски, тали
І хоч-би на-сміх де могила
О давнім давні говорила...
Неначе люде не жили!
Од спокон-віку і до пниї
Ховалась од людей пустиня,
А ми таки її знайшли,
Уже й твердиві поробили...

Степ і простір нагадували про волю, але сей контраст між українськими краєвидами та сим сумним київським степом огортала душу нудьгою та відчаєм.

«Степи руді, руді аж червоні» отся вірню захоплена з натури подробиця дуже добре передає той гнітучий смуток, яким огортала душу поета чужа, непривітна та вбога природа.

Але малює Шевченко відзначає ся дуже розвиненим почуттям природи, він дуже любив рідну українську природу, переймав ся її настроєм і в щасливі хвилини ясного спокою зливався з нею. І малюнки пейзажів і описи українських краєвидів в поезіях се все свідчить про глибоке почуття природи.

Полюбити сю чужу непривітну вбогу природу поет не міг, бо занадто болюче відчував різкий контраст між українською природою та сією, але поет всеж таки міг зрозуміти й її сувору красу, хоч вона і не захоплювала його душу.

В сьому поет міг би знайти відпочинок, міг би знайти певне забуття, придивляючись очами маляра до відтінків сумного стелу. Але важка заборона малювати гнітучим тягаром лежала на його серці, він не міг малювати...

Вже в листі до ки. Репіної Шевченко признаєть ся щиро в своїх стражданнях маляра. „При всемъ этомъ горѣ мнѣ строжайше запрещено рисовать что бы то ни было... а здѣсь такъ много поваго. Киргизы такъ живописны, такъ оригинальны и павны, что сами просятся подъ карандашъ и я одурѣваю, когда смотрю на нихъ... Иногда степь оживляется бухарскими на верблюдахъ караванамъ, какъ волны моря зыблющими вдаль, и жизнью своею они удваиваютъ тоску. И иногда выхожу за крѣпость, къ караванъ-сараю или мѣловому двору, гдѣ обыкновенно бухарцы разбиваютъ свои разноцвѣтные шатры. Какой стройный народъ! какія прекрасныя головы! и постоянная важность, безъ малѣйшей гордости. Если бы мнѣ можно было рисовать, сколько бы я вамъ прислалъ новыхъ и оригинальныхъ рисунковъ. Но что дѣлать! а смотрѣть и не рисовать это такая мука, которую пойметъ петинный художникъ“...

Се стоїти душі артиста маляра, який бачить так багато цікавого, що само просить ся під пензель, але не може намалювати, бо се гостро заборонено.

Ви питаєте—чише Шевченко до Лизогуба—чи покину я малювання: рад я його покинути, такъ не можно, я страшно мучу ся, бо мені запрещено писати и рисовать...

Покинути на завсѣди малювання, ні, сього Шевченко не міг зробити, се було по над його сили: він ясно почував, що не може спокійно порвати з своїм попереднім життям маляра, як того вимогала заборона.

Не покидає душу Шевченка надія, що може швидко змінити ся в дечому умови його життя і тоді зможе малювати. Йому хочеть ся мати під рукою все, що потрібно до малювання. „Добрий мій друже, голубе сизий! пише Шевченко до Лизогуба: пришліть ящикок ваш, де є вся справа, альбом чистий і хоч один пензель Шаріона. Хоч инколи подивлю ся, то все легше стане“... В пізнійшому листі Шевченко додає ще прохання—прислати „паперу поштового і бристольського... Нікому в світі я тепер так не завидую, як малярам... Бога діля, пришліть малярську справу і паперу“. В душі поета прокинулася ся надія, що йому всеж таки можна буде малювати: „як матиму малярську справу, то, може, зароблю“. В казармі не можна було захватись від догляду цікавих очей і через те Шевченко дбає про те, щоб йому дозволено було жити окремо, не в казармі: тоді б можна було і малювати...

Лизогуб сповнив всі бажання Шевченка і подарунок сеї пановнив душу поета щирою радістю. „Я вчора, прийнявши подарунок твій щирий, мій єдиний друже, так зрадів, що ще й досі не схаменув ся: цілісеньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав по трічі цілуючи всяку фарбочку і як її не цілувать, не бачивши рік цілий... Я, взявши в руки скриньку, подивив ся і непаче перелітів у малярню в Седнев: чи згадаєте, як ви мені її вторік показували недороблену? ще й раділись зо мною, як би її хімерійше улагодить. Чи сподівався, що через рік та сама скринька звеселить мене, непаче мати дитину, при лихій моїй годній“...

Яка сумна радість згадувати про давні щасливі дні, переглядаючи фарби та инші прилади малярські...

„Сьогодні педіля, на мунтру не поведуть, цілісенький день буду переглядять твій подарунок щирий, мій єдиний друже, переглядять і моїтись, щоб Бог послав на довгі дні тобі такую радість, як послав він мені через тебе. Перелічив, передививсь, все, все до крихотки ціле“...

Скринька з фарбами єє символ штуки: без помочи приятелів Шевченко не міг би тепер придбати все потрібне до малювання. Ще недавно була у поета повна воля малювати, де і що захоче, тепер він не мав чим малювати і мусів ховатись від людей з своїм малюванням, щоб не зауважив хтось ворожий та не сповістив кого треба про зламання заборони.

Завдяки Лизогубови Шевченко мав тепер принаймні малярські прилади і як би тільки хоч трошечки полегшало, міг вповні віддати ся улюбленому малюванню.

Скільки споминів викликала в душі поета ота скринька з фарбами від Лизогуба. Світлий спокійний час перебування в Седневі у гостинних Лизогубів, занятте улюбленим малюванням, щирі приятельські розмови, ясні години в родинному кружі—все єє приходило на пам'ять Шевченкові, коли він переглядав скриньку з фарбами.

Тільки рік пройшов і так далеко відійшло те седнєвське життя, світлі ясні години та безжурні переживання того часу...

Сумні спомини...

Не можна було тішити душу яскравими надіями і поет шукав відпочинку в споминах.

З брудної казарми, від непримного невірного товаришування з людьми далекими по вихованню та по звичаям спомини уносили думки поета далеко, далеко.

„Я какъ бы ото сна тяжелаго проснулся, когда получу письмо отъ кого-нибудь не отрекшагося отъ меня, а ваше письмо перенесло меня изъ мрачныхъ казармъ на мою родину и въ вашъ прекрасный Яготинъ. Какое чудное наслаждение воображать тѣхъ, которые вспоминають обо мнѣ, хотя ихъ очень мало. Счастливъ, кто малымъ доволенъ и въ настоящее время я принадлежу къ самымъ счастливымъ, я, бѣсѣдуя съ вами, праздную 25 февраля, не шумно, какъ было это прежде, но тихо“. (лист до к. Репіної).

В листах до Лизогуба Шевченко згадує своє пе-

ребування в Седневі та години проведені в щирому родинному кружі Лизогубів. В листі до Лазаревського передає Шевченко поклони колишнім знайомим у Петербурзі та пригадує деякі епізоди з давнього петербургського життя.

Такі сподини несли з собою забуття сучасного, а поетови так хотіло ся забути те, що діяло ся навколо.

„Положили за благо перевести мене в казарми, до люлек, смороду і злику“ (з листа до Лазаревського). Вчора я не могъ кончить письма, потому что товарищи солдаты кончили ученье, начались рассказы, кого били, кого обещались бити; шумъ, крикъ, балалайка выгнали меня изъ казармъ“ (з листа до кн. Рєшніної).

Але і спомини не завсѣди могли заспокоїти втомлену душу поета, спомини приносили з собою і некучий біль: згадувало ся минуле, а воно так рижнило ся від сьогочасного побуту.

Приходить віч в смердючу хату,
Осядуть думи, розіб'ють
На стократ серце і надію
І те, що вимовить не змію,
І все на світі проженуть.
І спинять ніч: часи літами,
Віками глухо потечуть...
Черелічу і дві і літа:
Кого я, де, коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі,
Неначе по лісу ходив.
А малась воля, малась сила!
Та силу позички зносили,
А воля в гостях унилась...

Радість і сум злиїтали ся в сих споминах. Поет був щасливий, що в минулому мав, до чого міг полинути думкою з важкої смердячої казарми: в інших не було і того. Але в сумні дні, а особливо почі, важко гнітило

душу, свідомість втрати (а поці, поці! Господи, які страшні та довгі!...).

Під впливом такого свідомості все огорталося сумом та відчаєм.

Не вже ж так і прийде до мене загинути на чужині, ніколи вже не побачити рідної України? Чи не дійше благати Господа о смерті, ніж так страждати довгі роки.

Хотілося б (та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого)
Аби хоч крихотку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри привесли—
Та й більш нічого!

Се вислов гірського відчаю, безнадійності — „хотілося б, та що й гадати“: в душу закрадається важкий сумнів: „иногда так мене нудьга за сердце здавить, що (без сорому казка) аж заплачу“.

О моя доле! моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи може (крию Боже!)
Тут і загину?

Приходять хвилини невимовного жалю за минулим, важкого відчаю та сумної гнітучої безнадійності

А иногда так буває,
Що й сльози не стане
І благав би я о смерті

признається поет в поезії присвяченій Козачковському: в такі хвилини з серця поета впливає ся благання

І не клею долі,
Тільки Господа благаю:
Не дай, Боже, в чужім краю
Згинуть у неволі!

Загинуть далеко від рідної України, серед чужих, непривітних нерозуміючих людей—сього боявся поет...

Пригадаємо сумну скаргу старого варнака.

— Отак,

Мій сину, друже мій єдиний,
Так і загину на чужині
В неволі. І сивий варнак
Заплакав пшшком...

Поет радить не відрекатись від надії. не прогоняти її, бо без надії важко жити —

Сивий брате!

Поки живе надія в хаті,
Нехай живе, не виганяй!
Нехай пустку петюшлену
Іноді нагріє
І потечуть з очей старих
Сльози молодії
І умиєє слюзами
Серце одпочивне
І полине із чужини
На свою країну!

Так думав поет і про себе самого

Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люде добрі,
А то одурію!

В листі до Лазаревського ми відчуваємо стогін, що вплив ся з серця поета: „так мені тепер тяжко, так тяжко, що як би не надія, хоч коли небудь побачити свою безталанну країну, то благав би Господа о смерті“.

Так Дніпро крутоберегий
І надія, брате,
Не дають мені в неволі
О смерті благати...

Сей настрій висловив поет і в поезії „А. О. Козачковському“.

І благав би я о смерті,
Так тая Україна
І Дніпро крутоберегий

І ти, друже-брате,
Не дасте мені Бога
О смерті бламати!

Надія знов побачити рідну Україну, побачити щирих
прихильних людей, ся надія давала «добру силу перенес-
ти горе»---

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле,
Чи не дасть Бог милосерддй
Хоч на старість волі?
Пішов би я в Україну,
Пішов би до дому,
Там би мене привітали
Зрадили б старому...

Ся надія підтримувала втомлену душу поета, але
знов отроювали її сумніви.

Там би я спочив на старість
Моливши ся Богу,
Там би я... та шкода й гадки,
Не буде нічого...

Але проходили хвилини відчаю і знов відживала
надія—

Минають літа молодії,
Минула доля, а надія
В неволі знову за своє!
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає:
А може ще добро побачу?
А може лихо переплачу,
Води Дніпрові нанькусь,
На тебе, друже, подивлюсь?
І може в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій?..

Побачити Україну, Дніпро, напиться води Дніпрові—
якою чарівною, невимовно чарівною малювала спокуслива
надія далеку будучину.

Поселитись коло Дніпра та кожного дня милуватись
далеким чудовим краєвидом—

Дай же, Боже, коли небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті!
Хоча серце замучене,
Поточене горем
Принести і положити
На Дніпрових горах.

З сим треба порівняти иньше подібне ж признание
в иньшій поезії Шевченка—

Я тільки хаточку в тім раї
Благав і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі
Хоч на малесенькій горі...

Чудові краєвиди з дніпровських гір завсідн чарували
душу Шевченка. він часто згадував про сї дніпровські
краєвиди і казав, як то гарно було б оселитись в такому
високому місці. щоб завсідн мати перед очами далекий
простір і необмежений краєвид.

В поезіях Шевченка, писаних підчас заслання, дні-
провські краєвиди оброблено надзвичайно живо та яскраво.
Нещасний поет певно завсідн мав їх перед очами, через
те і в поезіях його вони вийшли такими чудовоприва-
бними, обвіяними подихом смутку.

Ось, наприклад:

Вечірнє сонце гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепин сьє-біліє,
Батька Богдана могила мріє.
Київським шляхом верби похили
Трибратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою

А ось варпак оповідає своє давнє життє і згадає той момент, як війшов він з Броварського ліса та задивив ся на чарівний Київ на горах наддніпровських.

Дивлю ся, пригадає варпак

Мов на небі висить
Святий Київ наш великий!
Святим дивом сяють
Храми Божі, піби з самим
Богом розмовляють.
Дивлю ся я, а сам млію.
Тихо задзвонили,
У Квіві, мов на небі...

А ось ще наддніпрянський куточек—

Із хмар тихо виступають
Обрив високий, гаї, байрак,
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак
Дніпро з лугами виграє...
А он-де, он-де за Дніпром
На пригорі, віби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленням хрестом...

Всі єї краєвиди перейняті і сумом споминів і подихом надії.

В дуже цікавій формі вплив ся сеї настрій поета в поезії — „Сон“...

В уяві поета встає чудовий краєвид „з Переяслава старого, з Виблої могили“. Поетови здаєть ся, що пощастить йому ще милуватись сим далеким краєвидом.

Під хатою дідусь сивенький
Сидить, а сонечко пізенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить і дивить ся і дума,
А слези капають...

Може Шевченко уявляв собі, що й він повернеться колись на рідну Україну і буде згадувати минуле, важке минуле, як сей сивий дідусь—

Бдукав я по світу не мало,
Носив і свиту і жупан,
На що вже лихо за Уралом
Отим киргізам, отже й там
Ій же Богу лучше жити...

Тоді усе пережите зплететься разом, страждання і думи, пережите і передумане.

Де, як, коли і що робилось?
Було що справді, а що свилось?
Які моря перепливав?

Наче в сні сполучилося разом те, що було дійсно, і те, що уявлялося, те, що бачив поет, і те, що завжди згадував в своїй важкій неволі, тісно зплітається разом з надіями—як колись він буде доживати свій вік над Дніпром в маленькій хатці.

От такий то на чужині
Сон меві приснив ся,
Нїби знову я на волю
На світ народив ся...

В сьому сні відбилю все разом, і радісні згадки минулого і сум заслання, і відчай важких гнітучих годин і ті надії на будуче, що підтримували в неволі знещепленого поета, обіцяючи йому коли небудь хоч на старість відпочити на дніпровських горах в маленькій хатці далеко від людей на самоті...

В експедиції Бутакова.

В листах Шевченка з початку 1848 р. проходляються пятаки на сумні очікування поета. Пройшла чутка, що буде на весну призначений похід в степ на Раїм, що се дуже важкий похід і не кожному під силу його перенести.

Дякуючи Лизогубови за обіцянку прислати фарби, поетъ зазначає далі, що грошей у нього є обмаль і він обійдеться ся ними, коли буде мати всі малярські прилади та буде малювати. Справді, є чутка, що на весну пішлиють в Раїм, тоді прийдець ся прохати грошей, але може Бог дасть, що тут остануєсь (лист 1/II 1848).

Сей похід в Раїм всі уявляли собі дуже важким, про се инше поет до кн. Рєніїної. «Предетонть весною по-ходьть въ степь на берега Аральскаго моря для построєнія новой крѣпости. Бывалые въ подобныхъ походахъ здѣшнюю въ крѣпости Орєкой жизнь сравнивають съ эдемомъ: каково же должно быть тамъ, коли здѣсь эдемъ». В листі до Лизогуба поет висловлює надію, що малювання та читання допоможуть йому перенести важке життя коло Аральського моря — «як прийшли (кн. Рєніїна ті книжки, які прохав Шевченко), то тоді я і тяжкого походу, і Аральського моря, і безлюдного степу киргизского не злякаюсь» (лист 7/III. 1848). Перед самим виходом в степовий похід Шевченко отримав лист від Лизогуба і сей лист своїм щирим настроєм підбадьорив поета. «Напер мені тепер дуже став у пригоді, а лист ще дужче і тим самим, що мені тепер треба молитви і щирого дружнього слова, а воно як раз і трапилось. Я тепер веселий іду на оте пікчємє море Оральскє. Не знаю, чи верну ся тільки! Я іду, йй Богу, веселий» (лист 9/III. 1848).

Шевченко бояв ся, що похід чрез степ буде дуже важкий (не знаю, чи верну ся тільки), що там коло Аральського моря прийдець ся жити в дуже важких умовах і що він опинить ся так далеко від своїх приятелів і не буде отримувати їх листів.

Щирі приязні листи з України підтримували поета, додавали йому сили нести важке життя в тяжкій смердючій казармі. Він читав і перечитував єї листи, плакав над ними, виучивав на пам'ять і єї листи були одиноким зв'язком з тим, що лишило ся там далеко—далеко на Україні... Роздумуючи про степовий похід, Шевченко як

раз бояв ся, що там до нього не будуть доходити листи з України і се його страшенно непокоїло. Відгомін отих важких сумнівів знаходимо ми в листах Шевченка писаних перед походом. «Одно меня печалитъ: туда не ходитъ почта и придется годъ, а можетъ быть и три, коли переживу, не имѣть сообщенія ни съ кѣмъ близкимъ моему сердцу. Пишите, еще мартъ мѣсяць нашъ, а тамъ да будетъ воля Божія!» (лист до кн. Репніної). Подібний настрій і в листі до Лизогуба: «одна тільки туга гризе мое серце, як заженуть у степ, то не доведеть ся ні одного листа прийняти, ні самому послати. бо туда почта не доходить, от мое горенько»... Коли пригадати, яке велике значіння в життю поета мали листи з України (з моєї бідної країни), то легко зрозуміти, як непокоїла поета перспектива прожити кілька місяців, а може і більше року, без листів.

Так турбовав і непокоїв Шевченка похід в Раїм, але під кінець приготувань виявилось, що сей далекий похід має і деякі добрі сторони. Через те в листі до Лизогуба писаному на ливидку руку серед приготувань до походу (ніколи і сухарь той зїсти—лист 9/V, виступили в похід 11/V, про се в статті М. Макаренка—с. 122), ми помічаємо спокійніший настрій.

Що заспокоїло Шевченка?

Певно поет дізнав ся, що Бутаков, командір експедиції, знав про його долю: хотів полегшити її, оскільки було можливо, отже похід в Раїм мав бути полегкістю, порівняючи з умовами життя в оренській казармі.

Шевченка було прикомандировано до експедиції Бутакова на таких умовах, які зовсім зламали заборону малювати. Шевченко не міг малювати, а до експедиції було його прикомандировано «по распоряженію корпуснаго командира для срисовыванія видовъ въ степи и береговъ Аральскаго моря»: отже ся спеціальна мета визволяла Шевченка з під гніту заборони і давала йому повну можливість малювати. В пізнішому формулярі Шевченка

зазначено про малювання поста: рисунки найденные въ тѣхъ альбомахъ съѣзавш... нѣскольکو въ 1849 г. въ бытность его на Аральскомъ морѣ по приказанію капитанъ-лейтенанта Бутакова, какъ виды, гидрографическія копіи которыхъ приложены къ описанію береговъ Аральскаго моря...“ Отже командір експедиції давав Шевченкові спеціальне доручення робити малюнки Аральського моря. Ця перспектива — зайнятися улюбленим ділом на волі без усяких заборон та перешкод — не могла не примирити Шевченка з далеким аральським походом...

„Спасибі тобі—пише поет до Лизогуба—ще раз за писанку: дійшла вона до мене цілісінька і в той самий день прийшло мені розршення малювати, а на другий день приказання у поход виступати. Беру з собою усею твою малярську справу: не знаю тільки, чи доведеться малювати!“

Се останній лист писаний Шевченком до виступлення в похід. Він знав, що перехід через стєн важкий, що важка буде і плавба по Аральському морю, але можливість вирватися з важких умов ореської казарми та дозвіл малювати підбадьорювали поста. Хоч і не можна вповні вірити заяві—іду, їй Богу, веселий—але можна думати, що в похід виступав Шевченко не такий вже зтурбований та пригнічений.

Експедиція рушила 11/V. На другий же день Шевченко бачив і намалював грізне стєнове явище, стєпову пожежу (дата на малюнку 12/V* 1848 р., див. в статті М. Макаренка с. 122).

Про те, як перетіє Шевченко важкий перехід від Ореської кріпости до Аральського моря ми маємо лише вказівки в повісті „Близнецы“, де розкидано досить багато автобіографічних признань.

До описаної в сій повісті пожежі ми маємо тепер і малюнок Шевченка. Опис в повісті—„Близнецы“ і малюнок вповні зходять ся між собою: се та ж сама подія і сей факт підчеркує автобіографічне значіння повісті „Близнецы“.

Пожежа в степу се одинокий епізод оброблений Шевченком досить повно, на інших епізодах зостановляється він побіжно.

Ось кілька побіжних вказівок, як шов далі транспорт, по якій місцевості він проходив і як почували себе люди.

„Мы долго ѣхали по обгорѣлой степи и теперь то, глядя на эти черныя безконечныя равнины, я убѣдился, что не во снѣ, а настоящий пожаръ я видѣлъ вчера...

Слѣдующій переходъ мы шли въ виду Ори и степь казалась разнообразіе, кой-гдѣ выдавались кособоры, мѣстами даже бѣлѣли обрывы береговъ Ори, иногда показывался камышъ и даже кусты саксаула...

Физиономія степи одна и та же, безотрадная, съ тою только разницею, что кой-гдѣ на плоскихъ возвышенностяхъ черкѣють, какъ маяки, киргизскія изъ камней или просто изъ камышу и гинли сложенные „мазарки“, какъ ихъ называютъ уральскіе казаки...

Вдругъ вѣтеръ началъ быстро стихать и къ полдню совершенно стихъ: до колодцевъ оставалось еще десять верстъ... Жара была нестерпимая. Никогда въ жизни я не чувствовалъ такой страшной жажды и никогда въ жизни я не пилъ такой гусиной воды, какъ сегодня...

Съ восходомъ солнца открылась передъ нами огромная блѣднорозовая равнина: это высохшее озеро, дно котораго покрылось тонкимъ слоемъ бѣлой, какъ рафинадъ, соли... Я долго не могъ отвести глазъ отъ этой песчаной бѣлой скатерти, слегка подернутой розовою тѣнью. Одинъ изъ казаковъ замѣтилъ, что я пристально смотрю на бѣлую равнину, и сказалъ: не смотрите, ваше благородіе, ослѣпнете...

Еще переходъ и мы увидѣли на горизонтѣ къ югу едва замѣтную синюю горизонтальную линію — то было Аральское море. Унылый транспортъ мгновенно оживился, какъ бы почувствовалъ свѣжесть въ воздухѣ

отрадное дуновение моря. На другой день мы уже кунались въ Сырыгеганикъ (заливъ Аральскаго моря). Еще одинъ день слѣдовали мы по берегамъ гнилыхъ соленыхъ озеръ того же залива и вышли опять на равнину, покрытую кустарниками саксауду. Этотъ и слѣдующій переходъ до озера Камылины - баша (заливъ Сыръ-Дарыя) мы проходили ночью, потому что не было возможности пройти днемъ: жару было въ тѣни 40° и въ раскаленномъ пескѣ въ продолженіе 5 минутъ яйцо пеклося въ смятку. Послѣдній переходъ мы прошли ночью...

Съ восходомъ солнца мы близки уже подошли къ Раимскому укрѣпленію. Видъ со степи на укрѣпленіе грустнѣе еще, нежели на Калы-ургизъ. На ровной горизонтальной линіи едва возвышается надъ валомъ длинная, камышомъ крытая казарма, вотъ и все. Навстрѣчу намъ вышелъ почти весь гарнизонъ. Блѣдныя, безотрадные, точно у арестантовъ, лица! Мнѣ едва-едва страшно.

— Не свирѣпствуетъ ли у васъ какая нибудь эпидемія? спросилъ я офицера.—Слава Богу, благополучно, отвѣчалъ онъ мнѣ“.

Сподумавши разомъ всѣ еї окремі вказівки, легко зауважити, що Шевченкови було важко в цьому степовому поході. Знесплений, втомлений, не звиклий до місцевих умов життя поет муєїв болюче відчувати труднощі сього походу, але за те він дуже радів зміні в своїм положенню, новим умовам та можливості свобідно безперешкод малювати. З слов панитана Макшеева (в книзі д. Чалого) виходить, що Шевченко, не вважаючи на важкі умови похода, всеж таки почував себе бадьорим та веселим.

Прибувши до Раїму, експедиція муєїла тут якийсь час чекати, поки на двох шхунах було все приладжено до плавання по Аральському морю. На еї приготування пішло більш місяця і тоді дві шхуни вийшли в море. На шхуні „Константиъ“ командіром був Бутаков, тут же знаходився і Шевченко.

Плавання по Аральському морю тягнуло ся два місяці. потім почала ся осінь з бурними вітрами і експедиція мусіла перервати своє плавання. Два місяці з липня до вересня плавав Шевченко на „Константиї“ в складі команди, брав участь в роботах експедиції і робив малюнки, з яких мав потім вийти спеціальний альбом краєвидів, додаток до гідрографічного опису Аральського моря.

Які ж почуття залишило в душі поета се плавання по Аральському морю? Відповісти на се не легко, бо Шевченко був на морі в плаванні і в 1848 р. і 1849 р., а коли йому приходилось згадувати про Аральське море, висловлював ся він дуже загально, не розрізняючи сих двох, як говорить ся, кампаній. Отже не легко відокремити вражіння поета з кампанії 1848 р. від вражіннь з кампанії 1849 р. Сумні спомини про нудне море всі однаково охоплюють разом події та переживання і 1848 р. і 1849 р. Листів під час плавання 1848 р. Шевченко не писав, здасть ся, не писав і поезій, отже ми не маємо ясних безпосередніх відтуків пережитого і передуманого в плаванні 1848 р., так щоб ми могли з певністю зазначити, що ся вказівка або сей спомін як раз належить до плавання 1848 р.

В нижійших листах Шевченка не раз згадуєть ся про степовий похід та плавання по Аральському морю.

„Добрый и единый другъ мой! Обо мнѣ шкто не знаетъ, гдѣ я прожильтъ эти полтора года, я ни съ кѣмъ не переписывался, потому что не было возможности: почта, ежели и ходить черезъ степь, то два раза въ годъ, а мнѣ всегда въ это время не случалось бывать въ укрѣпленіи... Много есть любопытнаго въ киргизской степи и въ Аральскомъ морѣ, но вы знаете давно, я врагъ всякихъ описаній и потому не описываю вамъ этой неисходимой пустыни. Лѣто проходило въ морѣ, зима въ степи, въ занесенной снѣгомъ джелемъѣйкѣ, въ родѣ шалаша, гдѣ я бѣдный художникъ рисовалъ киргизовъ...

„Коли живий ти та здоровий, то напийши до мене, друже мій, не гаючись, то я тоді вже і одишу до тебе, геть усе пороскажую, як мене послило по тому морю, як я у степу отім безкраїм пропадав. Геть усе розкажу, нічого не потаю“...

„Що ви пишете, щоб розказати вам, що зо мною діялось на Аральськім морі два літа.—чур йому! бодай не діялось того ні з ким на світі! Окрім пудьги всі лиха перебували в мене... аж згадувать бридко!

„Що ж мені вам послать, коли в мене нема нічого: послав би вам вид Аральського моря, так таке погане, що крий Боже! пудьгу ще наведе прокляте“...

„Мнѣ страшно дѣлається, когда я подумаю о киргизской степи: съ отходомъ моимъ въ степь, я долженъ буду опять прекратить переписку съ вами и можетъ быть на много лѣтъ, а можетъ быть и навсегда“...

„Я оце вже третій рік, як пропадаю в неволі в сїм Богом забутім краї! Тяжко мені, друже! дуже тяжко. Та що маю робить? Перейшов я пішком двічі всю киргизську степь аж до Оральського моря, плавав по йому два літа. Господи, яке погане! аж бридко згадувать, не те що розказувать добрим людям“!..

Як бачимо, Шевченко висловлює свої вражіння від Аральського моря взагалі, не розрізняючи плавання свої одно від другого.

Певно в них не було великих відмін, постоєвн прийшло ся жити в тих же самих умовах, не було і таких визначних подій, по яким можна було б їх розрізняти...

Загальне вражіння було сумне: постоєвн прийшло ся жити без листів, які були його одинокою втіхою, саме плавання втомляло його, а одноманітна природа швидко надокучила йому. Через те пізійше і киргизський степ і Аральське море здавали ся йому такими чудними. В першому після плавання листі Шевченка до Лизогуба є обіцянка описати докладно все, що прийшло ся пережити

поетови за останній рік. Лизогуб написав про себе, висловив бажання дізнатись про все, що було з Шевченком, але не дізнав ся. Шевченко уважно переглянув минуле та не схотів писати про нього докладніше: таке воно йому здало ся нудне, одноманітне. Ми знаємо подібний же епізод в житті Шевченка: як він з Ореської кріпости хотів подати кн. Репніній докладніші звістки про себе, хотів подати де-які уривки з свого дневника, але потім передумав та знищив і самий дневник свій. Щось подібне стало ся й тепер: поет лише в загальних рисах згадав про минуле і не схотів зостановляти ся на подробицях...

Кос - Арал.

Коли почала ся осіння бурхлива непогода, експедиція мусіла перервати свою працю. 23 вересня шхуни прийшли в гирло Сир-Дарії: тут в форті Кос—Арал експедиція мала провести цілу зиму в сумній та непривітній місцевості.

З закінченням плавання по Аралському морю, коли стало відомим, де саме зостановить ся на зиму експедиція, можна було, здавало ся, поновити листовні зносини з Україною. Але се не вдало ся, як сподівав ся поет. З далекої рідної України не було ніяких звісток.

Яким глибоким гірким сумом самотності перейнята поезія „Добро, у кого є господа“

Ми довго в морі пропадали,
 Прийшли в Дарью, на якор стали;
 З ватаги письма принесли
 І всі тихонько зачитали.
 А ми з колегою лягли
 Та щось таке розмовляли.
 Я думав: де б того добра,
 Письмо чи матірь взять на світі?

Чи може заспокоїти сумне серце та думка, що в
нищих є родина, є близькі, але також і про них забули
близькі там далеко, на Україні?

А в тебе єсть?—Жона і діти,
І дім, і мати, і сестра,
А пшєма нема...

Подібним настроєм перейнята ця пшєма поезія—

І знов мені не привезла
Нїчого почта з України!
За грїшні мабуть діла
Караює я в отєй пустинї...

В сумнім почутті самотности Шевченко згадує про
своїх колишніх приятелїв—

Колись божилсь та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розїїшлись
Без слїз, роси тїї святої...

Не вже ж веї забули його, в далекїй сумній пу-
стинї? з відчаєм питає поет. Що лїйше: думати, що про
нього веї зовеїм позабули, чи думати, що нікого не ли-
шило ся в живих з його колишніх приятелїв, себ то
він знов самотній, хоч і незабутній?

нї, нї!
Вони з холери повмірали,
А то б хоч клаптик перестали
Того паперу...

Знову та знову звертаєть ся поет до українських
споминїв, він шукає в сїх згадках спокою від важких
дум—

Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тїї, погуляю,
Погуляю по—над морем,
Та розважу свое горе,
Та Україну згадаю...

Що в тих згадках з колишнього українського життя?
чи можна в них знайти спокій для втомленого серця?

Віршую нищечком, грішу,
Бог—она колишній случаї
В душі своїй перебираю
Та списую, щоб та печаль
Не перла ся, як тої москаль
В самотню душу. Лютий злодій
Впираєть ся така та й годї!..

Які ж се колишній случаї, чи могли вони дати за-
спокоєння?

Коли перебрати згадки з українського перебування
розсіяні в поезіях, написаних в Кос-Аралї, легко заува-
жити, що тут переважають сумні згадки та важкі події
українського життя.

Те, що чув та бачив поет на Україні, що знов і знов
приходило йому на те пам'ять, те було отроєно сумом та
стражданням—

І досі нудно, як згадаю:
Готичеський з часами дом,
Село обідране кругом,
І шапочку мужик знімає...

Сей П. С., оден з тих панів, яких близько бачив
Шевченко на Україні, добре розумів і глибоко несправді, не
міг збудити добрих почувань...

Не жаль на його,
На п'яного Петра кривого,
А жаль великий на людей,
На тих юродивих дітей...

Друга сумна ілюстрація пансько-кріпацьких відно-
син, се історія Марини

Неначе цвяшок в серце вбитий,
Отсю Марину я ношу,
Давно б списать несамовиту,
Так що-ж? сказали б, що брешу.
Що на панів, бачиш, сердитий,
То все таке і пишу...

І ся історія Марини, трагічна історія загубленої паном дівчини, збуджувала давні сумні думи про українське кріпацтво, його важку долю під панським гнітом: за кріпацких часів такі сумні пригоди трапляли ся не рідко і не мало було таких щирих панів, як згаданий Н. С. Веї єї сумні історії глибоко захоплювали поета—

Непаче ворон той летячи
 Про непогоду людям криче,
 Так я про сльози та печаль,
 Та про байстрят отих ледачих,
 Хоч і нікому їх не жаль,
 Розказую та плачу.
 Мені їх жаль... Мій Боже милий!
 Даруй словам святую силу—
 Людськеє серце пробивать,
 Людській сльози проливать!

Не випадково пригадав поет трагічні події з пансько-кріпацьких відносин. Сї події боліюще вражали його серце, отруювали безнадійним сумом. Яким важким тягаром лежала панська влада на безіомічному кріпацькому люду, скільки наруги та відчаю вносила вона з собою в родинне життя селянства, і не можна змінити цього.

Людина, що так глибоко відчувала сумний бік пансько-кріпацьких відносин, так страждала в душі, бачучи трагічні прояви панської есаволї, ся людина не могла допомогти в такому важкому становищу... Що вона могла зробити? як вплинути? тільки горячим словом, перейнятим святим патхненієм.

Щоб милость душу осїнила,
 Щоб спала тихая печаль
 На очі їх, щоб стало жаль
 Моїх дівчаток, щоб навчились
 Шляхами добрими ходять,
 Святого Господа любить
 І брата миловать!

Тільки се і міг зробити поет, коли серце його рвало ся від жалю до нещасних загублених дівчат.

„Мені їх жаль!“ Як глибоко захоплювали душу поета, як глибоко зворушували її сумні випадки і через те, згадуючи рідну Україну, він не міг не пригадати отих сумних оповідань.

І ось тепер, блукаючи в далекій пустині „над п'їкчемним морем“, дивлючись на „невмите небо, заспані хвилі і очерет“, поет линув думкою на далеку Україну і пригадував своє недовге українське перебування.

Але невмолима пам'ять пагадувала не тільки ясні безжурні хвилини (наприклад, в поезії „Немає гірше, як в неволі...“), але й сумні епізоди пансько-кріпацьких відносин.

І певно, такі спомини не збавляли душу поета від „печалі, що перла ся в самотню душу“...

О. Грушевський.

Ціна 1 р. 20 к.